

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 3/4 1991 • PRIS 50 KRONOR

*Forsmark
Centraleuropa
Litauen*

Masereels dagliga konst

Kraftwerks musik

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 3-4/91:

Jonas Hansbo. Ledare	4
F. Nils Andersson. FN, varför?	6
Jan Lindahl. Thorild i Forsmark	20
Josef Kroutvor. Det besvärliga Centraleuropa: anekdoten och historien	25
Juozas Urbisj. Litauen 1940 — provningarnas år	38
Jan Myrdal. Frans Masereel i "La Feuille"	47
Einar Schlereth. Vi flyttade in till städerna	58
Erik Göthe. Hur Första världskriget tog slut	61
Pelle Olsson. Årsmötet. En novell	65
Ludvig Rasmusson. Kraftwerks elektroniska musik	68
Jan Myrdal. Denis Diderots <i>Jakob Fatalisten</i>	72
Bokanmälningar	76

Omslag: Frans Masereel: *Den tyska hyenan får ta sig i akt*. (Ur "La Feuille" 26 april 1918.)

"Paris, den 25. Tidningen *Matin* erfar från Toulon att de unga rekryterna från Draguignan, Brigoles och Toulon har tagit sig namnet "Tigern" till minne av den förste franske premiärministern, tillika senatsledamot i Var."

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmsstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Hans Eliasson, Erik Göthe, Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Anette Sandström, Per-Arne Skansen, Margareta Zetterström.

Suppleanter: Kent Begler, Kersti Berggren, Gunilla Karlsson, Christopher Nasser.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Erik Göthe (repr. för Fib-juristerna) 08-99 92 74.

Förr och Nu, c/o Jonas Hansbo, Sturegatan 3, 753 14 Uppsala
Årsprenumeration (4 nr) 180:- -- Stödprenumeration 250:- eller mer.
Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262
ISSN 0345-3162

Ledare

Föreningen Förr och Nu hade i slutet av november extrastämman. På dagsordningen stod frågan om tidskriftens framtid. Tidskriftens omkostnader har stigit avsevärt, medan dess prenumerationsstock de senaste åren sjunkit. Och det är kanske inte underligt att så är fallet. Som någon sade på stämman har ju Förr och Nu varit en på gränsen till hemlighälsen tidning. Kan så litet som 100 prenumeranter värras är utgivningen tryggad. Beslutet om fortsatt utgivning var därför inte svårt att fatta. Låt oss läsare göra vad vi kan för att häva hemligstämpeln! Stämman beslöt genomföra en bred marknadsföring i form av bl. a. omfattande utskick och prenumerationsförsäljning per telefon.

Det har sagts förut men det tål att sägas igen. Förr och Nu är oberoende, därför finns den. Den är ju inte en tidskrift startad av Bonniers där hela landet lusar ner av reklam och miljonerna rullar. Där marknadsförare skakar fram målgrupp efter målgrupp, men då lönsamheten inte är tillräcklig tidningen läggs ner.

Förr och Nu är annorlunda, vi har vår plattform. Förr och Nu är inte till för att gå med vinst eller högavlöna redaktörer. Ekonomin är enbart till för att tidningen skall ges ut och förbättras — i förlängningen för att ge artikelförfattare ett ordentligt honorar. Förr och Nu finns så länge vi tillsammans känner att vi har något att ge och arbeta för. Därför måste många fler engagera sig i tidskriften, t. ex. genom att ge tips om artiklar eller genom att själva skriva. Idag är Förr och Nu för akademisk; jag skulle vilja se fler elaka artiklar, mer satir, mer humor.

Den engelske poeten W. H. Auden uttryckte i essän "Words and the World" en oro för den andliga miljöförstöring vi dagligen utsätts för i media:

"Tramsor har orden berövats sin mening och reducerats till stavelser eller verbalt brus. Detta kan göras i bokstavig mening, som när trollkarlar brukade recitera Fader Vår baklänges, eller då man upprepar ett ord om och om igen så högt som möjligt tills det bara har blivit ett ljud. För miljoner människor idag har ord som kommunism, kapitalism, imperialism, fred, frihet, demokrati upphört att vara ord vars mening kan undersökas och diskuteras, utan blivit rätt eller fel brus till vilket reaktionen är lika ofrivillig som en knäreflex."

Förr och Nu måste publicera artiklar som det går att resonera kring, inte sådana som framkallar "knäreflexer"!

Förr och Nu tillönskar sina läsare en God Jul och ett Gott Nytt År!

Jonas Hansbo

Temanummer om JEAN-PAUL SARTRE Förr och Nu nr 1/92

Postumt publicerades 1989 Jean-Paul Sartres *Vérité et existence* (Sanning och existens, Galliamard 1989). I den läser vi:

"... döden är ett fenomen som berör mig och som jag av princip inte kan vara vittne till: för mig finns ingen sanning om min död./-/ Min död är en händelse i mitt medvetande som jag inte kan känna till och som alltså för mig inte äger någon sanning."

Till skillnad från andra filosofiska skrifter av Jean-Paul Sartre är *Sanning och existens* kort: 138 glest tryckta sidor. Trots detta spränger den in en kil mellan Sartre och Heidegger. Analysen av existensen och sanningen implicerar alltid en moral — en moral som verkar direkt ut i det samtida samhället: Sartre står filosofiskt, moraliskt och politiskt mot Heidegger före, under och efter andra världskriget.

På Sorbonne-universitetet talade Ronald Aronsson från USA i juni 1991 om hur man upprättat ett självständigt medvetande, ett medvetande där sanningen utgör ett system av upplevd erfarenhet. Läs mer om detta i Förr och Nu nummer 1/92! Det blir nämligen ett temanummer om Jean-Paul Sartre.

Redaktörer för Sartre-numret är Lars Andrée och Marianne Fors, adress 16, rue Sleidan, F-67000 Strasbourg, telefon 00933-88 60 63 32. De kan även nås via tidskriftens ordinarie adress, se sidan 3.

Missa ingenting! Förnya din prenumeration!
Sätt in 180:- på pg 356072-9!

Varför FN?

av F. Nils Andersson

F. Nils Andersson gör en kritisk genomgång av Förenta Nationernas arbetsätt och visar på FN:s funktion som verktyg i realpolitiken. Maktsträvanden och cynism styr allför ofta medlemsstaterna. Valet av Boutros-Ghali som ny generalsekreterare för FN — ett val som stötts av OAU — framstår som en seger för Afrika och för de icke-allierade staternas solidaritet. Men detta val aktualiserar på nytt frågan om FN:s roll.

För ett år sedan, efter invasionen i Kuwait, framställdes FN med stora ordsvall i tal och skrift som den grundläggande garanten för folkrikten och den nya världsordningen. Innan ens de militära operationerna mot Irak hade börjat hade FN som en följd av realpolitikens förändringar och förvecklingar återigen blivit denna "maskin" — som de Gaulle kallade det — som stormakternas regeringar struntar i, åkallar eller tillgriper beroende på vilka avsikter de har; en favoritplats för diplomaters, internationella teknokraters och byråkraters beräkningar, köpslagan och intriger, där de beslut som fattas och i än högre grad besluts tillämpning i praktiken framför allt anpassas till stormakternas intressen. Det dåliga anseende som blir följden för denna den högsta internationella instansen motiverar den ofta formulerade frågan: Varför FN?

Trots de ofta mycket förbittrade diskussioner som präglade konferensen i San

insatser, exempelvis organisationens roll bland flyktingar (bara det inte handlar om "displaced people", alltså folkgrupper som tvingats förflytta sig inom sitt eget land, eller ekonomiska flyktingar: FN:s flyktingkommissariat har ingen rätt att ingripa för människor i den belägenheten) eller när det gäller att utarbeta dokument om mänskliga rättigheter (vilka undertecknas av vissa stater utan att de alltid ratificeras och i synnerhet utan att FN förfogar över reella medel att ingripa när de inte respekteras) eller att vidta åtgärder för att bekämpa droger och aids, försvarsmiljö- eller skydds kulturella och historiska platser.

Men vad skall man säga om huvudsaken, FN:s huvuduppgift enligt stadgan: att verka för att "upprätthålla internationell fred och säkerhet"?

"De fyra vakthundarna"

Det vore enkelt att ironisera och hänvisa till de 150 väpnade konflikter som har trasat sönder olika delar av planeten sedan 1945 och som i vissa fall har pågått i årtal och krävt hundratusentals offer. Först och främst kan man konstatera att FN ända sedan starten har stått under "beskydd". Kunde det vara annorlunda? FN är slutresultatet av en process som sattes igång av Förenta staterna och Storbritannien den 14 augusti 1941 när de undertecknade Atlantdeklarationen, vilken i januari 1942 blev en integrerad del av FN-deklarationen. Under konferensen i Teheran 1943 medtog USA och Storbritannien också Sovjetunionen och beslöt att utarbeta ett stadgeutkast och en strukturanplan för den nya organisationen. Enligt Roosevelts yttrande vid det tillfället skulle "fyra vakthundar" ha ansvaret att trygga världsfreden: USA, Storbritannien,

Sovjetunionen och Kina (Chiang Kaishek satt då vid makten).

Från augusti till oktober 1944 sammanträdde en kommission bestående av representanter för dessa fyra länder i Dumbarton Oaks för att konkretisera Moskvadeklarationen av den 30 oktober 1943, som förordade "en internationell organisation grundad på alla fredliga staters suveräna jämlikhet och öppen för alla stora och små stater". Det var vid dessa samtal som Frankrike tilldelades rollen som "femte stormakt". De problem som inte löstes i Dumbarton Oaks, först och främst kriterierna för medlemskap, röstprocedurerna — med den viktiga frågan om vetorätten — och frågan om länder under beskydd (ett arv från NF), diskuterades och "reglerades" vid Yaltakonferensen, som hölls två månader före konferensen i San Francisco¹. Den nya organisationen var uttänkt och upprättad av de allierade stormakterna med den alldeles klara föreställningen att det var dessa som hade till uppgift att styra världen, och den nya organisationen kunde därför inte bli annat än en reflex av dessa stormakters olika strategier under efterkrigstiden — strategier som därmed med nödvändighet begränsade de andra nationernas rättigheter, varför FN mycket snabbt blev blott och bart ett verktyg.

Ett verktyg som var i händerna på de mäktigaste staterna och gav dessa stater möjlighet att blockera alla beslut som gick emot deras politik och deras intressen genom att använda majoritetsregeln (det finns effektiva politiska och ekonomiska påtryckningsmöjligheter), genom att utesluta vetorätten, som grundas på kraftförhållanden vid andra världskrigets slut och som svår mot principen om folkens jämlikhet, eller också genom att manipulera stadgans

text, dvs. det som utgör FN:s juridiska grundval².

Ett verktyg som behärskades av de rikaste länderna, vilka i allt väsentligt finansierar organisationens arbete och vilka följaktligen kan reducera budgeten för de FN-organ som är mindre böjliga för deras vilja, eller kan lämna sina platser i dessa organ och då dra in hela sitt ekonomiska bidrag, så som exempelvis USA och Storbritannien gjorde när de lämnade UNESCO då man där diskuterade "en ny världsordning för information och kommunikation" och bl.a. ifrågasatte de stora informationsbyråernas monopol. Kriget vid Persiska viken har visat hela betydelsen av den diskussionen.

Ett verktyg för en kast omfattande de höga internationella tjänstemännen, vilkas karriärer är mycket beroende av att de kan tillvarata de mäktigaste och rikaste staternas intressen (att det finns hedervärda och modiga undantag från den regeln ökar bara förtjänstfullheten hos dem som visar självständighet).

Resolutioner utan effekt...

Listan över resolutioner som aldrig har tillämpats är lång och visar att FN är ur stånd att genomdriva beslut som fattas inom organisationen. Vid många viktiga konflikter har FN således förblivit (och förblir fortfarande) maktlös. Några exempel efter 1947:

Efter att Storbritannien överlämnat sin kontroll över Palestina till FN och FN beslutat om Palestinas delning har varken frågan om den palestinska staten eller frågan om Israels gränser fått någon lösning trots att FN har antagit ett stort antal resolutioner (de har förblivit värdelösa pap-

perslappar). Tvärtom har detta skapat en krigssituation med dramatiska konsekvenser som nu pågått i över fyrtio år; styrkans, våldets och förödmjukelsens språk fortsätter att härskas, och FN får tigga sig till en bisittarroll vid "fredsförhandlingarna" och får uppleva att man bestrider organisationens rätt att närvara!

Den tillfälliga FN-styrka, som upprättades i Libanon 1978 för att "återupprätta fred och säkerhet i södra Libanon", lyckades varken förhindra att den israeliska armén okuperade landets södra del på nytt 1982 eller att de israeliska stridsvagnarna tog sig fram ända till Beirut. Lika litet har säkerhetsrådets resolution om den olagliga annekteringen av Golanhöjderna fått några effekter.

I Kashmir har FN aldrig lyckats åstadkomma att den folkomröstning om områdets självbestämmande som beslutades 1949 har kommit till stånd. Den oerhörda fattigdomen i området, radikaliseringen av den islamiska självhåvningen och den brutala repression som självständighetsrörelsen möter gör området till en aktiv vulkan som när som helst kan få ett utbrott, med oöverskådliga destabiliserande effekter som följd.

På Cypern har FN-styrkorna, som utplacerades 1964, inte lyckats få slut på konflikterna mellan greker och turkar, inte ens lyckats förhindra den delning av ön som genomfördes 1974 eller förhindra att en turkcyprisk republik utropades 1983. Fördömandena av de turkcypriska myndigheternas "separatistiska åtgärder" har förblivit verkningslösa, och ytterligare en eldhärd har därigenom tillkommit i östra Medelhavet, även om situationen var till fördel för USA genom att den såkrade amerikanska flottbaserna på norra Cypern.

Regeln om ickeinblandning i en stats

inre angelägenheter är en princip vars tolkning har manipulerats på olika sätt alltefter landets situationen och kraftförhållandena vid det givna tillfället, så att man i vissa fall har respekterat principen, i andra inte. Vi kan till exempel erinra om hur man har försökt hindra vissa stater från att bli antagna som medlemmar: det mest uppenbara exemplet är Folkrepubliken Kina (som har vetorätt och därför blir särskilt viktig), som på grund av USA:s påtryckningar inom FN fick vänta i tjugotvå år — från 1949 till 1971 — på att få inta sin legitima plats i stället för Taiwan. Det bör påpekas att Kinas inträde möjliggjordes genom att relationerna mellan Kina och USA normaliserades och genom att de amerikanska påtryckningarna upphörde — inte genom att generalförsamlingen visade någon "självständighet" mot dessa påtryckningar.

Mellan 1979 och 1990 har Kambodjas plats i FN innehaft av de landsflyktiga röda khmererna (och koalitionsregeringens) delegat, och det var USA:s ändrade inställning, offentliggjord av James Baker i Paris den 18 juli 1990 efter ett möte med Sjevardnadze, som ledde till att detta brott mot folkrätten inom FN självt kunde korrigeras.

Den internationella FN-styrkan visade sig mycket mer aktiv till förmån för Kongos enhet när Katanga bröt sig ur 1962-63 och då Mobutu satt vid makten än vad den hade varit två år tidigare, då Lumumba ledde den kongolesiska regeringen och själv hade

vädjat till FN om hjälp. Elimineringen av Lumumba³ gjorde det möjligt att överge den så kallade "strikta neutralitetspolitik" som FN ditills hade hävdat inför olika utbrytningsförsök. Det var en "strikt neutralitet" som i själva verket lämnade fallet fritt för USA:s, Englands, Frankrikes och Sovjetunionens aktioner för att kontrollera Kongo, ett land som var åtråvärt genom sitt strategiska läge och genom sina stora gruvfyndigheter.

Framgångar — och tystnad

Även om Namibias oberoende kan föras upp på pluskontot kan det vara värt att påpeka att beslutet om att upphäva Sydafrikas mandat över Sydvästafrika, där Sydafrika införde apartheid, togs 1966. Beslutet förkastades av Sydafrika, som förklarade sig berett att gå i krig för att förhindra att det tillämpades. Det var snarare de sammanfallande amerikanska och sovjetiska ståndpunkterna och den inre utvecklingen i Sydafrika än FN:s påtryckningar som år 1988 slutligen skapade förutsättningarna för en kompromiss (kombinerat med ett avtal om att de kubanska trupperna skulle lämna Angola) och gjorde det möjligt för Namibia att nå självständighet 1990, 24 år efter resolutionens antagande i FN⁴.

FN lyckades också hejda den brittisk-franska interventionen vid Suez mot Nasser 1956. Men ursprunget var att USA brutalt lämnade Storbritannien och Frank-

Intervention i det ena fallet, ickeintervention i det andra, det beror på...

rike i sticket, att John Foster Dulles fick säkerhetsrådet att anta en resolution "mot all användning av våld i Mellanöstern" och att generalförsamlingen i dess kölvatten antog en resolution som krävde omedelbart eldupphör. England och Frankrike utnyttjade visserligen sin vetorätt, men det gemensamma fördraget från USA, Sovjet och tredje världens länder (som en följd av Bandungkonferensen) tvingade dem såsom andra rangens stormakter att ge efter för trycket och godta ett eldupphör. Man får inte glömma bort att det också bland "de stora" finns en hierarki inom FN.

Vid två tillfällen har FN varit inblandat i omfattande militära operationer. Första gången under Koreakriget 1950, då säkerhetsrådet "konstaterade att militära åtgärder var nödvändiga för att återupprätta internationell fred och säkerhet", ett beslut som möjliggjordes av att Sovjetunionen var frånvarande: sedan flera månader tillbaka hade Sovjet då bojkottat säkerhetsrådets arbete och kunde följaktligen inte utnyttja sin vetorätt. Andra gången var fyrtio år senare under kriget mot Irak efter invasionen av Kuwait, då de fem stormakterna med vetorätt intog en gemensam ståndpunkt — en mycket ovanlig händelse⁵.

Men FN spelade ingen som helst roll — förutom att man antog platoniska resolutioner — under krigen i Algeriet, Vietnam eller vid invasionen av Tjeckoslovakien, Afghanistan, Grenada, Panama osv. FN bryr sig inte om den irländska frågan (bortsett från att FN-sekretariatet har inget gistrat Hillsborough-avtalet). 1971 lyste FN med sin frånvaro under konflikten i Bengalen och kriget mellan Indien och Pakistan, eftersom Sovjetunionen, USA, Kina och Storbritannien hade olika politiska ståndpunkter. FN skyldes sitt ansikte under

de 30 månader långa fasansfulla inbördeskriget i Biafra 1967-1970, där stormakternas intressen av den nigerianska oljeutvinningen stod mot varandra. Kriget om Malvinerna blev inte heller någon angelägenhet för FN, och dess roll var knappast mer än symbolisk under det mångåriga första kriget vid Persiska viken mellan Irak och Iran 1979-1988. Att blockera vägen för Khomeinis spökgestalt var tydligen vårt hundratusentals döda innan FN lade sig i. Intervention i det ena fallet, ickeintervention i det andra, det beror på...

Man skall alltså inte förväna sig över att realpolitiken inom FN hela tiden har lett till att det kurdiska folkets nationella rättigheter (i Turkiet, Iran, Syrien, Sovjet och Irak) har ignorerats, och att Bush först kunde mana kurderna till uppror mot Saddam Hussein, sedan paralysera en humanitär FN-aktion till förmån för den kurdiska befolkningen i Irak under många dagar för att sedan, inför hotet om destabilisering i regionen, hissa den internationella humanitära hjälpen fana — varvid frågan om den kurdiska nationen hela tiden trollades bort.

Till följderna av detta krig kommer sedan följderna av det embargo mot Irak som FN har beslutat om: epidemier, brist på sanitära anordningar och hälsovård, svält och för mellan 100 000 och 200 000 människor⁶. En akt av "humanitär ickeintervention" för vilken FN bär ansvaret (organisationens krav att embargo skulle "mjukas upp" åtminstone till en del var ytterligt försynta) tillsammans med alla de statschefer och regeringar som väntar på att "Fursten" skall bli välvilligt stäm.

Och hur kan det accepteras att diskussionerna och avtalen om nedrustning äger rum utanför FN:s organ (det visar på gränserna för FN:s roll) och att de i alltför sent

är resultat av bilaterala förhandlingar mellan de två enda "stora" — just när det gäller en sak som enligt stadgan är en av organisationens grundläggande uppgifter, och en fråga som har stor betydelse för varje stats oberoende och säkerhet?

FN är visserligen också en plats där småstater och befrielseströmmar ibland kan få sina röster hörda. Vi kan påminna om vilken roll Mohammad Yazid spelade för algeriska FLN, vi kan erinra om Arafats tal i FN och om det officiella erkännandet av den sydvästafricanska befrielseorganisationen SWAPO. På initiativ av "77-gruppern" (tredje världens länder) har FN också antagit ett uttalande om staternas ekonomiska rättigheter och skyldigheter och utarbetat Deklarationen om den nya ekonomiska världsordningen — texter som man dock inte ens har börjat att omsätta i praktiken⁷.

Allt detta är löjligt lite, och sedan sextio-talet, då de nya oberoende staterna blev medlemmar, är det precis likadant som förut, att FN:s beslut antingen präglas av konflikterna mellan stormakterna eller avspeglar deras sammanfallande syn för stunden. Stormakterna sätter sin garanti-stämpel på besluten när det är möjligt och när det passar dem; i motsatta fallet blockerar de besluten i praktiken och handlar efter eget gottfinnande.

Dessa förhållanden (och många andra) bekräftar att FN står under stormakternas beskydd. Det är ett konstaterande som inte kan bestridas. Fast ändå...

Försvaret för FN?

Skall inte heller domen mot FN kunna överklagas och bestridas? Innan vi besvarar den frågan skall vi se vilka problem som

det mänskliga samfundet står inför idag:

- väpnade konflikter mellan stater, öppna eller potentiella, i världsskala eller regionalt;

- nationella befrielsekrig i Mellanöstern, Afrika, Asien, Latinamerika, Centralamerika och Stillahavsöarna;

- nationella tvister, gränstvister, etniska och religiösa konflikter överallt i världen som återupptår med ny våldsamhet i Sovjetunionen och Östeuropa och som varken Västeuropa (t ex Irland, Spanien) eller Nordamerika (Kanada, USA) förskonas ifrån;

- beslut som måste fattas om nedrustning, ickespridning av kärnvapen och begränsning av massförstörelsevapen (som finns i en lång rad stater), vilket kräver kontrollmöjligheter inte bara över tillverkningen av kärnvapen, utan också över handeln med konventionella vapen (och att man slutar upp med hycklande kommentarer av den typ som förekommit kring vapenförsäljningen till Saddam Hussein). Irakkriget väcker också frågan om användningen av de senaste teknologiska landvinningarna inom vapenindustrin och deras mänskliga följder — en fråga som nu ignoreras av opinionen;

- världsekonomins organisering och de frågor om samarbete och utveckling som de oavbrutet växande klyftorna mellan rika och fattiga ställer oss inför: de rika länderna blir allt rikare och de fattiga allt fattigare. De ojämlika förhållandena mellan Nord och Syd har brutalt försämrats under årtiotalet och underkastats marknadssekonomins lagar, vilka styr det internationella handelsutbytet och utgör en av orsakerna till svälten (särskilt i Afrika) eller till ett tillstånd av förråd missär (t ex på den sydamerikanska kontinenten). Hårtill

kommer den nya motsättningen mellan Öst och Väst, där man nu kan se hur relationer utvecklas av samma typ som relationerna mellan den rika världen och tredje världen, och med liknande följder, även om de viktigaste ekonomiska makterna av uppenbara geopolitiska skäl nu visar sig mer samarbetsvilliga och "generösa" mot de östeuropeiska länderna;

- internationella finansiella och monetära problem, främst av dessa frågan om skulden, som får olika konsekvenser beroende på om det gäller USA, som är världens mest skuldsatta land — men drar fördelar av skulden, eller utvecklingsländerna, som dignar under amorterings- och ränteoket. Det bör påpekas att transferreringarna sedan nära tio år tillbaka inte går från de utvecklade länderna till utvecklingsländerna, utan tvärtom, med ett plus på 40 miljarder dollar per år. Effekterna av det på dollarn baserade valutasystemet ökar dessa skevheter: den stora bristen på stabilitet på valutamarknaderna, som står de mäktigaste staternas budgetbalans, trycker som man kan föreställa sig med förkrossande tyngd på de svaga ländernas ekonomi. Slutligen påtvingar Världsbanken och Internationella valutafonden låntagarna sådana ekonomiska föreställningar och utvecklingsmodeller som hyllas av dem som står för medlen, för vilka pengarnas räntabilitet är överordnade de mänskliga realiteterna och vilka för det mesta struntar totalt i frågorna om balansen i de traditionella levnads- och produktionssätten. Man skulle önska att det funnes något sätt att kontrollera regeringarnas politiska moral när det gäller användningen av pengarna, antingen de lånar ut eller lånar — men det är bara en from förhoppning⁸;

- svälten, en outhärdlig realitet för nära

500 miljoner människor: våra statistiska metoder gör det möjligt att förutsäga hur många av dem som är dömda att dö. Fattigdom och misär är lotten för hela folk i tredje världen — samtidigt som man inte får glömma bort de totals miljoner människor i länderna med så kallat konsumtions-samhälle som obarmhärtigt marginaliserar av fattigdom, arbetslöshet och ålderdom på ett sätt som är lika oacceptabelt;

- det växande problemet med miljontals flyktingar som är offer för krig, diktatoriska regeringar och repression av politisk, rasistisk eller religiös karaktär och som ofta förtvinar bortglömda i läger eller försöker överleva på hopplösa vandringar. Här till kommer de väldiga folkvandringar som skapas av den ekonomiska ojämlikheten, och som under de kommande åren kan komma att anta oanade proportioner⁹.

FN — en räddningsplancka?

Vissa kan säga att här har vi vårt sekelsluts stora utmaningar. Men för att dessa utmaningar skall bli synliga krävs det att de politiska förmågor som styr oss, de ekonomiska medel som vi förfogar över och de moraliska värden som härskar ger oss möjlighet att formulera dessa problem och sedan lösa dem bit för bit.

Verkligheten är inte så. Regeringarna styr på måfå och är absolut oförmögna att förutse de håll som de måste fylla igen nästa dag. De ekonomiska möjligheterna att tillfredsställa hela mänsklighetens behov är inte obegränsade, men nu konsumerar 15 procent av världens befolkning merparten av de resurser som utnyttjas, när de inte slösar bort dem — och det är detta som är orsaken till den stora obalansen i världsproduktionens och den internationella

handelns sätt att fungera. Krisen för alla samhällsprojekt visar sig i slagordet "var och en tänker på sig själv", som nu är det förhärskande på den individuella nivån, men också i hela folks och i statsledningars handlande, vilket skapar ett gynnsamt klimat för ideologimakare och öppnar fältet för de allra värsta avarter.

Händelserna i Sovjetunionen och de andra staterna i östeuropa kan betraktas som slutet på efterkrigstiden, men vem skulle våga tala om "politikens slut"? Det vore ju ett alldeles groteskt påstående. Ekonomiska, politiska och nationella konflikter rusar nu mot ett crescendo, och vi står inför början till

en av de största omfördelningarna i historien när det gäller kampen för att styra världen.

Då gäller det att klamra sig fast vid alla plankor, och kanske är FN en av dessa räddningsplanckor, även om den är ruttet?

Ett dokument som nyligen har offentliggjorts, men som utarbetades före augusti 1990 av män inom etablissemangen formulerar problemet¹⁰. "Trots alla dessa brister är FN-systemet unikt och kan varken reduceras eller uppfinnas på nytt. Det är det enda världssystemet som finns tillgängligt." Och författarna tillägger: "Nu måste FN svara, inte bara på regeringarnas krav utan också på de växande förhoppningarna hos världens folk."

FN:s män — är de folkens regering?

Ser man den nämnda studien ur denna

synvinkel är det intressanta med den att den mycket klokt tar upp frågan hur FN-makten fungerar och diskuterar vilken mänsklig materiel som behövs för att få den att arbeta; man ignorerar inte de stora projekten men understryker — med goda skäl — att urvalsprocessen vid tillsättning av FN:s ledare är viktig och betonar att när cheferna väl är valda så måste deras roll och maktbefogenheter nog beskrivas. Det här dokumentet är för övrigt högst upplysande när det gäller hur vissa stater lägger sig i institutionens arbete.

1. Sättet att utse generalsekreteraren, och i synnerhet frågan om huruvida nomineringen skulle göras

av generalförsamlingen eller godkännas av säkerhetsrådet diskuterades redan vid FN:s uppkomst: "I Dumbarton Oaks motsatte sig de stormakter som skulle bli permanenta medlemmar i säkerhets-

rådet kategoriskt tanken att generalsekreteraren skulle väljas direkt av generalförsamlingen. De permanenta medlemmarna gjorde också kraftigt motstånd mot ett senare förslag ... att de permanenta medlemmarnas vetorätt inte skulle kunna tillämpas [vid detta val, eftersom det inte gällde någon enkel procedurfråga]. Problemet diskuterades på nytt i San Francisco, där Honduras, Egypten, Mexiko, cisco, där Honduras, Egypten, Mexiko, Australien, Uruguay och Venezuela föreslog förbättringar med syfte att minska säkerhetsrådets kontroll över valet av generalsekreterare ... Belgien och Kanada insisterade på att säkerhetsrådets beslut inte skulle behöva kräva medgivande av de

Stormakterna sätter sin garantistämpel på besluten när det är möjligt och när det passar dem

permanenta medlemmarna. Detta förslag förkastades av Förenta staterna ... Nederländerna pläderade kraftigt mot att veto-rätten skulle kunna tillämpas (vilket skulle tvinga de permanenta medlemmarna att nå en kompromiss, vilket skulle kunna leda till att en 'minsta gemensamma nämnare' blev utsedd) ... Men varken dessa eller andra argument gjorde något intryck på de permanenta medlemmarna, och efter långa debatter beslöt det att veto-rätten skulle gälla när generalsekreteraren utsågs."

Det tillkommer alltså inte FN:s general-församling att utse generalsekreteraren, utan bara att konfirmera säkerhetsrådets val, och generalsekreteraren vet att hans befattning är fullständigt beroende av det förhandsgodkännande som säkerhetsrådets permanenta medlemmar ger. Masken sitter därmed i äpplet, och det enda logiska vore att utrota den genom att (åtminstone) upphäva veto-rätten vid valet av generalsekreterare.

2. När nu generalsekreteraren utses med säkerhetsrådets förhandsgodkännande, vilken status har han då? Medan det vid konferensen i San Francisco klart bekräftades att posten skulle kunna ha en viktig politisk dimension, är den slutliga stadgelsen mycket mera restriktiv: generalsekreteraren betraktas som "organisationens högste tjänsteman". Vid den tiden hade visserligen en ny diskussionsfråga dykt upp, nämligen frågan om generalsekreterarens nationalitet. I augusti 1945 tillkännagav amerikanska State Department en del av sina slutsatser om generalsekreterarens roll och kompetens, och där fastslog man bl.a.: "man har allmänt insett att det ej vore önskvärt att kandidaten härstammar från Sovjetunionen eller Frankrike." Denna inskränkning utvidgades till slut till alla

fem stormakterna, men detta visar klart vilka synpunkter och avsikter som var rådande från början när det gällde generalsekreteraren; när han nu blivit en person från en medelstor eller liten makt kunde generalsekreteraren inte längre bli något mer än en hög tjänsteman. Är det en allvarlig sak att en sådan funktion — med tanke på de viktiga, akuta och allvarliga problem FN står inför — sänks till en tjänstemans exekutiva makt, hur hög den tjänstemannen än må vara? Den senaste händelseutvecklingen har tydligt visat hur begränsad hans roll är och vilken liten auktoritet som knyts till generalsekreterarbefattningen (förutom uttalandet av några juridiska fraser).

3. Nå, hur valdes då generalsekreterarna när valsättet och postens ställning hade precisierats? Sedan första februari 1946 har fem generalsekreterare utsetts¹⁰. Det är förvånande hur litet uppmärksamhet, ja vilken brist på allvar som har förekommit vid dessa val. Två veckor före valet av den förste, Trygve Lie, "hade State Department uppenbarligen varken någon kandidat eller någon linje klar för sig", och det var först under dagarna före utnämningen som hans namn togs i betraktande. Detsamma gällde Dag Hammarskjöld: eftersom det stod klart redan i slutet av 1952 att Trygve Lie skulle sluta kunde sökandet efter en efterträdare pågå under en längre tid; Hammarskjölds namn fördes fram av Frankrikes ambassadör, "som hade imponerats av det arbete som Hammarskjöld hade utfört i Paris under Marshallplanens första fas"; eftersom han var praktiskt taget okänd för säkerhetsrådets medlemmar skapade hans kandidatur en möjlighet att komma ur återvalsgränden, och mindre än fjorton dagars senare blev han generalsekreterare. Inte heller i

fortsättningen ägnade man någon större uppmärksamhet åt kandidaternas kvaliteter och färdigheter: det tydligaste och mest skandalösa exemplet är naturligtvis Kurt Waldheim, vars förflutna kritiserades när han kandiderade till presidentposten i Österrike 1986 men över huvud taget aldrig nämdes när han år 1971 föreslogs som generalsekreterare för FN och utsågs året efter. Det som inte var bra för Österrike hade varit det för FN, där man till den högsta befattningen hade utsett en kandidat med ett fläckat förflutet som naziofficer. Förutom att detta innebar att organisationen fränsade sig alla anspråk på moral — en organisation som

framgått ur segern över nazismen — så kan man tänka sig att generalsekreterarens oberoende härigenom begränsades till utörandet av goda råd som lämnades till honom. Det är inte acceptabelt, och det ger regeringarna ett an-

svar, särskilt stormakernas regeringar: genom att visa en sådan färgblindhet diskrediterar de både sig själva och FN¹¹.

4. Hårtill kommer också generalsekreterarens begränsade inflytande över specialorganen — trots att han är FN:s högste tjänsteman — och de mycket lösa banden mellan dessa olika specialorgan, vilket leder till ekonomiskt och mänskligt kaos eftersom det saknas samordning mellan de olika projekten. Internationella valutafondens, Världsbankens och GATT:s "autonomi" gentemot FN förhindrar sålunda varje försök till helhetssyn (dvs. varje ingripande som tar hänsyn till motstridiga

behov och intressen: rikas och fattigas, små länders och storas) på de ekonomiska och finansiella problemen och på tullfrågorna, i synnerhet då Nord-Syd-problemen; det ger stormakterna möjligheter att diktera sina utvecklingsprogram och på så sätt nå den bästa av kompromisser när deras intressen går emot varandra, utan att ta hänsyn till de ibland irreparabla mänskliga, ekonomiska och ekologiska konsekvenser som de leder till.

5. Även om uppgiften ännu återstår att bevisa vem som har beslutsmakten och vem som "drar i trådarna" i FN-maskinen, så räcker det att hänvisa till fördelningen av

de ledande posterna i specialorganen och specialprogrammen¹³. Läsa- ren får ursäkta de torra siffror som nu följer, men de är faktiskt värtaliga. De 30 institutioner som har undersökts i det nämnda doku-

mentet hade under perioden 1946-1990 131 chefer från 38 av FN:s nuvarande 160 medlemsstater, därav 33 amerikaner, 9 engelsmän och 9 fransmän; nära 40% av de ledande posterna gick alltså till de tre västnationerna med veto-rätt. 94 har kommit eller kommer från Västeuropa, Nordamerika och Oceanien (därav 10 schweizare; Schweiz tillhör specialorganen men är inte medlem av FN); de "västliga" länderna har alltså besatt över 70% av posterna i ledningen för FN:s stora institutioner sedan organisationen bildades.

För övriga världen fördelas de 37 cheferna på följande sätt: 12 från Asien och

I detta spel är FN dömt att spela birollerna ... Det finns ingen annan fred än "Pax Bush"

Stilla havsområdet (därav 1 från Japan), 9 från arabstaterna (därav 6 från den afrikanska kontinenten), 9 från Latinamerika, 7 från Afrika söder om Sahara. Om FN står under beskydd av någon så är det uppenbart att det inte är under beskydd av tredje världen, som det har hävdats. Och tittar man ännu närmare på de länder i Asien, Afrika och Latinamerika varifrån de personer kommer som utsetts till ledande poster, måste man moderera innebörden i uttrycket "representanter för tredje världen" för vissa av dessa utnämningar.

6. Men det mest häpnadsväckande har vi ännu inte berört. Med tanke på kalla kriget skulle man föreställa sig en klok avvägning av ledningsfunktionerna i FN:s institutioner, även om väststaterna kammat åt sig lejonparten. Men så är det ingalunda. Sovjetunionens och Kinas ställning som stormakter har praktiskt taget helt begränsats till deras vetorätt: mellan 1946 och 1990¹⁴ har det inte förekommit en enda representant för östeuropa eller från det kommunistiska blocket i ledningen för någon tung FN-institution! Efter 1949 har det inte ens förekommit någon jugoslav, och vid den tid då Nixon tog emot Ceausescu fanns det heller ingen rumän.

Det är alltså en tårta som man absolut inte delar på, och gör man det sker det med nödiga försiktighetsåtgärder. FN blev en intensivt umytnad valplats för kalla kriget och kontrollen över institutionen blev en sluten jaktmark för väst, som förutom vetoätten bara störcdes av Molotovs och Vysjinskis upprepade *njet* och Chrusjtjovs skodunkning i generalförsamlingen.

7. Dessa sakförhållanden är mer än väl-taliga, men ändå måste man komma ihåg att alla ledande poster inte har samma värde. Och från 1946 till 1990 kan man konstatera

att Förenta staterna har haft monopol på att leda Världsbanken, FN:s utvecklingsprogram (UNDP), FN:s barnfond (UNICEF) och Världsomorganisationen för intellektuell äganderätt (WIPO)¹⁵. Förenta staterna och de övriga staterna från Västeuropa och Nordamerika delar på ledningen för GATT, Internationella valutafonden (IMF), FN:s biståndsorganisation för palestinaflyktingar (UNRRA, senare UNWRA), Världslivsmedelsrådet (WFC), Internationella arbetsorganisationen (ILO) och Internationella atomenergiorganisationen (IAEA).

Visserligen har tredje världen också sina egna områden: det gäller Internationella fonden för jordbruksutveckling (IFAD), FN:s kommission för boende- och bebyggelsefrågor (HABITAT), FN:s befolkningsfond (UNFPA), FN:s utvecklingsorganisation (UNIDO) — ett organ som bildades 1985 och bara har haft en ledare — och FN:s utbildnings- och forskningsinstitut (UNITAR). I alla regeringar finns det departement för sociala frågor som inte är att förakta, men jämfört med finansdepartementen väger de alltid lätt. Detsamma gäller inom FN.

Det behövs väl knappast tilläggas att av dessa 131 chefer finns det bara en enda kvinna (en pakistanska, Nafis Sadik, chef för befolkningsfonden, UNFPA) samtidigt som stadgan kräver jämlikhet mellan män och kvinnor; de mest machistiska länderna har lyckats bättre eller åtminstone "lika bra".

Förnuft eller uppgivenhet?

Det är alldeles uppenbart — och författarna till det anförda dokumentet säger det öppet — att FN antingen måste "anpassa sig till denna förändrade värld eller löpa

riskerna att förlora sin trovärdighet på viktiga områden av mänsklig verksamhet. För att säkra denna övergång kommer en effektiv ledning att spela en nyckelroll". Det kan bara uppfattas som ett pragmatiskt sätt att söka förbättra FN-maskineriets sätt att fungera och se till att de målsättningar för vilka den bildats respekteras på ett bättre sätt; ett löjligt procedurförslag, ett nyckelhållsperspektiv, fast hur skall man kunna förneka att det är viktigt vilka män och kvinnor som utses till alla offentliga ansvarsposter, i FN liksom på lokal nivå?

Denna minimala förändring ter sig inte mindre omöjlig. FN-organisationen är inte en organisation av

förenta stater — det vore en orimlig utopi — och den kan inte vara ett världsparlament; FN är och kommer att förbli en församling av regeringar i en djupt destabiliserad värld där de egna maktsträvandena, egoismen, an-

svarslösheten, cynismen och bristen på klarsyn och mod alltför ofta styr småstaternas diplomati liksom de stora staternas. I detta spel är FN dömt att spela bollerorna, och idag må det gälla Palestina, Jugoslavien, Irak eller rader av andra viktiga frågor — det som kan sägas eller beslutas inom FN om dessa frågor och andra har ingen större betydelse, det finns ingen annan fred än "Pax Bush".

Inte desto mindre förblir FN en plats där en del av vår framtid avgörs. I morgon kan FN till och med visa sig vara den sista tillflykten om man vill undvika att bli beroende av den eller de stater som utnämner

sig till internationell gendarm. Inför dagens och morgondagens faror är det då rimligt att önska sig att FN förblir en plats för åsiktsutbyten, kontakter och kollektiva beslut. Och därutöver krävs det att den platsen inte blir till ett verktyg för vissa, utan att den visar en förmåga att fatta självständiga beslut och att FN på ett bättre sätt gör rätt för de alltför sällan citerade ord som inleder FN-stadgan: "Vi, världens folk..."

Det är inte 1920 nu, inte heller 1945; världsfreden har ingen plats i de rationella ideologiernas strävanden; att fantasera om en sådan kompetens för FN vore att hålla

liv i en orealistisk dröm och underblåsa gårdagens desillusion samtidigt som man gör fältet ännu mera fritt för cynismer av alla de slag. Kan det ske någon förändring av FN så bör denna förändring bidra till att rucka på de

ojämlika kraftförhållanden som finns inom organisationen och till att skapa en bättre balans mellan stormakternas ekonomiska, finansiella och militära maktinflytanden.

Men om FN inte skall vara något annat än ett forum, eller om det inte skall vara något annat än ett verktyg för att upprätta en ny världsordning som präglas av kors-tågsanda och för oss tillbaka till kanonopolitikens tid (under skenet av att alla man samlas under de blå hjälmarna) — då kommer det dåliga anseende som FN redan har bara att öka, och då kan man bara gissa hur det kommer att gå i framtiden.

Men vem vågar tro idag att det finns en

Hela kontinenter lever nu i desperation. Låt oss därför tala uppriktigt.

möjlighet — inte att åter ge FN ett framtidsmål, men att helt enkelt strama upp organisationens sätt att fungera med utgångspunkt i en politisk vilja hos staternas regeringar? FN lyder order, glasrutorna är gedigna, och att vilja strama upp FN — är inte det detsamma som att vilja omvandla världen?

Låt oss alltså gå tillbaka till start, till FN-stadgans inledningstext där det står: "Vi, världens folk." Vi kan konstatera att hela kontinenten nu lever i desperation. Låt oss därför tala upprätt: är det inte så att "vi, världens folk" driver redlöst omkring, styrda av chauvinism och rasism, religiös obskurantism, individualism som förnekar den andre? Om det är så, vad har vi då för hopp att det skall dyka upp något alternativ till hopplösheten?

Nej, i en sådan situation gäller det inte att hålla kända tal om morgondagens värld,

om världsfreden, om den internationella rätten, om en universell uppfattning om mänskliga rättigheter, utan att se till — utan att nånsin inbilla sig att organisationen kan bota allt — att FN blir en plats där man kan diskutera den *internationella ordningen, världsordningen*, ty det är inte i termer av "ordning", utan "oordning" som vi måste ställa de nationella, ekonomiska och sociala problem som överallt delar upp och sliter sönder; fullt medvetna om att de "balansförhållanden" och den "konsensus" som grundas på dagens kraftförhållanden blir världslösa i morgon.

Varför FN? Kanske är det en meningslös diskussion, men "maskinens" död kan mycket väl bli en del av vårt eget slut, så i den diskussionen liksom i andra är det viktigt att "vi, världens folk", visar förnuft och — om så är möjligt — tar till orda!

Översättning från franska av Jan Stolpe

gärder för självbestämmande för Västsahara, men folket där väntar fortfarande på att man skall anordna en folkomröstning enligt en resolution som antogs 1985. De initiativ som nyligen tagits för ett eldupphör förutsätter att folkomröstning organiseras 1992. Det återstår att se hur det går med den saken.

5 Under dessa båda krig under FN:s banér utgjorde den amerikanska armén huvudstyrkan av interventionstrupperna, och de andra staternas kontingenter ställdes under amerikanskt befäl, under McArthur i Korea, under Schwarzkopf mot Irak.

6 Siffror från UNICEF och Internationella rödakorskommittén.

7 Några snedspråk i generalförsamlingen och i specialorganen ledde till upphetsade och varnande uttalanden om att FN höll på att ställas under kontroll av länderna från tredje världen, som hamnat i majoritet sedan de blivit självständiga: de anklagades för att

"politisera" (!) FN och dess organ. På 1970-talet, då många länder, särskilt i Afrika, blivit självständiga kunde tredje världens länder tillsammans med arabstaterna och staterna inom sovjetblocket bilda en majoritet som var gynnsamt inställd till revolutionära rörelser.

Ordningen återställdes snabbt genom att dessa länder var så beroende i ekonomiskt, finansiellt och ofta även politiskt avseende. Det förhållandet att en rad mikrostat (små territorier som blivit självständiga) har blivit medlemmar har lett till en annan diskussion — "de ökar på ett konstlat sätt antalet medlemmar i generalförsamlingen" — men det har snabbt visat sig att dessa mikrostat inte är de som är svårast att övertala, och för somliga har deras röster bidragit till att "återigen skapa balans" i generalförsamlingen.

8 Det är viktigt att konstatera, att även om Internationella valutafonden och Världsbanken tillhör FN-systemet så arbetar de inte samordnat och de fungerar inte enligt principen en stat — en röst: i stället bestäms deras rösters vikt i förhållande till deras andel av organets kapital, vilket garanterar fullständig beslutsamhet för de utvecklade länderna. I valutafonden kan således 8 stater påtvinga samtliga medlemsstater sina synpunkter, och USA är den enda staten som har vetorätt. Ett ingripande i världsskala är också nödvändigt för att *bekämpa*:

• epidemier och sjukdomar, däribland kolera och aids (som vi är särskilt känsliga för därför att aids också drabbar de rika länderna), ett ingripande som kräver betydande resurser till forskning, förebyggande åtgärder, behandling och tillräckliga resurser för att gripa in där epidemierna härjar;

• drognissbrukets följder, och då särskilt angripa narkotikahandeln, vilket kräver att man förklarar skoningslöst krig mot de internationella narkotikaorganisationerna, vilka förfogar över mäktiga kontaktnät ända in i de politiska och ekonomiska etablissemangen och resurser som är lika stora som eller ännu större än vad många stater förfogar över; och för att *garantera*:

• ett skydd av miljön, genom att påverka den politik som präglas av konsumtion och industriproduktion; genom att ingripa där bristen på lagstiftning, somliga gringhet och andras korruption leder till sannskyldiga miljöförstörelser;

• en kontroll över oceanerna och rymden; • respekten för mannens och kvinnans rättigheter, som trots skrivna lagar så ofta förnekas, till och med i länder med fungerande rättsväsen och traditioner som utger sig för att vara demokratiska;

• ett oundgängligt försvar av alla kulturer och språk och dessas skillnader; • kontroll över grundforskningen och dess avancerade tillämpningar;

• respekten för folkkräkten på det politiska, sociala och ekonomiska området.

10 *Une direction énergique pour le monde de demain* av Brian Urquhart och Erskine Childers. Development dialogue. Fordstiftelsen och Dag Hammarskjöldstiftelsen 1990 (i det följande stödjer jag mig huvudsakligen på denna rapport vad gäller faktauppgifter).

11 "Man skulle kunna säga att det med sådana valmetoder är märkligt att resultaten på det hela taget har blivit så pass goda som de varit." A a, s 27.

12 Trygve Lie (Norge) från 1946 till 1953; Dag Hammarskjöld (Sverige) 1951-1961; U Thant (Burma) 1961-1971; Kurt Waldheim (Österrike) 1972-1981 och Javier Pérez de Cuéllar (Peru) 1982-1991. Den 1 jan 1992 tillträdde Boutros Boutros-Ghali (Egypten).

13 Statistiska analyser av de ledande posterna inom FN i *Une direction énergique pour le monde de demain*. Dessa analyser gäller 30 institutioner inom FN-systemet: GATT, valutafonden, ILO, FAO, UNESCO, UNDP, FN:s flyktingkommissariat, för att nu bara nämna några. Icke medtagna är Internationella domstolen, vars sätt att välja sin ordförande är annorlunda, och de regionala organen.

14 1972 för Kina.

15 Om man undantar 1966-1969, då ledningen var delad och även en engelsman innehade posten.

Noter

1 I San Francisco samlades de 50 stater som var i krig mot axelmakterna; Polen som senare undertecknade stadgan betraktades som den femtioförsta organisationsgrundande medlemmen.

2 Om kriget i Persiska viken (för att begränsa sig till det) hänvisas till *L'autre journal* nr 19 ("Au nom du droit?", dvs. "I rättvisans namn?") och *Le Monde diplomatique*, februari 1991.

3 När Lumumba efter gripandet fängslades i Thysville, där FN hade observatörer, gjordes ingenting för att se till att han frisläpptes, och efter mordet på Lumumba hade FN:s undersökningskommission "äran" att bli mottagen av Mobutu, men också av Tshombe för att få "vissa förklaringar".

4 Ett annat exempel på FN:s "effektivitet" när det gäller folkens självbestämmanderätt: FN vände sig till Internationella domstolen, som år 1975 avgav ett positivt uttalande om åt-

Thorild i Forsmark

av Jan Lindahl

Gruvan i Dannemora, som under fem århundraden försåg järnbruken i norra Uppland med malm, läggs ned vintern 1991/92. Jan Lindahl skriver här om filosofen och författaren Thorild, som 1787 besökte bruket i Forsmark, där produktivkrafterna då utvecklades kraftigt. De uppländska järnbruken var en stor exportindustri och utgjorde en grundsten i den svenska ekonomin.

På Gustaf III:s tid verkade Thomas Thorild, medborgare från Bohuslän, upp vuxen och fostrad i Göteborgs småborgerliga — demokratiska — kretsar. Det var väl så långt man kunde komma från den fisförmåna hovluften kring kungen, eller den kvarblivna adelns konstlade miljö. Här gällde helt andra, puritanska dygder än hovets flärd och yppighet, än adelns improduktivitet och högfärd: arbete, sparsamhet och medborgerlighet. Mot överklassens falska liv stod ett ärligt umgänge och mot dess ståndsfördomar arbetade tanken om jämlikhet sig fram.

Denna person växte upp till revolutionär, demokrat och patriot i ett Sverige som politiskt dominerades av ämbetsmän, då samhället karaktäriserades av ett rivaliserande hälftenbruk mellan en långsamt framlunkande borgerlighet och en lika sakt avtynande feodal, jordägande aristokrati.

Det innebar ett trångt samhälle med starka spänningar, där befolkningens flertal blott betraktades som undersåtar, även av en så framskriden upplysningsman som Kellgren, där en otidsenlig ständsriksdag — adel, präster, borgare och bönder — utgjorde den politiska representationen, där överklassen hade privilegium på alla högre poster i riket, där skråanda och servilitet frödades, där det fria ordet satt illa till och över vilket utbredde sig en hovkultur, vars smak bestod av en löjlig fransk förfining, vilken endast kunde sysselsätta sig med småsaker. Och man briljerade med en mondan, falsk internationalism. Hur skulle Thorild — med sitt ursprung — kunnat bli annat än revolutionär, demokrat och patriot.

Efter skola i Göteborg, och studier i Lund etablerade han sig som skriftställare mitt i Stockholms sjudande folkliv och fick sin publik bland det lägre borgerskapet,

bland unga hantverkare och affärsbiträden. Han framträdde med en diktning som syftade till att undantränga den akademiska klassicism (vilken dominerade svensk litteratur) som också skyddade överklassens välde, med en politisk oppositionstidning — *Den nye Granskaren* — där han propagerade medborgerliga rättigheter och civilkurage, med en natursyn där skildringen, efter de nya naturvetenskapliga upptäckterna av naturens harmoni blev till en bitande kritik av samhällets disharmoni, av dess "ursinnigheter, t. ex. adelsbörden". Han tillhörde upplysningens vänsterflygel. All sin kritik klädde han i en språkligt skön och vulgär dräkt, småfolkets talade språk återgavs. Thorild revolutionerade den svenska 1700-talslitteraturen, där vart annat ord bestod av hovfranska.

* * *

År 1787 skrev han en av sina märkligare dikter — Forsmark — efter ett besök hos Samuel af Ugglas just i Forsmark. Där pågick en intensiv verksamhet, långt från feodaladelns

låga yppighet däri de tyna av

Här i denna ödemark, skriver han symboliskt:

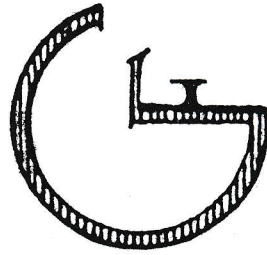
*I dessa klippors barm, i dessa skogars sköt.
Jag dagens första strimma njöt.*

Ty Forsmark innebar energi, produktion och framsteg.

Bruken blev betydelsefulla orter under den klassiska bruksbaneringsperioden, alltså 1600- och 1700-talen. Då utgjorde de vitala små knutpunkter, exportörer av

högkvalitativ stångjärn till England, Holland och Spanien. Från Dannemora kom den fina malmen till de uppländska bruken. Noggranna undersökningar visar att det är bönder som anlagt och drivit de första hyttorna och osmundsmedjorna i Norra Uppland. Trots detta har våra akademiska historiker i sina framställningar ständigt och oavslåligen helt ovetenskapligt surrat om böndernas konservatism i produktion och annat. Verksamheten bildade dessutom ett komplement till roslagsbons magra jordbruk. Även i Forsmark var det småbrukare som (på 1400-talet) började järntillverkningen.

Kronan intresserade sig under 1500-talet allt mer för Upplands bergverksdrift, och 1580 anlades Forsmarks kronobruk. Fabrikationen inriktades på tackjärn för eget smidesbehov, stångjärntillverkning och kanonkulor. Beredningen var omfattande och man levererade till skeppsvärv, ankar-smedjor, hillebardsmedjor. 1604 fanns fyra masugnar och sex hamrar. Forsmark utarrenderades 1624 till en samling kapitalstarka herrar, vilka introducerade vallonsmidet, en mer avancerad teknik som de vallonska arbetarna förde med sig. 1695 — femton år efter revolutionen 1680 — hade

Forsmarks stämpel

produktionen femdubblats, och att verksamheten hade utvecklats betydligt förstår vi av att över 150 personer då hade sin försörjning här.

Ryssen kom med brand och död 1719. Också Forsmark lades i aska. Men två år senare sattes rörelsen igång igen. 1749 byggdes en garvstalsmedja (för manufakturjärn), 1766 övergick man till tysksmide och kunde framställa det bästa småstålet i Sverige. Thorilds vård blev ställets ägare 1781, men af Ugglas framträdde snarare som politiker än bruksman.

Denna verk samma arbetarbygd, nu med 250 innevånare, gjorde stort intryck på Thorild:

I dessa nakna bergs, och vilda skogars

*sköte,
Vad skön förtrollning gör mitt häpna öga
möte?*

Människorna här

*I trots av Nordens is: med gudalikt förakt
Av favor och av död, de allt sig underlagt:
På ödets hårda lag, se! deras styrka vinner:
Och ned ur själva bergens natt
De bryta ut sin ärans glans, sin skatt.*

Dikten är hällen i en fornnordiskt-fosterländsk ton, där det götiska arvet inspirerat till kritik av ståndsamhällets privilegier. af Ugglas beskrivs "som en man, som själv sin lyckas upphov var" och de som "tiga och göra", de närande i landet, här i form av smederna

— denna ätt oss land och frihet gav,

Och lag och rätt och frid och ära:

De kung och folk på sina skuldror bära:

Och vänta ej att se uti sin ätt en slav!

*Om denne finns må han i dessa lågor
brinna,*

Med dessa forsars gny i evighet försvinna!

De medborgerliga dygderna bars av folket.

Vi ställs också direkt inför 1700-talets proletärer i deras omedelbara miljö, i den bullrande smedjan

Han under hammarens massan slänger:

Vid varje åkslag denne dänger

Ett regn av stjärnor gnistrar kring

Förtjusning! se, de blixtra, brinna

I ljusblå lågor, tindra, födas och försvinna.

Men kämpen märker ingenting.

Han jättelik sin massa vänder,

Lugn som en klippa i en storm,

Han malmen ger sitt mått, sin form:

Och vråker den ur sina händer.

Här är något nytt i svensk litteratur: folket (i detta fall smederna) framstår som människor och "hjältar", även om Thorild ännu inte tillträdde det förmåga att vända upp och ner på hela nationen. "Normalt" var annars att folket inte existerade eller på sin höjd framstod som en anonym bakgrund, och det är först med Almqvist och Strindberg underklassen får en aktiv roll i litteraturen, för att sedan hos proletärförfattarna nå en framskjuten plats. Roten till denna utveckling hittar vi alltså hos Thorild, vars hjärta befann sig hos "de sanna människorna".

Dig ske ära, dig ske rätt!

Bergsman, bonde, gav oss land och kung.

O min harpa! deras ära sjung!

En ståndpunkt som ingen annan författare ens kom i närheten av.

Thorild hölls tämligen isolerad på sin avancerade nivå. För sådana personligheter, som ståresamma långt före sin samtid blir antingen den stoiske vises attityd eller utopin räddningsplaner. Han intog båda.

Efter en rasande kritik i dikten *Harmen* mot överhetens utsugning av massorna och de lärdes förskönande av skändligheter slutar den i misströstan över folkets kapacitet: *Ödet kan skapa en värld, jag kan förakta den.*

Thomas Thorild (1757—1844).

Kopparstick av Anton Ulrik Bernades.

Kungliga Biblioteket

Sin utopi beskrev han i brev till en vän samma år som både *Harmen* och *Forsmark* kom till, alltså 1787. Brevet belyser även de båda dikterna. En förändring måste helt enkelt ske: "Harm, att se denna omäteliga vidskeppelse ligga över jorden av dåraktigt och falskt, namn, flärd, yppighet — att se detta konungarnas påvedöme, där allt är vanvett, gyckleri, och spel; ett stort avguder, gjort av dårar och skälmar! där prelaterna och munkarna äro vinglare och krypare! där man icke säljer syndernas

förlåtelse: men äran, och alla heliga ämbeten! Harm, att se denna gudlösa, vansinniga höghet man själv tillägger sig, se stöld och rån på land och folk heta finansplan, se dessa förryckta, onödiga krig, fören skälms eller en dåres nyck; och med ett ord, att jorden, av Gud ämnad åt mänskligheten genom de stora förstånd och de stora hjärtan, är en kastboll, ett rov i dessa uslingars händer."

Nu är trots allt tid, fortsätter han "att mänsklighetens krig utbrister icke emot sig själv och sitt egna sköte, utan emot sina styrande, andliga och världsliga, skälmar". Till den ändan måste man konstruera en "Världens Republik" som ska förverkligas av genier, snillen som förstå och av hjältar, handlingsmän som verka och göra. "Denna mänsklighetens osynliga, styrade och väpnade makt håller en offentlig världens dom-bok, en Europens Journal, där den citerar, och tillsäger därarna att stiga ned; de fega och smickarna att evigt döja sig; skälmar (konungar och ministrar, för vilka bryta lag är intet! som liksom fräckas på tronen, görastämpelakter, ohelga folkrätt, trampa förnuftet, taga allt — präster, som krypande, jakande, förråda Gud, folket, och sin ed! Lärda och snillen, som vid en vink uppofta värdighet, sin ära, natur och sanning!) Alla dessa lysande bovar, som, mot sin övertygelse, först göra mänsklighetens olyckor — dem tillsäga att det fatala skottet är laddat, att mänsklighetens hämnande svärd är osynligen över deras huvud!"

Så "småningom brännas städerna" dessa nästan för tyranniet, där man efter "system förvandlar jordens härlighet och välsignelse till en stenhop". "Fria samhällen" som kolonier bildas runt om på jorden i enlighet med naturen. Ny religion — "i den

uppenbar naturen! dyrkadi bilder av solen, välgörandet och mänskligheten — genom dess heliga, genier och hjältar". Och framför allt "Nya lagar — naturens rätt! Nya seder, nytt levnadssätt — glädjens och frihetens! Gemensamma arbets- och skördefester, ständigt i form av en naturens högtid etc, med ett ord, gyllenåldern, den rena mänskligheten, realiserad".

* * *

Thorild var inte ensam om utopi-konstruktioner under denna tid, överhettats av trängande människorna som en åtsittande tagelskjorta, skavde; bl a försökte några swedenborgare (religiösa fritänkare) grunda ett utopiskt lycksalighetsland i nuvarande Sierra Leone. Samtidigt som samhället tedde sig hopplöst förstenat, glimade ändå något vid horisonten. En dubbel syn finns inneboende i paradisdörömmen.

Ty detta skrevs blott två år före den franska revolutionen; när den befriande utbrutit, karaktäriserar Thorild den som "denna gudomliga och största händelse på jorden näst syndafloden, detta yttersta domens dån för tyrannierna." Den blev inte blott förlösande för det franska folket, den skingrade också Thorilds kallsinnighet. Han jublade; folket hade gripts av samma harm. Nu var inte längre utopikonstruktioner av nöden. Hela samhället skulle förvandlas. Inte blott utopi-öar.

Han gick genast till verket. I ett stort arbete *En kritik över kritiker* gjorde han upp

med de härskande föreställningarna i landet, fortsatte att kräva tryckfrihet och propagerade på en demokratisk representation i stället för den förlegade ständsriksdagen: "Gör oss till ett folk." I syfte att få de folkliga trupperna i beredskap för en radikal politik uppmanade han ständigt till civilkurage (en slav gör en despot, en feg gör en förtryckare): ni får aldrig vika från er rätt. "Jag vet, att det alltid var hedningen som gjorde avguden: och slaven som gjorde tyrannen."

För de styrande som tagit över efter mordet på Gustaf III blev det för mycket: Thorild fängslades. Men småborgerskapet och hantverkarna visade honom stora sympatitryningar, hyllade honom, enligt en konservativ tidning samlades flera tusen på gatorna när han arresterades, och ropade "leve frihetens skald, leve Thorild". 1793 förvisades han ur riket och följ samma som våra aristokratiska litteraturdoktorer är, har de gjort detsamma med honom i litteraturhistorien.

Thorild hade upptäckt den farliga sanningen att det i realiteten inte är de styrande som avgör historiens gång, folket är den drivande kraften trots alla hinder. Så blev då smederna i Forsmark bärare av historien. Även i fångelset andades han förtröstan, en dikt som skrevs där har ett par underbara rader:

*Jordenes kungar
är du och jag och han.*

Det besvärliga Centraleuropa: anekdoten och historien

ur en essä av Josef Kroutvor

Den tjeckiske skriftställaren Josef Kroutvor, född 1942, läste konstkritik och filosofi på Karlsuniversitet i Prag. För närvarande arbetar han på museet för konsthantverk i samma stad.

Förr och Nu publicerar här ett längre utdrag ur essäsamlingen *Besvärliga historier* som utkom 1988 på det tjeckiska samizdat-förlaget Prostor. Essän skrevs i slutet av 70-talet och behandlar Centraleuropa som historiskt och kulturellt fenomen.

1

svårt att hitta något mer träffande uttryck än "plattfötter". Det är mer än en lyckad metafor för Centraleuropa, det är rentav ett sociologiskt begrepp, en karaktärsdiagnos, den centraleuropeiska mentalitetens ortopediska lyte. Det sjunkna fotvalvet beskriver inte bara gången utan också tänkandet.

I Centraleuropa är allt platt, snyggt utjämnat i plattår, underkastat det allmänna medelmåttet. Människorna undviker extremerna och har inget intresse för dem. Biedermeiertraditionen överlever alla re-gimer, moden och stilar. Den gyllene medelvägen är Centraleuropas väg. Här finns varken förtvivlad nöd eller stor rikedom,

Blaise Cendrars berättar historien om en brasiliansk mestis som gav sig av till Tjeckoslovakien för att erbjuda Bata fint ormskinn. Men kungen av billiga skor hade inte intresse för någon sådan affär och avvisade jägaren. Dens sårade stolte mestisen fick klart för sig att han inte hade någon chans här. De mjuka, luxuösa skinnen från de brasilianska ormarna var som gjorda för de raffinerade, eleganta paris- eller londondamernas nätta fötter, men för Centraleuropas plattfötter passade de inte.

Denna historia för oss rakt på sak. Det är

varken högerextremister eller vänster-radikaler, varken häftig passion eller nyktert förnuft, allt beslutas med hjälp av finkänsligheten, försiktigheten och skämet. Den som inte kan spela narr här, är förlorad. Centraleuropa är de små förhållandenas provins, plattfötternas hemland.

2

Över Centraleuropa svävar dofterna av förvildad kål och jolmigt öl, man kan känna den fadda lukten av övermogna meloner... Det är alltså denna trakt och dess typiska doft. Gränserna är oklara, irrationella, bara med luktsinnet kan man bestämma dem med säkerhet.

De första problemen börjar redan med den geografiska definitionen av begreppet. Vad är Centraleuropa och var ligger det egentligen? Inget lexikon ger oss någon exakt definition, alla svar är undvikande, osäkra, tveksamma. För en västeuropé av svunna århundraden var Centraleuropa först och främst Schweiz och Tyskland. Ungern eller Polen var det inte alls tal om, de låg i Europas periferi. Sedan dess har naturligtvis mycket förändrats. Schweiz och Tyskland har skjutits långt åt väster och ur österns töcken har Ryssland kraftfullt stigit fram.

Mellan Öst och Väst har en spricka tydligt kommit att avteckna sig, en spricka som började uppfylla Centraleuropa under 1800-talet.

Ur en geografilärares synpunkt är Centraleuropa en inlandsformation utan hav. Inga stora naturkatastrofer, jordbävningar, tornados eller cykloner hemsöker denna lugna bälte. Bristen på naturkrafter är så avgörande att människorna här är fridsamma, nyktra, enkla och alldagliga. Vi

hittar inga stora känslostormar utan istället Centraleuropas stillastående vatten.

Detta inlandsområdes karaktär är visserligen relativt skiftande, men i jämförelse med den yppiga sydliga vegetationen är det ändå bara en centraleuropeisk pusta. Böhmerwald är en en poetisk myt. Men låt oss ändå anta att Centraleuropa är en självständig geografisk formation liksom Medelhavsområdet, Skandinavien eller Balkan. Den centraleuropeiska myllan är alltså en del av mentaliteten, det kan man inte göra någonting åt. Centraleuropén är denna, på det hela taget kultiverade, men ändå igenvuxna naturs typiske innehavare.

3

Begreppet Centraleuropa skulle förmodligen inte ha uppstått utan den österrikiska monarkin. Habsburgarna utnyttjade det centraleuropeiska områdets kaotiska tillstånd och formade en stor stat av dess skilda delar. Under samma regenthus kom att hanna så olikartade folkslag som tjecker, ungrare, tyskar, polacker, rumäner, galiziska judar, rusiner, kroater...

Det var egentligen kansler Metternich som skapade föreställningen om ett Europa uppdelat i en västlig, en östlig och en central del. Efter Wienkongressen 1814 bestämdes den europeiska maktens huvudzoner: den ryske tsaren fick fria händer i öst, de västliga staterna organiserade sina intressen i sitt område, den österrikiska monarkin tog sig an resten, dvs. Centraleuropa. Metternichs restaurationspolitik försökte säkra freden i Europa genom styrkejämvikt. Mellan Öst och Väst drevs en problematisk central-europeisk kiliin, som skyddade Europa mot en möjlig konfrontation.

Det visar sig att Centraleuropa är ett påfallande geopolitiskt begrepp, beroende av det alleuropeiska politiska sammanhanget. Det är en hybridformation, som ändras historiskt efter maktituationen. Centraleuropa är en pålitlig barometer för det politiska trycket i Europa.

Vissa krafter ser i Centraleuropa en viktig bro, ett harmoniserande element, för andra är det bara en utgångspunkt, den strategiska nyckeln till behärskan av Europa. Det är inte för inte som redan Bismarck gav uttryck för att den som har Böhmen i sin hand håller Europa i schack. Å andra sidan räknade Palackys federalistiska idéer alltid med Centraleuropas humanitära uppgift. De små nationernas frihet skulle garantera det stora Europas säkerhet.

4

Palackys berömda uttalande om det Österrike vi hade varit tvungna att skapa om det inte existerat, måste förstås ur en europapolitisk synvinkel. En federalistisk ordning i Centraleuropa skulle garantera Europa en bestående fred. Ett reformerat Österrike skulle förändras till ett effektivt skyddande block, inte bara gentemot Tyskland, utan också mot Rysslands expansion. Austroslavismen var alltså inte bara en konservativ politik, som de kortsynta patrioterna bedömde den, utan en framsynt kalkylering.

I ett brev av den 11 april 1848 till det frankfurtska *Vorparlament* förklarar Palackys närmare sina idéer. Här föds också de senare tankarna om staten Österrike. Breven vet hör utan tvivel såväl till den tjeckiska som till den europeiska politikens mest betydelsefulla dokument.

Palacky blev många gånger förebrådd för sin försiktighet, men händelsernas utveckling besannade slutligen hans ord. Särskilt hans inställning till Ryssland var mycket kritisk. Som övertygad demokrat fruktade han det ryska rikets tilltagande makt och föll inte för den patriotiska panslavistiska illusionen.

Palacky var klart medveten om faran med en universell rysk monarki. Att det skulle vara en slavisk monarki förändrade ingenting i sak. Makten förblir makt, vare sig den är främmande eller broderlig.

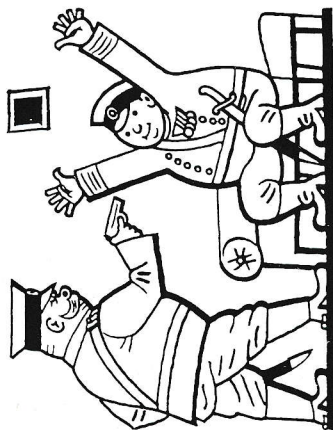

Frantisek Palacky (1789–1876), "den böhmiska historieskrivningens fader". Bosatt i Prag från 1823. Hans huvudverk är *Geschichte Böhmens*. 1848–49 ledde han nationalpartiet, var medlem i Frankfurterparlamentet samt försvarade Böhmens historiska rätt och en federalistisk författning som den naturliga formen för den österrikiska monarkien. Från och med 1860 var han den tjeckiska rörelsens erkände politiske ledare.

Palacky säger bestämt: "... redan blotta möjligheten av en universell rysk monarki har ingen mer beslutsam motståndare än jag, men inte för att den monarkin skulle vara rysk, utan för att den skulle vara universell."

År 1848 tar Palacky ställning för den federativa lösningen av nationalitetsproblemet. Han motsår revolutionens frestelser och avstår från en söndring av Österrike. Hans nyktra, liberala ståndpunkt är rakt motsatt Bakunins anarkism.

Palacky tror inte på möjligheten att bevara

"Jag kan utdäma er till min adjutant. Om ni inte samtycker till det, ska jag låta skjuta er inom fem minuter." Ill. av Josef Lada i *Taroslav Haseks* Mitt livs krönika.

en liten stats suveränitet. Särskilt i Central-europa är en sådan existens osäker. Det ryska imperiet är berett att göra anspråk på västslavernas territorium. Palacky varnar: "Från Österrikes gränser måste jag dock redan i förväg bestämt och eftertryckligt avvisa varje tanke på en republik. Föreställ er det österrikiska riket uppdelat i en mängd smårepubliker — vilken utmärkt grund för en rysk universalmonarki." Så blev det också.

Österrike borde äntligen förstå sin historiska uppgift och ge slaverna frihet. Annars

blir dualismen till panslavism, och det i en inte mindre krävande form. Så avslutas den moderna "Den österrikiska statens idé" från 1865, Frantisek Palackys viktigaste teoretiska verk. Förhållandet till Ryssland skulle komma att bli en snedvriden kärlek, en absurd känsla, slavernas obefogade hopp...

Efter andra världskriget föll Central-europa bort ur den politiska ordboken. Jämfrån delade Europa definitivt i Väst och Öst, i det senare inlemmandes också Centraleuropa. Österrike avlägsnade sig försiktigt och anslöt sig till Väst. Det gamla Europas syn på demokrati bröt slutgiltigt ihop. Den europeiska politiken fick karaktären av en principiell konfrontation den därtills inte hade känt.

5

Existensen av en tjeckisk nation i Centraleuropas mitt är inte så alldeles självklar. Det är inte bara den naturliga rätten som kan garantera suveränitet, så som det är hos stora nationer. Den tjeckiska existensen har alltid varit förbunden med en nödvändighet, med ett visst rationellt resonerande. Palacky förespråkade bevarandet av Österrike, därför att han däri såg en historisk nödvändighet, en historisk kompromiss. En rationell federation i Centraleuropa var alljämt bättre än en uppstyckning.

På liknande sätt lade litteraturkritikern och historikern H G Schauer år 1887 fram frågan om den nationella existensen. Vilken uppgift har den tjeckiska nationen i historien? Det räcker inte att tala om den historiska rätten, påminna om det förflutna, man måste också tänka på framtiden.

Folkets identitet skapas av traditionen, av sambandet mellan det förflutna, samtiden och framtiden. Existensen definieras alltid av uppgiften, kallelsen, den inre motivationen, folkets anda. Schauer har sina tvivel och ställer därför den berättigade frågan: "Finns det tjeckiska folket här för att, som en övergiven pion, slå ut, blomma och vissna, eller för att vara medlare mellan sina grannar, för att t. ex. vara en övergång mellan det romansk-germanska Väst och det slaviska Öst?" Frågan syftar på nationens unika ställning och påminner om dess centraleuropeiska levnadslott. Är vi ett kuriosum i Europas hjärta, ett övergångstillstånd eller en självständig existens bland de övriga folken? Vad skall man besluta sig för, vilken nödvändighet skall man välja?

Schauers frågor om folket går vidare: "Eller är det kapabelt att av egen kraft skapa en egen, ny kultur, en helt ny värme- och ljuskälla? Men räcker våra medel till detta? Går detta ihop med hela vårt förflutna? Har vi egentligen inte under hela vår historia stått i ett nära och oskiljaktigt förhållande till Väst, och, om vi vill uttrycka oss oseriöst, varit en utlöpare till Tyskland? Har inte följaktligen ögonblicket kommit, då vi skall börja överföra den ansamlade, potentiella energien genom levande vibrationer till den slaviska världen? Kan vi inte ändå inta vår legitima plats och verka, visserligen långsamt, men oupphörligt och med desto större effekt?"

Själv säger Schauer att det finns en hel rad frågor, med varje ny träd ännu fler fram. Men en fråga står alltid kvar och den lyder: "Vilken är vår nationella existens?" Intens Schauer tror på den naturliga rätten, på den självklara existensen av en befolkning på fem miljoner tjeckisktalande. En

avnationalisering eller naturalisering är ju inte en så grundlös farhåga. Vi kan bli germaniserade och likaså definitivt slaviserade — russifierade. Ett sådant svar på frågan erbjuder sig självt. Förändringarna behöver inte ske genom våld, det räcker med ett inre försvagande.

För Schauer var inte livet i sig ett tillräckligt argument. Kulturen stod för det högsta värdet, efter den bedömde han ett folk. Bara det folk som utmärker sig genom sin kultur, har en grund för sin existens. Det är en tidstypisk uppfattning, närliggande den romantiska filosofin, men i Böhmen traditionell. Politiken och kulturen genom-syrar varandra. Kulturen är den lilla nationens politik, genom kulturen bevisar den sin existens och gör sig känd.

6

En närmare beskrivning av den centraleuropeiska atmosfären erbjuder oss historien och politiken, men också kulturen, som för övrigt är lika komplicerad. Centraleuropas kultur karaktäriseras av delkonfrontationer, den har en labyrintisk struktur. Man kan inte överskåda en mångfacetterad helhet med en enda blick. En uppdelning efter enskilda länder inför en farlig nationalism i värderingen. Långt bättre är att avgränsa den centraleuropeiska kulturen med hjälp av huvudstäder och kulturcentra.

I väst är den yttersta gränsen München, det må vara ett positivt eller negativt faktum. I norr finns Dresden som andra tyska stad. Resterna av det gamla österrikisk-ungerska riket representeras av Wien och Budapest, men också av Krakow. Man bör inte glömma att också det judiska Lvov hör

till Centraleuropa. I mitten ligger sedan Bratislava, Bmo och slutligen Prag som det centraleuropeiska rummets ideala mittpunkt.

Åsikterna om den inländska kontinentens avgränsning kan skifta, men man kan hur som helst inte utesluta vissa paradoxer. Den kulturella definitionen av Centraleuropa måste vara avgjort toleranter än den politiska. Idag existerar således inget Centraleuropa som sådant, men som kulturellt begrepp har det inte upphört att existera ens efter det att Europa delats i ett Öst och ett Väst. Ett centraleuropeiskt Benelux är för närvarande en utopi, men en centraleuropeisk kultur är ett faktum, som man åter måste påminna om.

Litteraturen har definitivt lyckats bäst med att fånga den centraleuropeiska atmosfären. Konsten och musiken har sina universella, abstrakta, "världsomfattande" problem, men det är ordet som måste vittna om det som finns här, just här och ingen annanstans. Ju mindre fantasi, desto bättre. Till typiska centraleuropeiska författare hör Nemcova, Neruda, Stifter, Nestroy, Klima, Deml, Meyrink, Kafka, Werfel, Musil, Kraus, Kisch, Hasek, Roth, Kästner, Schulz, Capek, Polacek, Horvath, Kosztolanyi, Hrabal, Kundera, Örkeny...

Vad som egentligen förenar de centraleuropeiska författarna är svårt att säga i en mening. Men alla har de ett särskilt sinne för den civila absurditeten i Centraleuropas inskränkta värld. De är inte främmande för vardagligheten. Några moraliserar, andra skämtar, men bevekelsegrunden är gemensam. Den melankoliska grotesken är en idealisk form för centraleuropeisk litteratur. Alla författare försvarar den lilla människans humanism, den löjväckande sanningen, Centraleuropas humanism.

I den laddade förkrigsatmosfären någon gång kring 1910, föddes den centraleuropeiska expressionismen, ett inte bara kulturellt fenomen, utan också sociologiskt. Ännu idag vet vi egentligen inte vad expressionismen var, hur man ska definiera den, var den börjar och slutar, vilket program den hade, hur långt vi kan generalisera, vilka författare den omfattar eller vilka den inte alls omfattar. Man kan knappast definiera expressionismen som en enbart poetisk, litterär eller konstnärlig rörelse, det var snarare en naturlig, samhällelig företeelse, en själens emanering, en kulturell revolution, en elementens oväntade invasion i de centraleuropeiska förhållandena. Människorna började ana faran, eller historien, rakt under sina fötter.

Ur den laddade atmosfären, ur farhågor, na, oron, ångslan, föräningarna och den sanslösa upprymdheten föddes också två av centraleuropas genier — Franz Kafka och Jaroslav Hasek. Ingen av dem är någon typisk expressionist, men man kan inte föreställa sig dem utan den expressionistiska stämningen. Deras verk gestaltar grundläggande motsatser och förhållningssätt. Kafka och Hasek, de är den centraleuropeiska existensens tillspetsade motsatser, den eviga konflikten mellan moralismen och anekdoten. Den löjväckande sanningen är nämligen ingenting annat än skärningspunkten mellan det melankoliska och det groteska.

Den centraleuropeiska expressionismen har en annan karaktär än den tyska, den har en mycket mer komplicerad inre struktur, den är inte så exalterad, har ett större intresse för detaljen, den intresserar sig mer för livets trivialiteter än för stora och mäktiga

tankar. Expressionismen föregriper i koncentrat hela 1900-talet, ur expressionismen framträder så skilda riktningar som dadaismen och existensialismen. Så motsättningen mellan Hasek och Kafka är inte heller uppseendeväckande och tillfällig, de utgör två konsekvent realiserade alternativ av sin tid.

Redan före första världskriget, när Kafka börjar skriva de första raderna av *Processen*, berättas det svejshistorier i Prags ölstugor. Förkrigsåren innebar centraleuropas guldålder. Undret börjar redan med utträdets och kulminerar med födelsen av den moderna konsten. Plössligen uppenbarar sig en hel plejad av verkligt stora författare — de behöver inte ens nämnas vid namn. Och ur krigets spillovr föds enastående verk, som gör den triviala centraleuropeiska mentaliteten beryktad.

Den centraleuropeiska expressionismen kan utan överdrift jämföras endast med den nationella pånyttfödelsen. Skillnaden ligger i att pånyttfödelsen bars av en uteslutande nationell ideologi, patriotismen, medan den centraleuropeiska expressionismen var en mångnationell rörelse, ett uttryck för en allmänmänsklig princip, deteuropeiska och humana. Det existerar inte ett enda bevis för att Hasek eller Kafka skulle ha varit nationalist.

8

Fram till första världskriget var kontakterna mellan centraleuropas metropoler mycket täta. När dandyn Artur Breisky förberedde en resa ut i världen från sitt Podmokly, måste han noggrant överväga om han skulle resa till Dresden eller till Prag. Båda residensen var lika lockande och lika tillgängliga. Centraleuropa var då en enda stor

korsväg. Idag är en så omedelbar kontakt nästan omöjlig att föreställa sig.

Hur otroligt komplicerade dessa förhållanden var, visar återigen litteraturen tydligt. Dozs Kosztolanyi nämner en viss Werner, österrikisk löjtnant vid ett bergsjägarförband, som inte ens efter fyra år i Sarszeg lärt sig ungerska. Han talade bara tyska, men märk väl, tysk var han inte, utan mährare! Sitt modersmål hade han glömt för längesedan, när han var berusad glömdde han också tyskan.

Förkrigsårens Centraleuropa är ett litet stort Babylon där språk, människor och tankar blandas. Förutom den statsbärande tyskan talar man tjeckiska, ungerska, polska och jiddisch. Varje samhällsklass och befolkningsgrupp har sitt eget språk. Livet visar sig vid varje tillfälle i sin oöverskådliga detaljrikedom. Den sociala tillvaron är full av snäva kurvor och fallgropar. Huvudströmmarna och de stillastående vikarna samexisterar med relativt lugn och leda i det centraleuropeiska deltat. Kafkas ångestfyllda språkliga purism är lika typisk som Haseks polymorfa stil.

I donaumonarkin uppstod en speciell samhällelig mutation och den typiskt österrikisk-ungerska existensen var dess följd. Det handlar långt ifrån bara om blandade familjer, utan också om nationernas dagliga påverkan på varandra, om skapandet av den centraleuropeiska karaktären. Något nytt höll på att uppstå, men första världskriget avbröt utvecklingen. När nationalismen skärptes, uppstod också ett nytt medvetande i det motsatta läget.

Ödön von Horvath genomlevde hela mutationsproblematiken trängande nära inpå sig. Hans ådror flöt ungerskt, kroatiskt, tjeckiskt och tyskt blod. Själva kallade han sig "eine typische altösterreichischungar-

ische Mischung". Under sin skolgång bytte han fyra gånger undervisningsspråk och avslutade nästan varje klass i en ny stad. Hans far var hög statstjänsteman och familjen måste på befallning flytta från stad till stad. Följden blev att Horvath kunde alla språk utan att behärska något av dem till fullo. En paradoxal situation uppstod när han besökte Tyskland. Trots att tyskan var hans modersmål, kunde han inte en gång läsa tidningarna, eftersom de var tryckta i traditionell frakturstil.

Österrike-Ungerns fall innebar en svår psykisk chock för en generation, som skulle bli centraleuropeisk. Ur det centraleuropeiska traumat, ur en civilisations undergång, föddes den stora centraleuropeiska litteraturen. Känslan av en oersättlig förlust noterades av såväl Horvath som av Roth, Kafka, Musil och Schulz. Särskilt judarna var väl medvetna om att detta var början till kaos och stort lidande.

9

"Om Europa skall räddas får Wien inte falla, hon skulle bli en landsortsstad", utropar Palacky i ett minnesvärt brev till Frankfurt. Tyvärr förstod inte Österrike sin historiska uppgift och kunde inte försona sig med slaverna. Den treeniga monarkin lades i utopiernas och illusionernas malpåse. Efter första världskriget förlorade Österrike sina rikaste besittningar, utan vilka centrum saknade mening och makt. Över en natt förvandlades Wien till en historiens stad, en stad av svunnen ära och prakt. Europa förlorade inte bara en metropol, utan också en viktig tyngdpunkt i den politiska stabiliteten.

På trettioalet återvänder författaren Josef

Roth till frågan om den österrikisk-ungerska monarkins uppgift. Särskilt romanen *Kapucinerkryptan* (habsburgarnas familjegrav, ö. a.) bjuder på en rad funderingar kring det historiska missförståndet. Roth är inte bara en utmärkt författare utan också en framstående analytiker av förhållandena. Romanfigurernas problem är till syvende og sist också hans egna. Han föddes ju själv i Galizien, studerade i Lvov, levde och skrev i Wien... Första världskriget tilldelade honom det första dråpslaget, fascismens frammarsch det andra. I exil och utan fosterland dog han den 27/5 1939 på ett fattigsjukhus i Paris.

Österrike förspillde en unik historisk chans, det förstod inte sig självt. Roth jämförde Wien med en glittrande spindel som suger livgivande saft ur det mäktiga svartgulanätet som är ubrett över kronländerna. Residensstadens ljus lyser tack vare dem. Den obesvarade, svikna kärleken samlar ihop problem som vibrerar i de nationalistiska passionerna, i de plågsamma slittingarna mellan folken. "Zigenarna från pustan, ukrainarna från Karpaterna, de judiska droskkarlarna från Galizien, mina egna släktingar, de slovenska kastanjeförsäljarna från Sipolje, de schwabiska tobaksodlarna från Backa, hästuppfödarna från steppen, de osmanska invånarna i Bosnien och Hercegovina, hästhandlarna från Hana na Morave, vävarna från Erzgebirge, mjölnarna och handelsmännen från Kozakaz Podoli: alla dessa var storsinta försörjare av Österrike, ju fattigare, desto storsintare. All denna sorg och smärta, som frivilligt fördes fram som offer, som om det vore en självklarhet, var nödvändig för att världen skulle se monarkins centrum som charmens, glädjens och genialitetens vagg."

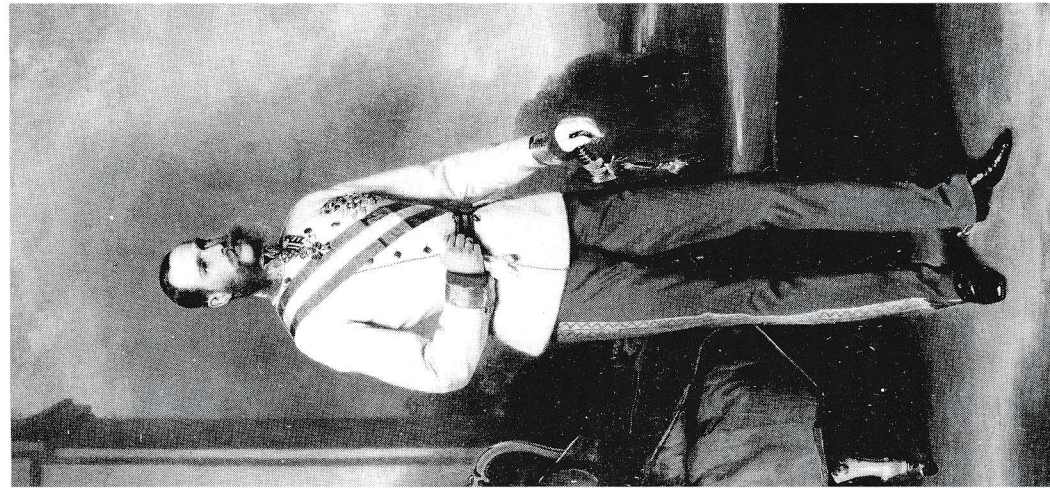
Den största orsaken till osämjan ser Roth i Tysklands aggressiva ideologi, Tyskland som anser Österrike vara en del av det stortyska riket. Varken de små folken, de nationella minoriteterna, centraleuropas nomader, eller den isolerade individen har något intresse av att Österrike splittras. Greve Chojnicki varnar: "Det är klart att slovenar, polska och ryska invånare i Galizien, boryslavjudar i kaftaner, konsthandlare från Backa, muselmaner från Sarajevo, kastanjeförsäljarna från Mostar sjunger 'Gott erhalte Franz den kaiser' (Österrike-Ungerns nationalsång, ö. a.). Men de tyska studenterna från Brno och Cheb, tandläkarna, apotekarna, barberargesällerna, konstfotografer från Linz, Hradec och Knittfeld, alpdalarnas uppblåsta invånare, de sjunger alla 'Die Wacht am Rhein' (tyskpatriotisk folksång, ö. a.). För denna trohet mot Nibelungarna kommer Österrike att falla, mina herrar! Österrikes grund utgörs inte av centrum utan av periferin. Österrike finner ni inte i alperna, där finns gemser, edelweiss och gentiana, men knappast något begrepp om den trehövdade örnen. Den österrikiska substansen försörjs och fylls ideligen på av kronländerna."

När allt står klart efter kriget och man väntar ett andra krig, utropar den förtvivlade Chojnicki: "Ni ville inte inse att de där alpiska åsnorna och sudetyskarna, de där kretinerna till nibelungar hade förolämpat och smiådat våra folk så länge att de började hata monarkin och förråda den. Det var varken våra tjecker, serber, polacker eller rusiner som förrådde, utan endast och allenast våra tyskar, det statsbärande folket." Roth upplevde inte bara Österrikes fall, utan också slutet för Europa. När han dör, är Anschluß ett faktum och Tjeckoslovakien splittrat; anfaller på Polen förbereds.

Utifrån sett var Österrike en pompös operett, papier maché, en fars, men i dess inre tickade ett urverks fulländade mekanism. Det rika fyrverket i Bruno Schulzes metafor utnyttjar kontrasterna mellan skuggsidan och solsidan, substansen och fenomenet: "Mycket vittnar om att Frans Josef legendligen varenmäktig och sorgsen demiurg. Hans ögon, smala, livlösa som knappar, fästade i rynkornas trekaniga deltan, var inte en människas ögon. Hans ansikte, inramat av mjölkvita, bakåtkamade polisonger som hos japanska demoner, var en gammal vresig rävs ansikte. På avstånd, från de schönbrunniska terrassernas höjder, tedde sig ansiktet tack vare rynkornas formationer som leende. På nära håll avslöjades leendet som en grimas av bitterhet och andefattig nykterhet, aldrig upplyst av ljuset från någon tanke. I det ögonblick då han uppenbarade sig på världsscenen i sin gröna generalsplym och turkosa fotsida kappa, lätt böjd, saluterande, hade världen i sin utveckling uppnått ett slags idealtillstånd. Alla former hade redan uttömt sitt innehåll i ändlösa metaforer, och hängde fritt i luften, till hälften blottade, nära att falla. Världen slets hastigt ur sin puppa, kläcktes i unga, sprakande, makalösa fåglar, vecklade lyckligt ut alla knutar och veck. Det fattades bara litet för att världskartan, detta brokiga lapptäcke, skulle fladdra iväg och i hämrykning stiga till luften. Detta såg Frans Josef I som en personlig fara. Hans element var en värld grundad på prosaiska regler, på ledans pragmatik. Hans anda var kanslerns och cirkulärens. Och underligt nog. Denne torre och förslöade gamling, som inte hade någonting fängslande hos sig, lyckades få

över en stor del av skapelsen på sin sida. Alla lojala och förtuseende familjefäder kände sig med honom hotade och andades lättare, när denne mäktige demon med hela sin tyngd höll tillbaka världens flykt. Frans Josef I rutade in världen, justerade dess slingor med hjälp av dekret, satte den inom ramarna för ämbetsförhandlingar, och hindrade urspårningen mot det oförutsedda, äventyrliga och oberäknliga."

Sådant var alltså Österrike. Endast en stark byråkratisk apparatkunde tygla så många olika nationaliteter. Byråkratin var den mångnationella monarkins inre fiende. Ambetsmaskineriets fulländat fungerande kvarn var i stånd att mala varje originellranke till stoff. Den inte alltför spontane, men samvetsgranne tjänstemannen blev mönstret för den idealiske medborgaren. Varje brev-bärare eller tobakshandlare var kejsarlig tjänsteman. I varje centraleuropé finns ännu i dag kvar något av denna

Kejsar Frans Josef

Alla är goda

medborgare, men inom rimliga gränser. Alla är lydiga, men ingen lyder. Den ljumma lojaliteten överförs från generation till generation. I Böhmen kan man aldrig vara nog försiktig, försiktigheten är den tjeckiska vishetens moder. Från år 1871 tillämpade den tjeckiska politiken det passiva motståndets taktik. Början måste vi söka redan hos Palacky. Haseks "Parti för moderata framsteg inom lagens ramar" var ingenting annat än en konsekvent parodi på det traditionella passiva motståndet. Anledningen till försiktighet hade försvunnit, kvar fanns bara den tjeckiska försiktigheten.

Den österrikisk-ungerska kompromissen mellan medborgaren och staten upptogs i det kollektiva medvetandet. Kafkas Josef K var förmodligen tjänstemannasamfundets sista utvecklingsmöjlighet. Josef K har ännu tjänstemannens adelsmärken, vanor, tänkesätt, en byråkrats särskilda etikett. Med hans död i Strahovs stenbrott slutar tjänstemannens era och funktionärens börjar. Ur psykologisk och moralisk synvinkel är detta ett förfall, en förlust av tjänstemannakaraktern. Lojaliteten hamnar i en djup kris. Hos Werfel, Musil eller Roth skulle vi hitta ytterligare bevis på en stor tjänstemannacras nedgång och fall.

Maktens struktur börjar redan i en oansenlig funktion. Vi skall inte glömma att på 1800-talet är inte bara slottsförvaltaren tjänsteman utan också byns nattvakt. Också i vår tid är det första steget i hierarkin någonstans nere hos husets portvakt. De står alla i förbund med myndigheterna, de har tjänstemannens eller funktionärens medvetande. En tjänsteman som sitter på ett kansli är en utkristalliserad form av makt — ett förkroppsligande av det allmänna begreppet. Vem är inte tjänsteman i Böhmen, vem har inte åtminstone en liten uppgift att fylla?

I byråkratin utgörs måttet av frihet av tjänstemannen som levande väsen. Så fort han börjar köpslå med sin övertygelse betyder det slutet. Redan Nestroy säger i sin grönköpingsfars: "Nu pratar alla om mänskliga rättigheter, den underordnade tjänstemannen djärvs till och med säga emot, när han tycker att man gör honom en oförrätt." Som om någon skrivit dessa ord i dag och inte år 1848. När en funktionär börjar fundera, då börjar också makt-

systemets kris. En reformist är alltid värre än en reaktionär.

Som synes är Centraleuropas historia alls inte enkel. Dess öde är en ständig kris, ett ständigthetens sönderfall, en strukturens delning, ett dyrkande av detaljer. I bland är trycket utifrån så starkt att det hotar själva existensen av de folk, som bebor detta inestängda område. Alla deformationer avspeglar sig förstäligen nog i människornas karaktär. Det är inte konstigt att följden sedan ofta blir de små förhållandena, ett liv utan idéer och patos.

För centraleuropén är historien först och främst summan av bittra erfarenheter. Han saknar också självkänedom och självinsikt. Historien påminner snarast om en objuden gäst, en inkräktare i privatlivet. Människan i Centraleuropa vill äntligen ha lugn och ro, men det tar de högre makterna ifrån henne. Den ihållande dragningen åt den apolitiska biedermeier får vi inte förstå bara som småborgerlighet. Hemmet förblir existensens enda autonomi, den mänskliga frihetens plats. Den flitige läsaren i fåtöljen har alltid varit en glödande tjeckisk patriot, humanist, europé. Centraleuropas biedermeier är det instinktiva försvaret hos en mänskliga som gömmer sig för den främmande historien i rummets hörn.

Den centraleuropeiska historien ger anledning till gråt, i bästa fall till en anekdot. Livet försvarar sig med moralism, men också med humor, ironi och satir. Historien vältrar sig över Centraleuropa, men det struntar prag- eller budapestbon högaktningssfullt i. Han sitter hemma och har sina egna funderingar. Om kvällen läser den

ene traktater om att förbättra världen, en annan sitter och skämtar på östugan. Båda är födda här och lever i samma stad. Anekdoten är nämligen inte möjlig utan moralism.

I Centraleuropa existerar ingen historisk kontinuitet, historien faller ständigt sönder, varken tiden eller människan får tid att mogna. Det är inte bara det yttre trycket som rubbar den historiska helheten, också inuti pågår en entropisk process, det historiska medvetandets gradvisa upplösning, den långsamma verklighetens söndervitrande. Historiens materia är utsatt för inre och yttre korrosion. Vardagslivet skiljer sig från den historiska grunden och inrättar sig som en liten privatperson, för sig själv, för en liten krets människor.

De historiska strömmarna sköljer över Centraleuropa, men rör det inte. Kontinuiteten Centraleuropa har sitt levnadssätt, är en självständig värld, ett centraleuropeiskt ghetto. Centraleuropéns viktigaste livsinnehåll blir den biedermeierska vardagen, det dagliga livet vid sidan om historien. De små omständigheterna är ghettois stora. Livets småhändelser och episoder ersätter den stora historien.

13

Den tjeckiska situationen är ett centraleuropeiskt öde par excellence. Vi är ett land, som alltid har haft svårt för historien, vi har varit tvungna att upptäcka, rättfärdiga och försvara historien. Traditionen t.ex. måste ständigt bindas ihop, ofta rationellt konstrueras. Här gäller inte tröghetslagarna, utan beroendets och enhetens nödvändighet. Palackyteknade inte bara ned det tjeckiska folkets historia, han

påminde också folket om historien på nytt. På liknande sätt fick Masaryk lov att tänka historien till slut, tvinga på den ett koncept för att kunna rättfärdiga uppkomsten av en ny stat. Masaryks historiefilosofi söker en inre moralisk mening, en utvecklingslogik.

Den lilla tjeckiska människan är inte så mycket en rasprodukt som en "historieprodukt". Den tjeckiska mentaliteten är inte så mycket miljöns angelägenhet, snarare samhällets och tidsepokens. Nationalkaraktären hör snarare till den sociala psykopatologin än till antropologin. Den lilla tjeckiska människan är den europeiska historiens statist. Det var den europeiska historien — inte den tjeckiske intellektuelle eller historieberättaren — som skapade den lilla tjeckiska världen. Man kan allvarligt misstänka att vi lägger in en samhällspsykologi i miljön, som den inte har. Varken knödeln, ölet eller frånvaron av havets element förklarar den centraleuropeiska existensen, utan endast och allenast historien.

En klassifikation av mänskliga egenskaper försvåras avsevärt av den psykiska strukturens mångfald. Det är nästan omöjligt att införa någon ordning i de subjektiva lidelsenas värld. Å andra sidan erbjuder socialpsykologin just en sådan struktur. Samhällsvarselen fordrar alltid en viss schematisk förenkling, ett förtydligande av profilen.

Den lilla tjeckiska människan med sina platta fötter, centraleuropé till kropp och själ, är ingen abstraktion, utan ett faktum. Den lilla tjeckiska människan kan vara en stormänniska i privatlivet, men liten förblir han som samhällsvarselse. Var och en har sin sociala silhuett, sin sociala skugga. De tjeckiska karaktärsdragen finns gömda djupt i de kollektiva generna, de övergår

från generation till generation. Vanan är som bekant en andra natur.

14

Det går inte att förneka historien ens där den inte existerar eller bara existerar i förvanskad form. De små förhållandena svarar mot en eländig historia och vice versa. Också den tjeckiska karaktären är ett resultat av historien, men av en historia i sönderfall. Man kan till och med säga att det tjeckiska just är bristen på historia. För en intellektuell ger detta anledning till andliga kval, till att söka efter existensens mening. Mannen av folket reagerar litet annorlunda: han ersätter historien med anekdoten. Ur den absurda situation där man har en historia utan historia föds den typiskt folkliga känslan för anekdoten.

Den historiska formens sönderfall bekräftar vardagens betydelse. Varje land har sin vardag, men centraleuropéns vardag skiljer sig väsentligt från medborgarens i väst. Till exempel känner sig en tjeck inte som en medborgare, hans vardag är inte medborgerlig, civil utan alldaglig, trivial, stadd i förfall. Tjecken saknar medborgerligt medvetande, i gengäld har han en utsökt känsla för livets groteska detaljer, humor och en folklig förlagenhet. Livets sanning avslöjas till den grad att varat förefaller meningslöst, paradoxens absurditet blixtrar till i skämtet.

Den alldagliga, triviala, banala, anekdotiska vardagen fyller ut de historiska hålrummen, de stora pauserna såväl som de helt små, smala sprickorna. Samhällspsykologin insuper sönderfallets alla signalement, formar sig som karaktär. Den lilla tjeckiska människan föddes inte över

en natt, hon har skapats i en långvarig process. Den sociologiska skepnad som står framför oss, är en genomsnittlig anekdotisk typ. Dess humor har inte samma styrka som en kritisk manifestation, den är inte utpräglad ironisk, utan kärnfullt och folkligt vitsig. Den tjeckiska humorn är inte individens ensak, utan ett kollektivt medium, där man kan göra sig gällande som situationens förmedlare eller ivrige kommentator, men aldrig vara dess upphovsman. Den lilla tjeckiska människan låter sin andra, stora hjärna arbeta åt sig.

Eftersom den tjeckiska vardagen inte är medborgerlig, kan den lilla tjeckiska människan heller inte vara någon medborgerlig företrädare för folket. Tjecken är till sin natur lika social som asocial. Den slaviska sällskapligheten kan inte ersätta det medborgerliga medvetandet. "Folket" är en romantisk fras. I Böhmen finns många politiska anekdoter, men ingen allmän opinion.

Människan utanför historien är ljumt lojal, hennes hängivenhet är reserverad. Lojalitet är bara möjlig där historien gör sig gällande i det medborgerliga livet. Hur vi haft det med historien är allmänt känt. Den goda tjeckiska själen låtsas hängivenhet, är rädd, men den lilla människan har samtidigt sina egna tankar. Den lilla tjeckiska människan är en samhällsvarselse utan konstruktiva band till samhället. Det är en vanlig, massförekommande typ som inte utgör någon särskild samhällsklass. Den lilla tjeckiska människan är en tjeckisk maskot. Denna varselse uppenbarar sig villigt i varje situation som kräver en traditionell kompromiss, en undanmanöver, ett avvaktande. Han vill ju så klart få vara i fred!

Övers. Karin Eriksson

Litauen 1940 — prövningarnas år.

av Juozas Urbšjis

Juozas Urbšjis var år 1940 republiken Litauens ambassadör i Moskva. Han var personligen vittne till de utsiktslösa förhandlingarna mellan den litauiska regeringen och Sovjets utrikesminister Molotov före den sovjetiska okkupationen.

Kort efter annekteringen blev Urbšjis arresterad och förvisad till staden Tambov i Sibirien där hans 13-åriga fängelsevistelse tog sin början. Förr och Nu:s läsare får här ta del av ett utdrag ur Urbšjis berättelse om händelserna i Baltikum den heta sommaren 1940. I sin helhet publicerades Urbšjis berättelse i den lettisk-ryska tidskriften *Avots /Rodnik* 4-7, 1989.

Ka-ta-strof!

Låt oss dra oss till minne den sena kväll kallad till Kreml av Molotov. Jag för dit den 3 oktober 1939 i Kreml, då Stalin tillsammans med Natkjavitjius [ambassad-kommit överens med Tyskland om Litauens råd, ö. a.].

— Jag måste till den Litauiska regeringen göra följande mycket betydelsefulla imperialistisk (kapitalistisk) stat som helst under dylika förhållanden skulle ha ockuperat Litauen.

— Men det gör inte vi. Vi vore inte bolsjevikar om vi inte sökte nya vägar..., tillade han liksom lugnande.

Nya vägar...

Nu står det klart, att de vägarna lades mot samma gamla mål — att med järnstöveln trampa ned främmande länder.

I den andra delen av ultimatumet fram-

lingar såvida det inte uppfylls inom en i ultimatumet utsatt tid. Och detta dokument var, som vi kommer att se senare, så skrivet och så i ord preciserat av Molotov (för att alla tvivel och allt hopp skulle undgås!) att vilka eftergifter Litauen än gjorde så skulle Sovjetunionen ändå ockupera landet med militära styrkor.

I den första delen av ultimatumet framfördes anklagelser, i den andra krav. Anklagelserna delades upp i två punkter. Den första upprepade mer tillspetsat Sovjetunionens version om bortrövanden av sovjetiska militärer, i det man öppet påstod att det var officiella litauiska makter som låg bakom dessa påstådda dåd. Till denna punkt fogades också påstådda "massarresteringar och förvisningar till koncentrationsläger av litauiska medborgare, som tjänstgjort åt den sovjetiska militärpersonalen". Alla dessa insinuationer framfördes ensidigt såsom fakta, vilka visade "att Litauens regering grovt bryter mot" Vänkskapspakten och "förbereder ett anfall (sic!) mot en sovjetisk garnison, belägen i Litauen i enlighet med denna pakt".

I den andra anklagelsepunkten hävdades, att den "litauiska regeringen ingått militärallians med Lettland och Estland". Och denna av Molotov hopdiktade anklagelse trakterades som ett faktum som visade att "Litauens regering grovt bryter mot" paragraf VI i den sovjet-litauiska vänskapspakten.

Även om dessa anklagelser hade haft någon grund, hade de kunnat regleras genom en procedur som förutsetts i den icke-angreppspakt, som undertecknats av Sovjetunionen och Litauen den 28 oktober 1926. Den femte paragrafen i denna pakt fastslår klart och tydligt, att vid en eventuell

konflikt mellan de bägge staterna, som inte kan lösas på diplomatisk väg, skall det av Sovjetunionen och Litauen tillsättas förhandlingskommissioner. Det betyder att Sovjetunionen, som ensidigt tagit till militärt våld för att lösa en icke-reell, av den själv konstgjort uppblåst konflikt, grovt bröt mot icke-anfallspakten, och med det samtidigt mot alla andra överenskomelser som tecknats mellan de bägge staterna.

Här kan det vara värt att påminna om paktens av den 5 juli 1933, som fastslog att den ena statens användande av våld mot den andra aldrig kan berättigas av "politiska, ekonomiska eller sociala strukturer, ej heller misstag som tillskrivs dess administration, eller oroligheter, som framkallats av strejker..."

I den andra delen av ultimatumet framfördes följande krav:

1) att ställa inrikesminister K. Skutijas och chefen för säkerhetspolisen A. Povilajtis inför rätta, som direkt ansvariga för provokationerna mot den sovjetiska garnisonen i Litauen;

2) att bilda en sådan regering i Litauen som kan förmå och är redo att trygga ett ärligt uppfyllande av den sovjet-litauiska vänskapspakten, och resolut tygla paktens fiender;

3) att säkerställa fri genomfart i Litauen åt sovjetiska trupper, för deras placering i de viktigaste städerna i Litauen, i tillräcklig mängd för att vara i stånd att realisera den sovjet-litauiska vänskapspakten och hindra provokationer riktade mot den sovjetiska garnisonen i Litauen.

Samtliga dessa krav motsäger — för en fördomsfri iakttagare — otvivelaktigt Vänkskapspakten, för vars försvar ultimatumet riktas, och framför allt motsäger de paragraf VII. Låt oss anförda denna:

"Denna vänskapspakts realiserande får på intet sätt beröra de avtalande parternas suveräna rättigheter, speciellt deras stats- skick, ekonomiska och sociala system, militära övningar och i allmänhet principen om icke-iblandning i interna angelägen- heter."

Till sist ultimatumets utsatta tid:

"Den sovjetiska regeringen väntar svar från den litauiska regeringen före klockan 10.00 på morgonen den 15 juni. Om svare ej inkommit från Litauens regering före utsatt tid kommer detta betraktas som ett nekande att uppfylla de ovan från sovjetisk sida anförda kraven."

Efter att ha läst upp skrivelsen överräckte Molotov den till mig. Jag läste igenom den själv. Vad fanns att göra? Vad fanns att säga?

Jag stod och teg i en känsla av full sinnesförvirring.

— Detta ultimatum gör mig orolig för Litauens öde, sade jag till slut, med en känsla av att det inte alls passade situatio- nen.

Ord? Det var som att tala till en vägg.

Molotov utropade ilsket:

— Nu får det vara nog med att sälja Litauen åt höger och vänster! Vi vet nog vilken vikt ni lägger vid Litauens öde.

Jag gav inte efter för hans utfall.

Efter en minuts tystnad frågade jag:

— Vore det inte möjligt att förlänga tiden för ultimatumet? Klockan är snart redan ett på natten. Vi kommer inte hinna överlämna ultimatumet till vår regering. Det måste ju krypteras.

På detta svarade Molotov:

— Ultimatumet behöver inte överlämnas, kryptera bara de tre punkterna och se till att få svar på dem före klockan 10 imorgon. Dessutom är ert svar likgiltigt, trupper

kommer imorgon under alla omständighe- ter att gå in i Litauen.

(Imorgon... Inte imorgon utan denna dag, ty morgondagen hade redan börjat enligt molotvatid. I Litauen gällde på den tiden västereuropeisk tid, som låg två timmar före molotvatid.)

Jag och Natkjavitjus återvände till am- bassaden med dokumentet i fickan. Vi kände oss nedtrampade och förintade.

Vi försökte få kontakt med Kaunas per telefon. Men vi blev inte kopplade. Alla ledningar var tydligen upptagna. Till kryptering fanns ej tid. Vi skickade de tre punkterna per telegram i klartext.

Fram på morgonkvisten fick vi telefon- kontakt med Kaunas. Inrikesdepartementet svarade. Voldemaras Vitautas Tjamjatskij, statsråd på justitiedepartementet, tog luren.

— Godmorgon, sade jag, före klockan tio måste jag meddela huruvida regeringen godtar eller inte godtar Sovjetunionens ultimatum. Vad skall jag svara?

Jag tänker inte upprepa Tjamjatskij ord. Hans röst återspeglade situationens hela tragik. Jag märkte också att min fråga låt konstig för honom, ja obegriplig. Det var som om han ville säga: Vad spelar det för roll om vi godtar detta eller inte, då det hur som helst inte ändrar något? Sovjettrupper kommer ju ändå marschera in på litauiskt territorium!

Till slut sade han med trött och dämpad stämma:

— Vi accepterar.

På morgonen den 15 juni bad jag och Nat- kjavitjus om att få bli mottagna hos Mo- lotov.

Strax ringde telefonen.

— Molotov väntar.

Molotov tog emot tillsammans med Pozdnjakov.

Jag sade:

— Litauens regering accepterar ert ulti- matum.

— Gott, svarade Molotov och tillade med höjd röst:

— Men er regering fortsätter att föra en mot oss fientlig politik. Vi har just fått veta, att den utsett Rasjiks till ny premiär- minister. Hur kan ni utan vår vetskap och utan vårt medgivande utnämna en ny pre- miärminister?

— Men ni krävde ju att en ny regering skulle tillsättas... , försökte jag.

— Javisst, men den måste vara godtag- bar för oss. Därför måste dess bildande ske i samråd med oss.

Enligt ultimatumet skulle sovjetiska trupper föras in i Litauen för att säkerställa möjligheterna att uppfylla den sovjet- li- tauiska vänskapspakten, medan paragraf VII expressis verbis fastslog att (jag upp- repar): "Denna vänskapspakts realiserande får på intet sätt beröra de avtalande parternas suveräna rättigheter, särskilt deras stats- skick, ekonomiska och sociala system, militära övningar och i allmänhet gäller principen om icke-iblandning i interna angelägenheter."

Och nu skulle denna suveräna stat utan Sovjetunionens "välsignelse" inte få tillsätta sin egen regering.

— Men låt gå, fortsatte Molotov redan i lugnare ton. — Idag får vår särskilde envoyé till Litauen med flyg. Vem det blir, vet jag ännu inte.

Och så tittade han på mig under tystnad — Gud vet, vad som försiggick i hans tankar.

— Med denne bör er president rådgöra

angående bildandet av ny regering. Med denne samt kamrat Pozdnjakov, avslutade Molotov.

Som särskild envoyé utnämndes Dekanozov v., som var vice folkkommissarie på utrikesministeriet.

Vi skickar ett telegram till Kaunas om allt det som vi hört av Molotov. Natkjavitjus säger:

— Kanske borde vi telegrafera och se till att Skutjas och Povilajtis inte försöker fly någonstans. De behöver ju inte frukta en rättegång? Men om de flyr, så vore det ett slags bevis på deras imaginära skuld.

Vi lät meddela detta... Så naiva var vi... oavsett allt som hände, så hoppades vi fortfarande att Litauen skulle förbli en självständig stat.

Natkjavitjus förutsåg att Litauen skulle få Mongoliets dåvarande status. Vi trodde ju, att en litauisk rättegång i det egna landet öppet skulle klagöra Skutjas' och Povilajtis' sak. Den första punkten i ulti- matumet krävde ju "att ställa inrikesminister K. Skutjas och chefen för säkerhetspolisen A. Povilajtis inför rätta". Premiärminister A. Merkis gav order om att arrestera dessa officiella personer, och gick därmed ulti- matumets krav till mötes. Men vem hörde någonsin talas om någon rättegång med dem? Eller över huvud taget något om deras öde? De försvann i NKVD:s laby- rinter. Endast i den Litauiska sovjet- encyklopedin, utgiven 1982 och 1983, kan man få reda på, att Skutjas dog 1941 i Moskva och att Povilajtis, liksom i sam- förstånd med Skutjas, avled samma år.

Platsen där han dog är emellertid inte an- given. I den polske historikern Jezja Ochmanskis "Litauens historia" kan man läsa: "Skutjas och Povilajtis greps vid den preussiska gränsen, sattes i fängelse och

blev senare avrättade".

Den 15 juni var det en avslutande föreställning på Bolsjojteatern i Moskva i anslutning till en vitrysk konstfestival. Jag och Natkjavitjus var inbjudna. Han frågade mig, om vi skulle gå eller inte.

— Nej, svarade jag, vi har annat att tänka på. Men Natkjavitjus fortsatte att försöka övertala mig att gå. Varför demonstrativt stanna hemma, menade han. Vad skulle det ge?

Vi gick. Jag fick plats i logen bredvid Tysklands ambassadör von Schulenberg. Om det var i enlighet med protokollet eller om det var av någon annan anledning vet jag inte.

Eftersom jag hade för avsikt att fara nästföljande dag, borde jag avlägga en avskedsvisit hos Molotov. Från ambassaden ringde jag till avdelningen för protokollära ärenden. Därifrån kunde man snart meddela, att Molotov, trots att han denna kväll skulle närvara på mottagningen i Kreml för vitryssarna, kunde lämna dem en stund och ta emot mig klockan halv tolv på kvällen.

Än en gång begav vi oss till Kreml — den sista, åtminstone för mig.

Molotov, som kom direkt från mot-tagningsbanketten, tog emot oss på ett strålände humör. Av någon anledning förhörde han sig om min åsikt om Justas Palets kis. Jag sade, att jag ansåg honom vara en äkta litauisk patriot. Jag visste inte då och kunde inte ens ana, vilken roll Kreml skulle ge Justas Palets kis.

Då vi tog avsked tittade Molotov uppmärksamt på mig och Natkjavitjus, och sade:

— Ni kommer att kunna fortsätta arbeta under den nya ordningen.

— Tack.

Molotov kände sig redan som Litauens fullständiga herre. Och varför inte? När så många trupper redan hade skickats in. Som ryss kände han säkert till det ryska ord-språket: "Den som har käppen är korpral".

Nästa morgon, den 16 juni, flög jag med svenskt reguljärflyg till Riga.

Ju närmare vi kom Lettland, desto fler sovjetiska jaktplan syntes i luften. Samma dag intog sovjetiska trupper Lettland och Estland. Två jaktflygplan närmade sig vårt flygplan från olika håll. De gav order om att vi skulle gå ned för landning, och eskorterade oss till en militärflygplats, där en mängd krigsflygplan stod. En myndighetsperson av något slag som flugit med oss, gick av vårt plan, medan resten fick sitta kvar på sina platser och vänta. Efter en kvart kom han tillbaka, och det svenska planet lyfte åter mot himlen.

I Riga bytte jag till tåg. Så kom jag till Litauen, mitt kära och enda.

På Sjalujajskijflygplatsen väsnades sovjetiska militärflygplan.

På stationen i Kedajinaj stod en pansarvagn på plattformen, och gav "ömsesidigt bistånd".

Den allmänna situationen väckte fasa hos mig.

Bortom Jonava brummade pansarvagnar, som kommit enligt ultimatumet, ut från sädesfältet ned på landsvägen.

Kaunas...

Min hustru samlade oroligt ihop sina tillhörigheter — det har getts order om att utrymma tjänstebostäder.

På Donelajisgatan 2A flyttade även hennes far — den sextiosjuårige pedagogen och författaren Pranas Masjotas — med familj ut ur sin egen bostad. De sovjetiska trupperna hade behov av hans hus.

Vart skulle vi ta vägen? Vi flyttade till Katjergin, där vi alla hyrde en datja.

Jag måste lämna mitt diplomatpass till utrikesdepartementet. I dörren stod rödgardister, men det var fortfarande fritt tillträde.

"Hur kan ni utan vår vetskap och utan vårt medgivande utnämna en ny premiärminister", förargade sig, som nämnts, Molotov klockan 10 på morgonen den 15 juni, då han fått reda på att general Rasjtkis kandiderat till denna post i Litauen.

Stalin och Ribbentrop beseglar den tysk-sovjetiska paktens av den 23 augusti 1939.

Och preciserade:

1) Den nya Litauiska regeringen måste vara acceptabel för Sovjetunionen;

2) Litauen måste förhandla om dess bilande med den särskilde sovjetiske envoyé som skickats till Litauen och med den sovjetiske ambassadören i Litauen, Pozdnjakov.

Den särskilde envoyén visade sig vara Dekanozov, som anlänt till Kaunas med flyg.

I Litauen var det han som styrde formandet av den så kallade Folkregeringen.

Enligt Stalins, Molotovs och Berias instruktioner var det också Dekanozov som bestämde över de andra etapperna i annekteringen av Litauen till Sovjetunionen.

Eftersom jag hade tjänstgjort arton år på utrikesdepartementet, gick jag till den nye departementschefen, Pijus Glovatskas, för att söka arbete.

Det var en trevlig och bildad person. Han lyssnade på vad jag hade att säga och bad mig titta in efter ett par dagar.

När jag kom, meddelade Glovatskas:

— Jag har frågat lägre tjänstemän, och de har inte haft något ont att säga om er. Jag talade med den sovjetiske ambassadören Pozdnjakov med anledning av ert vidare arbete inom departementet. Han uttryckte önskemål om att ni själv skulle titta in till honom.

På Sovjetunionens ambassad blev jag mottagen av en Dekanozov och Pozdnjakov i uppkavlade skjortärmar—dessa jundagar i Litauen var heta i ordets alla bemärkelser. Jag hälsade.

— Niser, hur saker har tagit sin vändning, vände sig Dekanozov till mig.

Hur skulle man ha kunnat undgå att se...?

— Ja..., svarade jag. — Det är inget att

göra åt nu... , tillade jag och slog ut med armarna.

— Inget-att-göra-något-år?! upprepade han hotfullt, och drog ut på stavelserna.

Jag berättade för dem varför jag gått till Glovatskas, och att det var han som skickat mig till dem.

— Är ni verkligen så naiv, att ni tror att Litauen kommer att ha ett eget utrikesdepartement? frågade Dekanozov.

I själva verket var jag verkligen så naiv.

Jag trodde på principen *pacta sunt servanda* (alla överenskommelser bör hållas, ö. a.)

och på den av Sovjetunionen oförtrutet hävdade rätten till nationell frihet och självständighet, och hade förhoppningar om att efter alla dessa omvälvningar skulle förnuftet segra till slut, och Litauen skulle få tillbaka sin frihet och ges möjlighet att vandra vidare på en framstegens väg som en självständig stat.

— Varför har ni så bråttom med att få arbete? fortsatte Dekanozov samtalet. — Vila ut er! Åk till Krim eller Kaukasus, till någon kurort, och samla kraft. När ni kommer tillbaka, ska det nog gå att hitta arbete.

— Nej, tack. För en sådan resa behövs framför allt pengar, och inte litet pengar, något jag inte har.

— Bry er inte om det. För er skulle det inte kosta någonting.

— Nej, tack. Så länge allt inte är i ordning, kan jag inte ta någon semester.

— Nåväl, som ni vill... Vad skulle ni då kunna tänka er att syssla med? Någonting inom kultur eller ekonomi?

— Snarast kultur.

Dekanozov tog fram sitt visitkort och skrev några ord på det och gav till mig:

— Bege er till kulturminister Ventslov och kom överens med honom om något.

Pozdnjakov följde mig till utgången, där han bjöd mig på en mottagning som han ordnade på ambassaden.

— Ni är välkommen, försökte han övertala mig. — Blomman av Litauens kulturliv skall komma... Visa vem ni stöder, på vems sida ni är...

— Jag är högst tacksam, men jag kan inte. Jag bor i Katjergin, det är långt att åka... Och dessutom på kvällen..., slingrade jag mig.

Med Dekanozovs visitkort begav jag mig till Ventslov. Han tog genast emot mig. Junihettan, som förstärks av den laddade politiska situationen, hade tvingat även honom att ta av sig kavajen och kavla upp skjortärmarna. Han läste Dekanozovs anteckning, tittade på mig, och förhörde sig om vilket arbete som skulle passa mig.

Till slut kom vi överens om att så fort något passande skulle dyka upp, så skulle han höra av sig.

När jag nästa dag kommit till Kaunas, berättade jag för kommunisten Pijus Glovatskas, den nye chefen för utrikesdepartementet, om mitt besök på sovjetambassaden.

Avslutningsvis tillade jag:

— Något måste ändå göras för att Litauen skall förbli självständigt.

— Det är en sak som inte vi avgör (läs: Litauens kommunister, J.U.), det beror inte av oss.

— Man måste tala med dem, som det beror av.

— Det kan vi (läs: Litauens kommunister, J.U.) inte.

* * *

Kvällen den 16 juli kom jag och min hustru tillbaka från en skogspromenad, och fick

syn på ett par nya, stålblankande och svartlackerade bilar av märket "Buick" som med släckta lyktor stod dolda bland buskarna.

När vi gått en bit därifrån, sade min hustru halvt viskande:

— De har kommit för att hämta någon igen. Så var det också den kvällen, när man senare på natten förde iväg justitieminister Tamosjajtis. Och härom natten, har jag hört, skall man ha tagit Ignas Skrupskaskjalis, redaktör för tidskriften "XX amžius".

Jag kände båda—de var ädla människor. Sålunda "tryggas ett ärligt uppfyllande av den sovjetiska-litauiska vänskaps-pakten", som det stod i ultimatumet av den 14 juni. Och sålunda tryggades "icke-inblandningen i interna angelägenheter", som det stod i vänskapsavtalet.

Den 17 juli 1940. En solig morgon. En blick genom fönstret. Runt daltjan stod, liksom på vakt, sovjetiska soldater med bajonettgevärv på axlarna... Strax åkte två av de bilar vi sett dagen innan in på gården.

— Nu har de kommit... suckade min svärmor Maria Masjotene. Tre eller fyra män i uniform kommer in. En av dem var, som det senare visade sig, en litauer vid namn Guzjvitjus; detta för att detmerskulle likna en "intern angelägenhet", som klarats upp av "litauererna själva".

Guzjvitjus deklarerade med viss tvekan—så föreföll det mig åtminstone—att jag och min hustru skulle förvisas till Sovjetunionen. Och han hänvisade till och med till en lagparagraf. NKVD-medarbetarna gav under tiden order om samla ihop våra saker, och såg sig ironiskt omkring. Då de stötte på en gråtande Saljuta, vårt hembiträde sedan många år, "skämtade" de:

— Så... Du sörjer att du förlorar dina

kedjor? Vi kan ta dig också förresten, om du vill...

Jag, min hustru och NKVD-männen åkte i två lyxiga limousiner, som vore vi utländska gäster, längs Lajsvės-allén, längs hela Vitautas-prospektet... Vid järnvägsstationen tog bilarna till höger och körde fram oss till ett tågsätt, som stod på ett stickspår litet vid sidan av.

Man förde in oss i kupén, lastade in våra saker och låste.

Efter en timme eller mer hördes ljudet av framkörande bilar, larm, och in i kupén för en vakt och hängde för fönstret. Likväl lyckades vi genom en springa se att man in i samma vagn förde in premiärministern för den regering som störtats av ultimatumet, och tillika republikens vicepresident, Antanas Merkis, dennes hustru och sju tonårige son. De tog plats i andra änden av samma vagn som vi. I korridoren hängde ett draperi från golv till tak som delade vagnen i två delar.

Tåget började åka. Då vi från stickspåret kommit fram till stationen, stannade vi.

Från plattformen hördes folkliv.

Efter att ha stått stilla en tid, tutade ångloket klagande, ryckte i vagnarna, vilka genljöd genom att stöta med buffertarna.

När tåget tagit sig ur tunneln, drog vakterna från gardinerna i fönstret, och gav oss möjlighet att med molande sorg se ut över Njamunas...

Farväl, Litauen...

Epilog

Efter 13 års fängelse frisläpptes den 27 augusti 1954 genom ett beslut av den sovjetiska Åklagarmyndigheten, Inrikesministeriet och KGB, de före detta ministerna i de baltiska republikerna tillsammans med sina familjer.

Den 5 april 1987.

Övers. från ryska Jonas Hansbo

Övers. från litauiska till ryska Ljubov

Tjernaja och Virgilijus Tjepajitis.

Frans Masereel i "La Feuille"

av Jan Myrdal

Frans Masereel (* 30-7-1889 i Plankenberg, Belgien. † 3-1-1972 i Avignon, Frankrike) var en konstnär som kom till politiskt medvetande under Första världskriget, och som dagligen arbetade för sin publik med aktuella kommentarer i "La Feuille". Gun Kessle och Jan Myrdal har ställt originallägen till Förr och Nu:s förfogande. Myrdal skriver här om denna period i Masereels konstnärskap.

Sommaren 1914 arbetade den tjugofem-åriga belgiske konstnären Frans Masereel i Bretagne. Han var radikal, hade i Paris påverkats av konstnärerna kring "L'Assiette au Beurre" och Les Hommes du Jour" som Steinlen, Delennoy, Grandjouan och Bernard Naudin. Han hade nu just påbörjat sina första träsnitt med realistiska folklivsskildringar från kyrkliga processioner och vallfartsorter.

Men kriget bröt ut, han reste hem till Belgien där den tyska invasionen rullade fram. Han var struken ur rullorna och drogs i stället med i den stora flykten. Han fortsatte dock att teckna under flykten. Skissblocket hade han med sig när han kom till Paris. Teckningarna publicerades 1914/15 i serien "La Grand Guerre par les artistes". Det var hans första publicerade teckningar. Två sviter från Flanderns byar i fred. Sedan; de första flyktningarna kommer till Gent 18 augusti 1914. Därefter bilder av ruiner, sårade soldater, uppsamlingsläger, evakuerade patienter, nattliga luftangrepp, döda.

Enkla och starka bilder. (Vi presenterar detta nästan okända material i ett senare nummer av Förr och Nu.)

Masereel hade före kriget varit socialist. Nu tog han öppen ställning mot krigsvarningsnet och lyckades år 1916 tas till Genève där han med Romain Rollands hjälp kunde arbeta åt Röda Korset. I Genève kom han i kontakt med Jean Debrit. Denne var inte bara en journalist från en högborgerlig familmilj med ägarintressen i "Journal de Genève" utan därtill en radikal krigsmotståndare. På hösten 1917 grundade Jean Debrit dagstidningen "La Feuille" för att motverka krigspropagandan. I Schweiz var den laglig men illa tåld. Till Frankrike smugglades den. I "La Feuille" verkade Frans Masereel fram till år 1920 då tidningen upphörde.

Var kväll kom han upp på redaktionen. Han läste snabbt de senaste telegrammen, de hycklande statsmannorna, de lögnaktiga kommunikéerna. Därefter utförde han åt förstasidan en aktuell tecknad kom-

La Feuilles förstasida 14 september 1917
"Ett fritt folk mellan två härskares"

mentar med fetkrita direkt på zinkplåten. Den gick rätt ned i syrabadet, därefter monterades den och trycktes. Frans Masereel hade blott en, högst två till två och en halv timme på sig att läsa telegrammen, för mullera texten och utföra teckningen. Ingen korrigering kunde komma i fråga. Varje streck var slutgiltigt. Bilden måste skapas innan han grep till kritan.

Det var under detta dagliga medvetande-görande konstnärliga arbete för en masspublik som Frans Masereel nådde sin stil, sin svärta och sitt formella mästernamn. För honom — liksom under motsvarande förhållanden för en Daumier eller en Posada — blev just det dåliga papperet, dagstid-

ningshetskens piska och kravet att var dag förmå tala i bild på nytt till den stora publiken det konstnärligt förlösande.

På de låga honorären från den fattiga och förföljda tidningen försörjde han sig och meddelade samtidigt att alla fredsströrelser, arbetarorganisationer, fackföreningar och andra kämpande världen över hade rätt att i sitt arbete utan vederlag få använda hans bilder. De kom så under decennierna att spridas och verka i Kina som i Norge, i Mexiko som i Tyskland. Ibland med och ibland utan upphovsmannens namn.

Här visas nu några av dessa Frans Masereels bildkommentarer på "La Feuilles" förstasida från Första världskrigets tid.

Kosakoff à 54 verstes de Petrograd, par Frans MASEREEL

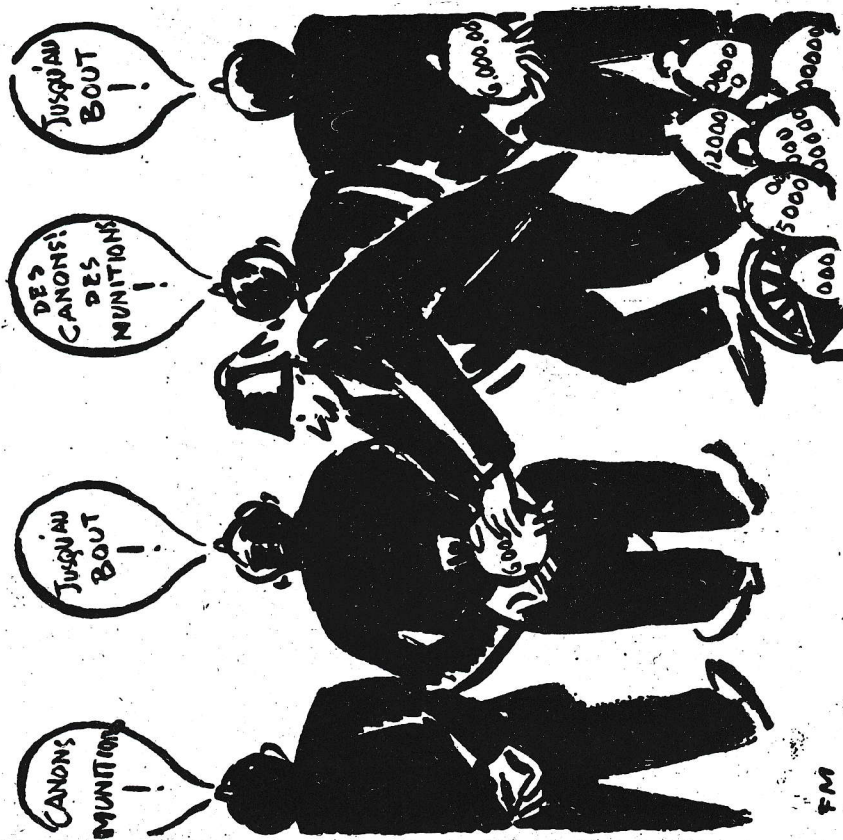

— Je me suis peut-être mis dans un slave guépier....

— Måhända har jag lagt mig i ett slaviskt getingbo.

(Publ. 12 september 1917)

Tournée BOLO, par Frans MASEREEL

LE PACHA: « Y a-t-il un de ces messieurs patriotes qui ne soit pas encore serv! ?... »

(I pratubblorna: "Kanoner! Ammunition!" — "In i det sistal!")

Paschan: "Finns det någon bland herrar patrioter som ännu inte blivit serverad?"

(Publ. 5 oktober 1917)

ON RATIONNE, par Frans MASEREEL

— Votre cher mari semble bien abattu. C'est Jakobstadt?...

— Non d'est une indigestion.

— Er käre make förefaller verkligen vara ur slag. Är det Jakobstadt?...

— Nej, det är dålig matsmältning.

(Publ. 26 september 1917)

ENTRE COMPLICES, par Frans MASERHEL

LES GOUVERNEMENTS : Kamerades ! si ça continue à bouillir ainsi, je crois bien que nous allons tous sauter.

Regeringarna: Kamrater! Om det fortsätter att koka på det här sättet, så tror jag att vi alla kommer att hoppa.

(Publ. 20 oktober 1917)

ENTRE DÉMOCRATES..., par Frans MASERHEL

— Kerenski revient... il y a encore de l'espoir ?
— Lui, ou Korniloff, ou Miloukoff, ou Nicolas. Peu m'importe. Tout
plutôt que ces vendus qui veulent la paix...
— ...Et qui partagent les terres...
— ...Et qui publient les traités secrets...
— Pouch !

— Kerenskij återvänder... finns det fortfarande hopp?
— Aningen han, Kornilov, Miljukov eller Nikolaj II. Det gör mig det samma. Vem som
helst hellre än dessa korruperade som vill fred...
— ...Och som delar jorden...
— ...Och som offentliggör statshemligheter...
— ...Usch!

(Publ. 13 november 1917)

PROPOS DÉFAITISTES, par Frans MASEREE.

Je crois bien que nous allons le manquer...

A Alessandria, le député socialiste officiel de Giovanni a été condamné à trois mois de réclusion et 200 lire d'amende pour propos défaitistes tenus le 11 novembre 1917 dans une gare de chemin de fer, en présence de plusieurs personnes. (Stefani.)

(I ångan från tåget: Seger.)

Jag tror verkligen att vi kommer sakna honom...

I Alessandria har den officielle deputerade för socialisterna di Giovanni dömts till tre månaders straffarbete och 200 lire i böter för defaitistiska förslag den 11 november 1917 på en järnvägsstation i närvaro av flera personer. (Stefani.)

(Publ. 16 april 1918)

TOUJOURS LE MEME REFRAIN par Frans MASEREE

La révolution a éclaté parmi les soldats serbes de Pozz dans la ville, on a affiché des placards proclamant la république serbe et se terminant par les mots : « Mort aux Karageorgovitch! ».

Revolutionen har brutit ut bland de serbiska soldaterna i Plecz. I staden har man satt upp plakater som proklamerar den serbiska republiken och slutar med orden: "Död åt Karageorgovitch!"

(Publ. 7 april 1919)

AU CHOIX par Frans MASEREE

Londres. (Havas). — Pour l'éventualité d'un refus de signature du traité de paix, toutes les sources sont pleines pour le branle-bas de combat au premier signal.

London. (Havas). I händelse av en vägran att underteckna fredspakten är vapenförråden fulla och allt klart för strid vid minsta tecken.

(Publ. 20 juni 1919)

L'ORDRE RÉTABLI par Frans MASEREE

Berlin (Wolff). — En raison des prix élevés réclamés pour les denrées alimentaires, des excès et sont produits dans diverses rues. Les troupes gouvernementales ont rétabli l'ordre. Il y a eu cinq morts et huit blessés.

Berlin. (Wolff). På grund av de omstridda prishöjningarna på livsmedel har våldsamheter förekommit på flera gator. Regeringsstyrkor har återställt ordningen. Fem personer har avlidit och åtta skadats.

(Publ. 25 juni 1919)

Vi flyttade in till städerna...

dikt av Einar Schlereth

Dikten *Vi flyttade in till städerna...* handlar om industrialismens och urbaniseringens stora samhällsdrama, om den första generationen proletärer som företog vandrigen från land till stad, från jordbruk till industriarbete, om det proletariat som bar upp den tidiga arbetarrörelsen och som i litteraturen fått sin klassiska gestaltning i Martin Andersen Nexø:s roman *Pelle Erövraren*.

Marschen mot socialismen förlöpte dock inte så lyckosamt som pionjärerna hoppats. Efterhand förvandlades kampen för rättvisa och rättfärdighet till en kamp om karriärstegen. Solidariteten brast (först den internationella, som Ho Chi Minh så riktigt påpekade). Till slut satt man där, i *bästa fall*, i små egnahem med täppa utanför, och frågade sig precis som Nexø:s Pelle: Var det verkligen detta, enbart, vi eftersträfvade?

Socialismen kunde aldrig växa fram ur kapitalismen — som kapitalismen ur feodalismen — eftersom kulturen från början lämnades i den härskande klassens händer och kampen om människors tänkande aldrig sågs som den förstarangsuppgift den måste vara — om kampen skall bli lyckosam, vill säga. Därför gick det också som det gick. Och därför har också de intellektuella en mycket stor del i nederlaget.

Så, i stora drag, har Einar Schlereth — tysk författare och översättare bosatt i Hamburg — själv tecknat bakgrunden till sin dikt. Och han påpekar också att i hans ungdom efter kriget (han bodde då i en liten ort i norra Bayern, där nöden var stor och armodet utbrett) levde så mycket som 50 procent av befolkningen på landet, ej i städer. Idag är siffran 13 procent.

Marareta Zetterström

Vi flyttade in till städerna
med ångest i hjärtat
huvudet fullt av tvivel
tomt stirrande rakt fram
för att inte se tillbaka
på de svettdränkta fälten
de mörka, ångande ladugårdarna
de vårsnyftande skogarna.

Med blicken stirrande rakt fram
mot städerna

med deras skumma dagar
dagsljusa nätter
och rykande skorstenar
så tågade vi in genom portarna
till ett liv av skräckfyllda löften.

Med blicken stirrande rakt fram
i förnedring
med en brännande rodnad om kinden
bet vi

ihop tänderna
vid svarvstolarna
och masugnarna
under balar och säckar
tomt stirrande rakt fram
vid spindlarna och kokillerna
tvättbaljorna
och stryckjärnen.

Med blicken stirrande rakt fram
mot det fjärran mål
som redan tycktes nära
ty vi stod alla tillsammans
mycket tätt
och kände värmen
från vår nästa
och andedräkten likaså.

Ur underkastelsen
växte vår vrede
och vi lärde oss
att lyfta blicken
och hålla mot
och vi kände kraften
av vårt arbete
och vår egen styrka.

Snart vek vår motpart undan —
när de kom springande
de mäktigas
hantlangare
och höll fram
himlastegen åt oss.

Och vi rusade uppåt
— vem anade då
att det var neråt det bar —
och släppte
i farten våra händer
och efter några steg
avtog våra krafter
och vi blev hängande
mellan himmel och jord.

Juni/juli 1978

Övers. Margareta Zetterström

"Här börjar nutiden! Realismen. Den verkliga. Här är inte ynkedom, försiktigt filande, akademism och genre. Här är läsning. Man skratter, flinar, tänker och undrar och hela tiden läser man på."
Jan Myrdal i bokens förord

Diderot

Jakob fatalisten

VARJE SÅLD BOK — 10 KR TILL F&N
Jag beställer ex av "Jakob fatalisten" till för-
månspriset 229 kr, varav 10 kr går som stöd till Förr &
Nu. Ca-pris 272 kr. Porto tillkommer vid beställning
på denna talong — klipp ur eller kopiera hela annon-
sen.

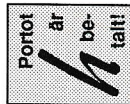
Enklare och billigare: Betala direkt till postgiro nr
75 76 59-8 eller bankgiro 5686-4291. Hægglund's för-
lag. Vi bjuder då på portot. OBS! Då skall denna talong
inte skickas in. Ange titel + F&N 3-4/91. Skriv tydligt!

Namn _____

Adress _____

Postadress _____

F&N 3-4/91

HÄGGLUNDS FÖRLAG

SVARSPOST

Kundnummer 110 381 700

110 02 Stockholm

Hur Första världskriget tog slut och Oktoberrevolutionen segrade i Ryssland

— eller den sanna berättelsen om den preussiske
generalen som hastigt blev fransrevolutionär
av *Erik Göthe*

Oktoberrevolutionen är i vanrykte. För
många år sedan nu hittade jag en bok som
genom att skildra revolutionsvåren 1917
lite grand från den ovanliga sidan förklarar
varför Tsar-Rysslands arbetare och bönder
reste sig och gjorde slut på världskriget.

Författaren till boken var general, for-
mellt i ryska armén men till födsel och
sinne en preussare av den gamla skolan,
som boken igenom vädrar sitt förakt för
ryssar, judar, enkelt folk och bolsjevik-
er. De tyska soldaterna på östfronten får emel-
lertid ett annat betyg:

"Stode jag i spetsen för sådana soldater!
... Denna fiende skola våra fega horder
aldrig kunna besegra. Jag är stolt att vara
german."

Denne bälde generalhette Paul von Gerich.
Sommaren 1918 hade han flytt till Finland
och skrivit ned och fått tryckt sina anteck-

ningar från fälttåget på östfronten 1914—
17. "Tiden är intressant, men något otrev-
lig" filosoferar han i förordet. Våren 1917,
revolution i februari, tsaren avsattes: "Re-
volutionen kom, de sämsta elementen togo
ledningen".

Kerenskij's mensjevikregering fortsatte
från februari 1917 tsarens krig under "re-
volutionära" förtecken. Och von Gerich
satsade all sin auktoritet och förmåga för
att förhindra att bolsjevikernas agitation
för fred skulle få fäste bland soldaterna.
Ute vid den sviktande fronten läste von
Gerich i mars 1917 upp krigsministern
Kerenskij's tal, i vilket det bl a hette:

"Överbefälhavare, jag befäller Er att
undanskaffa alla dem, som vilja retirera.
Jag å min sida skall publicera deras namn,
för att varje medborgare må känna fol-
kets förrädare."

Preussare och generalen von Gerich lät musiken spela den gamla revolutionssången marseljåsen, innan han själv steg upp och höll följande tal:

”Soldater! Kamrater! Mina präktiga örnar! Övertänken dess manliga, gyllene ord. Jag vet att de skola tränga djupt ned i Edra hjärtan. Jag är övertygad om, att här ibland oss, i vår eniga familj ej skall stå att finna en enda förrädare mot folket och revolutionen och att i den förteckning krigsministern talar om, ej skall stå att läsa namnet på en enda av våra soldater. Skulle någon sådan finnas, så strypa vi honom och kasta kadavret utom våra taggrädsstängsel. Vi, som vågat kalla oss revolutionärer, kunna ej vanära Ryssland, ej heller vårt ärorika regementes hederliga namn. Vi böra visa oss värdiga vår frihet genom att helt hängiva oss åt nationen och det mål denna strävar till: åt segern och revolutionens seger. Ty utan seger finnes ingen frihet, utan frihet

intet liv, utan endast landets sönderfall och undergång.

Jag vänder mig till alla hederliga soldater, till alla kamrater, till alla samma revolutionärer. Fosterlandet står vid undergångens brant. Lyssnen till dess förtyvade rop. Det ropar till Eder genom Eder krigsminister: framåt!

Bröder! ... Öppnen Edra hjärtan ... Upptänden i dem en helig eld ... Resen Eder ... Föreningen, sammansvetsen Eder till revolutionens segerfest. Minns att I ären så att säga världsrevolutionens stormkolonner. Då I gripen till offensiven, gån I mot ett nytt, glädjerikt liv. ...

Vi, som hittills upprätthållit ordningen och stolta se anarkiens bränningar maktlösa splittras vid våra fötter, vi skola ej rygga tillbaka från att göra vår plikt. Vi kunna ej vanära oss. Vi skola visa vad en enig trupp förmår och skola ej tillåta att fosterlandet och vårt tappra regemente bli vanärade.

Leve den revolutionära offensiven!”

Den gode generalen var givetvis nöjd med de näst intill unisona hurrarop han mötte på sitt tal. Han kommenterar:

”Endast 5 kompaniets bolscheviker mumlade något om att vår fana var en gammal trasa, som sett mycket blod och borde ersättas av en revolutionär fana, sådan några regementen fått av socialisterna. Det var med knapp nöd jag lyckades rädda dessa kanaler från att bli lynchade.”

Men von Gerich hade inga höga förväntningar om effekten av sitt högstämde tal. Han väntade sig en stark omsvängning i soldatopinionen. Soldaterna var ju — värst av allt — simpelt folk: ”Festen avlöpte enligt programmet, tråkig och demokratisk.” Dessutom var de mottagliga för bolsjevikernas agitation. ”...jag anar att hela offensiven kryper i skrinet. ... Artilleriet gör nog sin sak, blott ej infanteriet i det avgörande ögonblicket nekar att gå fram.

Give Gud att anfaller ej blir av, ty det är hårt att göra sin plikt som rysk officer, medan ens hjärta klappar av stolthet vid varje tysk framgång,” skriver vår militäre hjälte från sin exil i Finland. Han skildrar strax därpå hur hela regementen på ett frontavsnitt ger sig fängna eller retirerar med röda fanor på vilka står: ”Bort med kriget”, ”Giv oss jord och frihet”, ”Leve Tyskland”, ”Död åt borgarna”, ”Vi vilja ej föra krig, giv oss fred”.

General von Gerich föraktar Kerenskij regering som inte förstår nederlagsstämningarna bland soldaterna och skriver klart och tydligt i sina minnesanteckningar:

”Jag ser katastrofen komma som skall sopa bort Kerenskij med hela hans regering och föra Lenin och hans gelikar upp på samhällets timnar.”

Återstår till slut inte annat än att fly till det nya fosterlandet Finland: ”Det gäller för

"Röda arilleriet på post" Träsnitt av Kravtjenko 1923.

Finland att få sin självständighet klar innan separاتفreden kommer, så att den tyska hjälpen ej går om intet."

Hur illa det än så småningom gick att få socialism och folkvälde att bestå i Sovjetunionen, så var Oktoberrevolutionen fattigfolkets och fattignationens uppror. Detta uppror gjorde slut på herrarnas världskrig genom att Ryssland ingick separاتفred med Tyskland. Det har herrarna aldrig förlåtit. Det gav "Lenin och hans gelikar" det omfattande folkstöd som von Gerich beskriver och fruktar men vars existens våra

historiker ännu bestrider. Det gör att man än idag bara kan förhålla sig till Oktoberrevolutionen efter hur man i allmänhet förhåller sig till fattigfolks uppror och inte efter rent teoretiska mallar. Inte heller, förstås, efter vad gericharna och schwarzkopfarna påstår att de gör för frihetens, fredens, framstegets, rättvisans eller revolutionens sak.

Paul von Gerich *Tre år i fält. Minnen och intryck från världskriget. Revolutionen.* Albert Bonniers förlag, Stockholm 1918.

Årsmötet

en novell av Pelle Olsson

Allt koncentreras till den dagen då man var trettioett och för första gången blev vald till ordförande. Det var därför Gustav blev så vresig varje gång det var dags för årsmöte.

Så trodde i alla fall Tekla som fortfarande såg att brodera monogram på örngotten och inte behövde en hel äggkopp full med mediciner för att kunna andas ordentligt.

—Var är slipshållaren?

—Du orkar inte gå dit.

—Tig! Var är den?

Han försökte svälja, men något satt kvar i halsen. Andedräkten var vass, skjortan skavde. Fingertopparna kändes bortdomnade när han fumlade med kragen.

—För helvete! Inte översta knappen.

Hon vilade handflatorna mot hans axlar. Huden glödde under nylontyget. En tunn hinna av ilska runt en bräcklig kropp. Men längst därinne dånade en eld. Blommade svarta rosor. Skrek en liten gosse. Bröstkorgen hävde sig som mörka vågor sent på hösten.

—Ska du verkligen...

—Jag ska!

—Minns du förra året?

—Det var då det.

—Eller året innan det?

Han blundade medan hon knöt slipsen. Hon letade en öppning men allt var stängt med stenportar. Luften pressades ut och in genom en smal springa i mungipan. Till slut måste han hosta hårt flera gånger. Han bad att få sätta sig.

—Detr är inte värt det Gustav.

—Tyst.

—Hadar kommer ju alltid upp och berättar efteråt.

Hon höll fram en rutig näsduk som var märkt G. L. Han kraxade, harklade sig. En het vind surrade runt hans huvud. Svetten bröt fram vid tinningarna. Hon hämtade ett glas vatten och gav honom. Sedan byxorna, hängslena, de polerade skorna. Hans blick liknade sprucket glas. Härstrån stack ut ur öronen. Näsan var rödflammig, nästan blå. Hon tassade runt honom, borstade av kavajen, lyfte den från stolsryggen men släppte ner den igen.

—Han kommer att rapportera varenda ord som har sagts.

—Hadar, frös Gustav. Han hade klarat sig han, trots alla åren under jord.

Orkade snacka hur mycket som helst utan att bli andfädd.

—Ge mig västen! röt han.

Men först måste en lös knapp sys i. Hon tog god tid på sig. Under tiden låg han i soffan med alla hennes prydnadskuddar staplade bakom ryggen. Det gjorde andningen lättare. Han blundade men såg henne genom ögonlocken. Såg hur hon vände sig mot fönstret för att trä tråden genom nålsögat. Åh, visst kom han ihåg. Det var samma gest som när han kom hem från gruvan och hon satt med en hög barnkläder framför sig på köksbordet. Stekoset som alltid var starkare än såplukten och blöjorna som hängde på tork ovanför spisen.

Han ville vara i fred för det han hade bakom sig. All kraft behövdes till nuet. Till dagsfrågorna. Han behövde inte minnas hustrun med korpsvart hår och släta vackra ben när hon stoppade strumpor i deras första hem. Nu hade hon åderbräck på benen och ett sår vid ankeln som bara blev större och större. Han hade tagit ner bröllopsfotot och satt ett annat i ramen; han och Tekla utanför sommarstugan fotograferat förra våren av sonsonen.

Den som drömde bakåt skulle snart falla. Så hade man alltid sagt på mötena. Minnen hörde natten till men för den skull fick man inte bländas av solskenet

mitt på dagen. Eller låta höstvindar och vinterkyla hålla oss kvar hemma istället för att delta i besluten. Trasiga lungor var inget giltigt skäl att utebli. Däremot ett argument att organisera sig.

Gustav fick hjälp av hustrun med överrocken. Portfölj under armen, påfylld reservoar, käppen och hatten som hon strukit över med klädborsten. Det var kvavt. Han tänkte att det skulle bli bättre när han kom ner på gatan. Han böjde sig fram en sista gång, nuddade hennes panna med sina torra läppar.

—Jag följer med halva vägen.

—Nej.

Långsamt nerför trappan. Porten var trög att öppna. Två gånger fick han sätta axeln emot. Sedan slog den så snabbt igen att rockskörten fastnade i dörrspringan. Han stod och flåsade, fångad på farstubron, ända tills nära barn kom springande och bökade upp dörren. De störtade in i huset utan att ha en aning om att de samtidigt räddade den gamle från ett nederlag.

Det var mycket varmt ute. Klarblå himmelskupa. Vindstilla. Han lutade sig mot räcket vid planteringen för att orka suga i sig av svalkan som fanns längst in i varje andetag. En liten stund till bara, sedan vidare. En människa får aldrig bli stående. Framför allt måste han komma utom synhåll från köksfönstret där han visste att hon bevakade honom.

Hon fann honom som vanligt på bänken vid busshållplatsen. Han hade tagit av sig hatten och knäppt upp rocken. Skuggan från almarna föll över den tunnhåriga hjässan.

—Jag måste ha missat bussen, mumlade han utan att titta upp på henne.

Han dåsade på soffan i vardagsrummet. Under skorna låg en hopknölad tidning. Han skulle ta av dem senare hade han sagt, men rocken och kavajen hade hon lirkat av honom och hängt undan. Snart skulle Hadar komma upp och redogöra för årsmötet. Precis som han brukade.

Kraftwerks elektroniska musik

av Ludvig Rasmuson

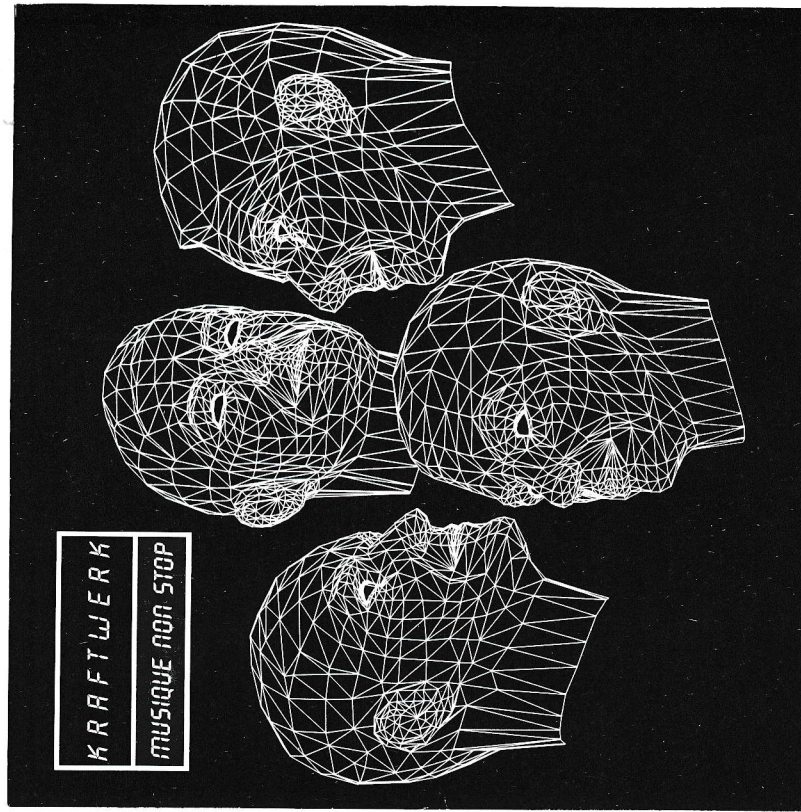
Om den nyskapande syntes som den tyska gruppen *Kraftwerk* åstadkommit med sin elektroniska musik berättar Ludvig Rasmuson, musikhistoriker som skrivit flera böcker i ämnet, såsom *Popens historia*, *Rockens historia* och nu senast *Bluesens historia*.

En bildorr slår igen, bilen sätter igång, den tutar några gånger, man hör motorljud, sedan växer en melodislinga fram, den upprepas och upprepas, och efter en stund börjar några tyskar sjunga "Fahr'n Fahr'n Fahr'n auf der Autobahn". Musiken fortsätter, förändras, och de sjungande tyskarna varierar sin text litet, men i stort sett fortsätter allt som det börjat, i tjugotre minuter.

Så låter "Autobahn", som västtyska popgruppen **Kraftwerk** gjorde 1974, och som blev en hit i stora delar av Europa. I popens historia är det en av de mest oväntade skivframgångarna, både för att skivan var så lång, och för sina lika enformiga som avancerade elektroniska klanger.

Det var med denna skiva som den nya elektroniska musiken slog igenom på allvar i popen.

På mindre än tjugio år förenades sedan

Omslaget till "Musique Non Stop", 1986

alltså dessa två extrema motsatser, hos Kraftwerk. Detta är, utan överdrift, det egendomligaste som hänt i vår tids musik. Och denna förening skedde helt och hållet på den avancerade elektronmusikens villkor. Det var popmusikerna som närmade sig den och lärde av den, framförallt av elektronmusikkompositören **Karl-Heinz Stockhausen** i Köln. Före Kraftwerk hade andra popmusiker visserligen sökt i liknande riktningar, till exempel de psykodeliska grupperna i Californien, och **Jimi**

Hendrix och även **Beatles**, bland annat på LPn Sergeant Pepper. Men Kraftwerk gick längre än de, och var mer konsekventa.

Att det just var en tysk grupp som gick så långt var ingen tillfällighet. Den elektroniska musiken var på många sätt en tysk uppfinning.

I Tyskland under andra världskriget skapade militären de första användbara bandspelarna, och några exemplar av dem la amerikanska armén beslag på 1945 när de invaderade Tyskland, liksom de la be-

slag på Werner von Braun och hans raketritningar. Sedan tog de med sig alltihop hem till Amerika, och la grunden till en fortsatt utveckling i USA, av bandspelare och modern ljudteknik och raketer. Drygt tjugo år senare i USA skickade man upp raketer till månen och skapade psykedelisk rock; båda byggde på tysk krigsteknik.

Kraftwerk består av fyra musiker, av vilka två har betydligt mycket mer än de andra. Det är ju alltid så med popgrupper att de inte är hundraprocentigt demokratiskt kollektiva, utan det är alltid en eller två som betyder mest. Det är samma sak med Beatles och Stones. I Kraftwerk är det **Rolf Hütter** och **Florian Schneider** som framförallt skapat musiken och lett gruppen. De var båda med i studentvinsten 1968, studerade också klassisk musik, och tog intryck av den elektroniska Köln-musiken. Men under påverkan av tidens politik och pop bestämde de sig för att göra pop istället för avancerad elektronmusik, eller rättare sagt en enkel form av elektronmusik, så enkel

att den kunde spelas i melodiradion och så rytmisk att den gick att dansa till. Dessutom ville de göra en popmusik som var tysk.

Eftersom de hörde till studentvinsterna såg de begreppet tysk på ett annat sätt än många andra vid den tiden. För att hitta förebilder gick de tillbaka till det politiskt och konstnärligt radikala tyska tjugotalet, med alla dess experiment inom scenkonst, musik och arkitektur. Se byggde vidare på detta, och dessutom på pop och radikal elektronmusik. Det är rätt mycket tysk tjugotalsmaskinromantik över deras musik.

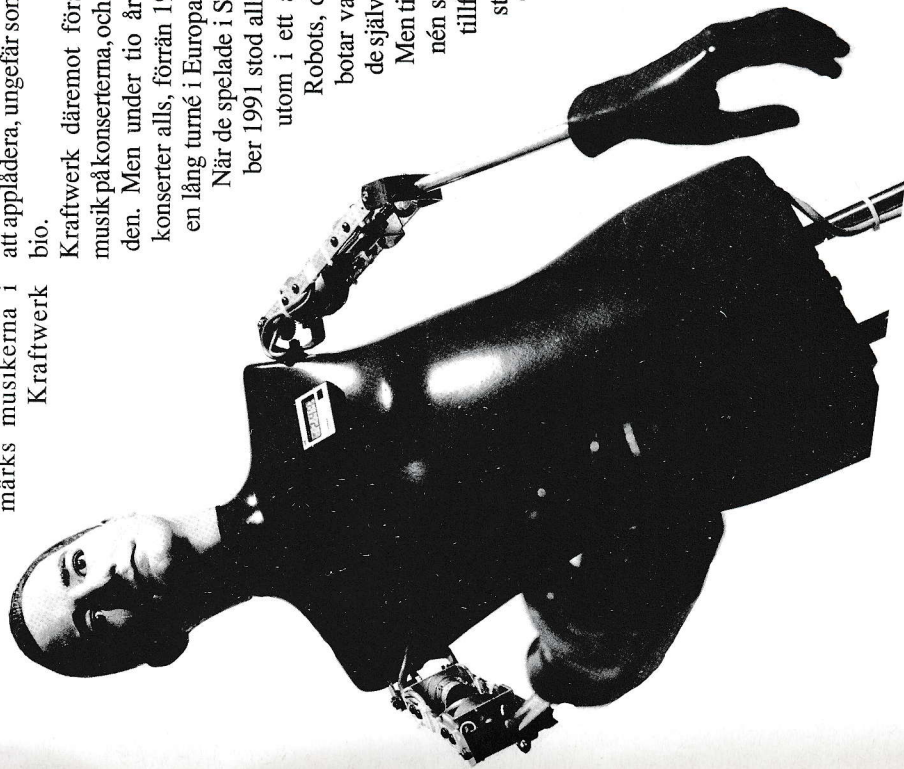
Kraftwerk fick sitt genombrott med "Autobahn" 1974, samma år som **Abba** fick sitt genombrott med **Waterloo**. De två händelserna hänger samman mer än man kanske tror. De betydde nämligen att den amerikanska och engelska dominansen över europeisk popmusik började brytas. Med **Abba** och **Kraftwerk** som grund har den utvecklingen sedan fortsatt. Deras framgångar öppnade vägen för **Roxette**, den franske syntspelaren **Jean-Michel Jarre**,

Denna och nästa sida: Detaljer från omslaget till "The Mix", 1991

den spanska popgruppen **Mecano** och en mängd annan europeisk pop.

Redan året efter **Autobahn** gjorde Kraftwerk en ny skiva i sammanställ, **Radioactivity**. Den handlade om kärnkraft, en företeelse som de är mycket kritiska mot, eftersom det är en teknik som människan inte kan kontrollera. Kraftwerk är visserligen teknikromantiker och teknikfreaks som gör en musik som ofta beskylls för att vara iskall och mekanistisk maskinmusik. Men de har aldrig kompromissat med idén att det är de, människorna, musikerna i Kraftwerk, som styr tekniken och musiken, inte tvärtom. På konserterna märks musikerna i Kraftwerk.

inte så mycket, de uppträder närmast som maskiningenjörer, de ler och apar sig inte alls, och vill inte att folk ska bry sig så mycket om dem. När de ska fotograferas kommer de inte själva, utan skickar fyra robotar, som är en sorts rörliga skyltdockor; "dom har mer tålmod än vi".

Elektronmusikkonserter är ofta rätt livlösa tillställningar; all musik är förinspelad, och vad man hör i konsertlokalen är bara ett band som spelas upp. Ibland är modern elektronmusik gripande och stark med sina väldiga kontraster och märkliga klangar, men man ser inga människor på scenen, och efteråt när det är slut känns det konstigt att applådera, ungefär som att applådera på bio.

Kraftwerk däremot försöker skapa sin musik på konserterna, och improvisera fram den. Men under tio år gjorde de inga konserter alls, förrän 1991 då de gjorde en lång turné i Europa.

När de spelade i Stockholm i oktober 1991 stod alla fyra på scenen, utom i ett av numren, **The Robots**, då deras fyra robotar var ensamma, och de själva drog sig undan.

Men tidigare under turnén spelade de vid ett tillfälle på fyra olika ställen samtidigt i Tyskland. Vid ett var de själva med, vid de andra tre var det bara inspelad musik, och de fyra robotarna.

Fackgranskning:
Christine Göthe

Denis Diderots Jakob Fatalisten

av Jan Myrdal

vår nutid. Men en frisk och skön nutid när allt ännu är möjligt. Åt helvete med den goda tonen! Ut på sopbacken med enhetligheterna! Och vad med snörpmunnarna? Ingen är så bjärt så hon inte släppt en pissefjärt, min sköna. Här är livet. Ty hur hade de träffats.

— Av en slump, som det brukar ske.

Och varför skall författaren låtsas allvetande och distans? Han sitter med vid bordet vårt och ger och tar i samtal och är bara den bästa berättaren bland oss. Och han harklar sig inte förrämt när han berättar och inleder inte med att omständligt som en den där just skrivit sin trebetygs uppsats säga:

— Nu skall jag prova den romantiska ironien.

Nej, Diderot kan berätta själv. Han kan skriva. Men det skadar inte att läsa böcker och Diderot kan sin tradition och mot den som är road av läsning blinkar den listige Diderot med ena ögat och plirar redan förmöjt när han skriver första kapitlets första dialog. Ty det är ju Laurence Sternes *Tristram Shandy*, åttonde boken, nittonde kapitlet och vi som vet det skratrar dubbelt. Ty Sterne har glatt och befriat generationer av oss. Han är den friska brittiska borgerligheten i sin revolution; en berättare, med vilken den unge Marx hånade den preussiska censuren. Fast Diderot är medveten och därmed fränare. Han är en upplysningsfilosof för vilken romaner och berättelser och artiklar om hantverk och konstkritik utgör en enhet.

Diderot är människa; inte uppdelad, upphackad, insnöpt i en eller annan specialitet. Han är ett föredöme. Därför har också den akademiska och sent borgerliga kritiken haft svårt för honom. De franska — och icke blott franska — akademikerna har

Nu utkommer Diderots *Jakob Fatalisten* ånyo, på Hæggblunds förlag. Det är en återutgivning med David Sprengels översättning, som kom första gången 1925. Jan Myrdal, som har haft *Jakob* som följeslagare alltsedan barndomen, bidrar i den nya utgåvan med ett förord, som Förr och Nu här har nöjet att presentera, tillsammans med illustrationer ur boken.

Här börjar nutiden! Realismen. Den verkliga. Här är inte ynkedom, försiktigt filande, akademism och genre. Här är läsning. Man skratrar, flinar, tänker och undrar och hela tiden läser man på. Men man är inte samma när man slutat som när man börjat ty *Jakob fatalisten* och *hans husbonde* är en roman ingen roman; en berättelse ingen berättelse; den är ett filosofiskt resonemang lika festligt, lika djupt allvarligt och snabbt skiftande som de samtal med vidunderliga historier ur livet som folk för sinsemellan på lunchrasten, på kvällen över krogborden eller om nätterna efteråt i sängen.

Namnet Jakob är inte tillfälligt. Han är

Inte underligt att den här boken inleder

*Nu, nan cela ne meot pas arrive
depuis la St Jean.*

"Asch nej, det här har inte hänt mig sedan
midsommaraften..."

Anonymt kopparstick ur Leprieurs upplaga
An V — 1797 — av Jacques le Fataliste et
son maître

kvidit när de skulle skriva om *Jakob fatalisten*.

Men Goethe tyckte om boken. Hegel fascinerades av Diderots fria berättande och för Marx var han favoritförfattare.

Det är gott att *Jakob fatalisten* och *hans husbonde* åter blir tillgänglig för en ung svensk publik. Här kan de se var vägen till frihet går! Gott är också att det sker med David Sprengels inledning och i hans översättning. (Att verbens pluralformer ersatts av modernare språk är — sägs det — ofrånkomligt. Själva har jag — för skri-

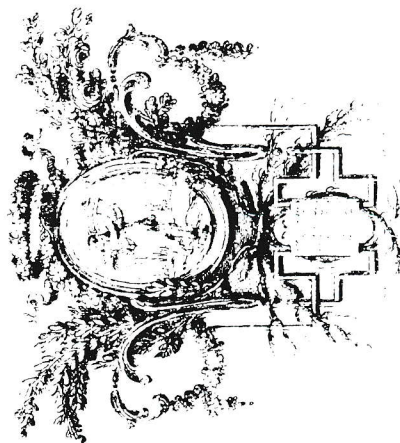
vandets frihets skull — börjat fundera på att övergå till pluralformerna igen. Tydligare skriftspråk. Bättre gränsdragning mellan det talade och skrivna. Mellan dialog och berättande. Men det är en annan diskussion.)

Till David Sprenghels utmärkte inledning finns egentligen bara två tillägg och en hänvisning av fotnotskaraktär att göra:

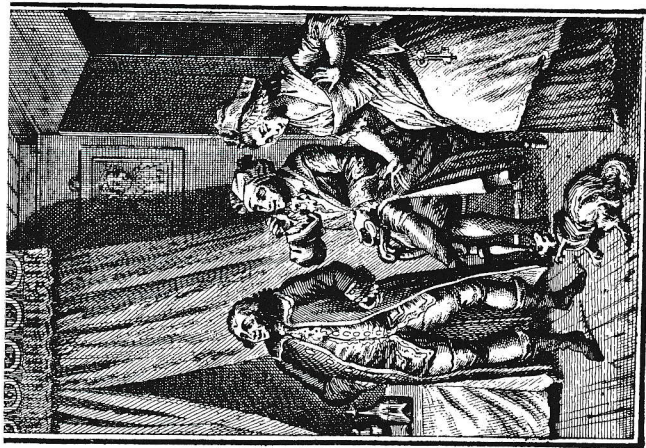
Först år 1796 kom den första textkritiska utgåvan av *Jakob fatalisten*. Men den har kommit. Den som läser franska och vill sätta sig in i textens varianter och dess historia bör alltså ur serien "Textes Littéraires Français" skaffa, eller genom bibliotek beställa:

Denis Diderot:
Jacques le fataliste et son maître
Edition critique

par Simone Lecointre et Jean Galliot
Texte et variantes établis sur le manuscrit de Léningrad.
Librairie Droz, Genève 1976.

Vad gäller första tryckta upplagan historia kan den nu preciseras. Prins Henrik av Preussen skickade den 29 augusti 1796

"Jakob slår till skrattsalvor, som blandar sig med Nicoles tjuv..."
Anonymt kopparstick ur *Leprieurs upplaga An V — 1797* — av Jacques le Fataliste et son maître.

genom Republikens sändebud medborgare Caillard en manuskriptkopia av *Jakob fatalisten* och hans husbonde till Institut National. Boken publicerades sedan i Paris "kort därefter", som David Sprenghel skriver, av Buisson 26 och 27 september 1796. Det är sannoligen en kort tid!

Vad som nu — femtio år efter det David Sprenghel skrev sin inledning — är klarlagt är att den då tryckta första upplagan grundades på ett annat manuskript. Det framgår bland annat av protokollet från Institut National 26 oktober 1796. Prins Henriks

"Hon slog armarna om honom, nära att kvävas av smärta och fröjd på en gång..."
Anonymt kopparstick ur *Leprieurs upplaga An V — 1797* — av Jacques le Fataliste et son maître.

kopia hade då just anlant och man beslöt jämföra dess text med den som trycktes månaden innan.

Den som vill veta mer om David Sprenghel kan börja med att läsa:

David Sprenghel
Från Sidan
Urval och inledning av Crister Enander
Cogito, Södertälje 1990.
ISBN 91-970962-6-1

"Jag drar henne till mig, hon kryper darrande fram under britten..."
Kopparstick av Bovinet efter Chaillou ur *Bertins upplaga An V — 1797* — av Jacques le Fataliste.

Och med dessa tre sista fotnotsmärkningar lämnar jag läsaren till en märkvärdigt underbar och frigörande bokupplevelse!

Recensioner

Red. Mats Miljand

Timothy Garton Ash. FOLKET, DET ÄR VI. Övers. Sune Karlsson och Birgitta Schwarzman. 379 s. Bonniers förlag 1990. Pris: ca 272 :-

ISBN 91-34-51160-1

Timothy Garton Ashs bok *Folket, det är vi*, har följt mig nu under en längre tid. Det är ursprungligen två essäböcker som slagits samman under en titel. Boken, eller essäerna, behandlar vitt skilda ämnen inom begreppet Östeuropa.

Jag konstaterar kort och gott att författaren är mycket kunnig inom sitt ämnesområde. Tyvärr måste mycket av det som sägs karaktäriseras som historia idag mot bakgrund av det som skett. Så här med facit i hand vore det lätt att vara efterklok. Det kan man dock inte anklaga Darton Ash för.

Initierat, utömande och analytiskt, ja någon gång kanske lite för akademiskt betar han av de olika länderna, deras olika historiska bakgrunder, de intellektuella — som han är du med mm mm. Han åker till Havelpå landet följt av hemliga polisen, han ser Heimat och Förntelsen och jämför sedan de båda serierna och sist men inte minst lyfter han fram begreppet Östeuropa till analys.

Vilken term är egentligen bäst för att karaktärisera dessa länder? Är det just Östeuropa, Mitteleuropa eller Central-europa? Frågan är berättigad. Utan några som helst onda avsikter konstaterar Garton Ash att de tolv i Bryssel helt enkelt lagt beslag på beteckningen Europa och att alla tyst tycks ha accepterat denna inskränkande definition. Detta går stic i stäv med de stora politiska slagorden à la "Det gemensamma huset", men det tycks inte bekymra någon. Frågan är om inte detta avslöjande (det hela får ett skimmer över sig av

Bernt-Olov Andersson. AGITATORERNA. 305 s. Ordfront 1991. Pris: 217 :-

ISBN 91-7324-382-5

Storstrejken år 1909 har inte skildrats så ofta i skönlitteraturen. Här görs det på ett lysande sätt, som belyser det privata med det kollektiva. Den överraskande inledande delen i dagboksform om Amond Dalströms (läs Fabian Månssons) resa mellan Konstantinopel och Sverige balanseras av den avslutande i samma form om Teje Månssons (läs Kata Dalströms) mellan Kiruna och Abisko. Den centrala delen skildrar ett kort men intensivt möte mellan

den radikala överklasskvinnan och arbetarsonen med det dåliga samvetet, samt händelserna i Gävle. Starkast är nog skildringen av Tejes vistelse i fängelset, men också kapitlet som varvar ett stormigt möte med en föreställning av *Dödsdansen* och oroligheterna vid hamnen. Av de många vettiga tankegångarna i boken fäste jag mig särskilt vid de (s 222) som understryker att det inte alltid är arbetarna som gynnar arbetarklassens sak. Det gäller att tala ut för dem som saknar ett eget språk. Det gör författaren här på ett fint sätt.

Philippe Bouquet

kejsarens nya kläder) är den stora behållningen av boken.

Men folket då? Vad blev det av det? Imitt tycke skymtar det bara fram. Men kunde det vara annorlunda? Det som framhävs är folkets språkrör, poeterna, de intellektuella. Detta helt i den östeuropeiska traditionen. Jag tänker på Polens bevarande som nation genom dess poeter bl. a. Mickiewicz och Slowacki, för att nu bara nämna ett exempel. Ett modernt exempel som måste ha gjort stort intryck på Ash är Havel. Andra som omnämns är Kundera, Michnik, Konrad och någon gång "folket" representerad av exempelvis odalmannen Navratil, men summa summarum: huvudpersonen är de intellektuella — med rätta? Döm själva!

Christopher Nasser

Li Bennich-Björkman. STATSTÖDDA SAMHÄLLSKRITIKER. Författarautomi och statsstyrning i Sverige. 361 s. Tidens Förlag 1991. Pris: ca 240 :-

ISBN 91-550-3736-4

Det är intressanta frågeställningar som Li Bennich-Björkman reder ut i sin doktorsavhandling. Författarnas förhållande till staten, Författarförbundets framväxt och agerande. Vilka argument låg bakom införandet av bibliotekersättningen? Vems intressen och värderingar ligger bakom de offentliga bidragen till författaren?

Slutsatserna blir inte särskilt kontroversiella, ty ingen skugga faller över den socialdemokratiska kulturpolitiken. Allt har gått rätt till. Den tyngsta delen av argumenteringen är Bennich-Björkmans egna intervjuer med dem som suttit i författarfondens styrelse från starten 1955. Någon

III. Kaj: Stuart Beck

ideologisk kontroll när det gäller fördelning av stipendier har det aldrig varit fråga om. Staten har inte styrt den litterära smaken eller bromsat misshagliga skribenter utan det är författarnas egna representanter som haft det största inflytandet i fonden. Därmed tillbakavisas kritiken om att författarna skulle sitta i knä på staten. Och följaktligen kan avhandlingen ges ut i bokform på socialdemokraternas eget bokförlag.

Pelle Olsson

Lars Bengtsson, Christian Berggren, Paavo Bergman, Torsten Björkman, Gunnar Broms, Pär Lindahl, Eino Starhagen, Jesper Steen, Ulf Ulfvarsson, Peter Ullmark, Anders Walberg. 90-TALETS INDUSTRIARBETE I SVERIGE. En antologi. 320 s. Carlssons 1991. Pris: ca 270:-

ISBN 91-7798-4110

Industriarbetsplatsen, heter ett femårigt FoU-program som bland annat resulterat i denna antologi. Författarna är forskare med bakgrunder som civilingenjörer, industri-designer, arkitekter och sociologer.

Myten om att det hårda industriarbetet håller på att försvinna i Sverige måste punkteras, lyder en av projektets slutsatser. Det är lika många människor som arbetar med industriproduktion idag som för femtio år sedan. Visserligen har andelen tjänstemän ökat, men det har skett relativt långsamt. Och fortfarande dör drygt 100 och skadas runt 100.000 människor per år på sina arbetsplatser. Lägg därtill alla försämrings-skador och yrkesrelaterade sjukdomar.

Det är ingen automatisk motsättning mellan goda arbetsmiljöer och effektiv,

högkvalitativ produktion, menar forskarna. "Rätt sorts svårigheter" typ hårdare miljö-lagstiftning än i konkurrentländerna eller attraktiva arbetsplatser för att locka ungdomar till industrin, kan tvärtom visa sig vara kloka investeringar för framtiden.

Pelle Olsson

Maria-Pia Boethius. HEDER OCH SAM-
VETE. Sverige och Andra världskriget.
158 s. Nordstedts förlag 1991. Pris: ca
202:-

ISBN 91-1-1894142-7

"Detta är en historiebok för efterkrigsfödda; en anklagelseakt, ett syndaregister och en debattbok."

Indignation är inte den bästa drivkraften när historien ska skrivas. Årman indignerad är det lätt att man blir moraliserande. Och det är Boethius! Det gör att boken som debattinlägg känns mindre trovärdig.

Men likväl är boken välkommen. En del uppgifter är i det närmaste chockerande. När de allierade i gulfkrisen nyligen samla-de ihop över 500.000 man tyckte man det var en gigantisk siffra. I Sverige under andra världskriget tillät vi att 2.140.000(!) tyska soldater reste på svenska tåg genom Sverige. Många hade väl rest tur och retur. Men ändå. Den siffran har aldrig någon av mina historielärare nämnt för mig. De har heller aldrig berättat att den svenska pressen var totalcensurerad.

Överhuvudtaget innehåller boken så många förvånande och intressanta uppgifter att den borde bli ett komplement i historie-undervisningen på grundskolan och gym-nasiet.

Boethius tes är att samlingsregerings beslut inte hade någon folklig förankring. Eller snarare: Folket hindrades från att veta.

Annars kan man väl bara hålla med Boethius om att det behövs mer forskning. Och då helst av efterkrigsfödda. En absurd åsikt som förekommit i debatten (som förresten varit förvånansvärt liten) är att den som inte var född då inte kan förstå.

Kan det vara så att många av våra äldre intellektuella känner en viss skuld inför det som inträffade? Att man skjuter det ifrån sig? Det gör för ont att gräva i det. Varför finns det t.ex. inga intervjuer? Vad gjorde Vennberg, Lundqvist, Aspenström, Lagercrantz...?

För en efterkrigsfödd ger den här boken delvis en förklaring till det lilla gnagande obehag man känner inför det andra världskriget.

Landet vi bor i är speciellt. Vi är kända för att värna om fred, mänskliga rättigheter och demokrati. Men gör vi det också när det blåser snålt och våra egna intressen är hotade? Var det kanske bara samma gamla dubbelmoral då som nu?

Det lilla bruksamhället Bofors ligger fortfarande välmående bland soliga björkar.

Anders Byström

William Burroughs. DEN NAKNA LUNCHE. Övers. Peter Stewart. 237 s. AWE/GEBERS 1991. Pris: ca 192:-
ISBN 91-20-15124-1

Den nakna lunchen gavs ursprungligen ut 1959. 7 år senare slog Massachusetts Högsta Domstol fast att boken inte var obscen och den var därmed skyddad mot censurin-gripanden. Man kan också säga att Högsta Domstolen gav sitt erkännande till littera-turen och rätten att fritt gestalta världen utifrån upphovsmannens mest subjektiva visioner och föreställningar. Gestaltarmåste man dock säga att Burroughs gör, trots att den värld han presenterar är så pass strukturlös och liksom omöjlig att fånga med logikens hjälp.

Texten är delvis tillkommen under narkotikarus och kan kanske sägas repre-sentera en liten, men åtminstone i historiens ljus, intressant utstickare på det litterära trädet inder 1900-talet, underground-litteratur. Tio genomläsningar i kombination med ett stort mått egen fantasi och varför inte samtidigt lite snurrig av braja kanske skulle ge *Den nakna lunchen* ett egenvärde,

men med en genomläsning gör texten åtminstone på mig ett i stort sett stendött intryck, undantaget en del vågade eller varför inte obscena scener som pirrar lite. Intressantare är det inledande avsnitter en bandad upptagning från domstolsförhand-lingarnas där några av dåtidens ledande författare kommenterar texten och dess betydelse. Här skapas utgångspunkten för ett samtal om vad litteratur är och vad den tjänar till.

Carl-Eric Johansson

Serge Bramly. LEONARDO da VINCI. En biografi. Ill. Över. Agneta Westerdahl. Litteraturföreläsning, noter etc. Bonniers 1990. 512 s. Pris: ca 362:-

ISBN 91-34-51060-5

Vi kan läsa Serge Bramlys vackra biografi över Leonardo da Vinci för att uppleva den italienska konstnären och författaren placerad i tid och rum. Leonardo da Vinci var vid sekelskiftet år 1500 samtida med Niccolò Machiavelli; da Vinci är i liv och verk artist medan Machiavelli fungerat som politisk rådgivare åt fursten.

Vi kan med hjälp av Bramly även spekulera över Mona Lisas underfundiga leende och Johannes döparens saliga gest, eller följa honom när han förklarar Leonardos många tekniska hugskott och idéer.

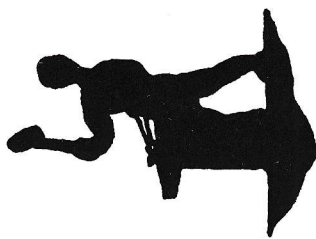
Vikan också låta oss fångas av de slående formuleringarna eller de ovanliga detaljerna. Varför skrev Leonardo da Vinci spegelvänt? Eller...

Av alla utkast till brev och brevfragment man funnit i Leonardo da Vincis många anteckningsböcker är det bara ett enda som man med säkerhet vet blev avsett. Flertalet är tvärtom till form och innehåll sådana att man får förmoda att avsikten aldrig var att de skulle nå mottagaren; den alltid sköra förbindelse som finns mellan avsändare och adressat skulle kanske ha upphört om brevet skickats.

I sina studier av broar och bågar noterar Leonardo da Vinci att "två svagheter som stöttar varandra skapar en kraft." Han lär oss att förutsättningen för valvets styrka inte behöver vara att pelarna är välartikulerade, klart och logiskt sammanhängande utan lika gärna kan vara att de tillsammans envist strävar att hålla korrespondensen mellan dem uppe.

Kort sagt: Serge Bramly har skrivit en god, lättläst och trevlig biografi som jag önskar många läsare.

Lars Andrée

Raymond Carver. GRANNAR. 218 s. AWE/Gebers 1991. Pris: ca 180:-

ISBN 91-20-15126-8

Det är inte särskilt vanligt att författare skriver betraktelser om sitt eget skrivarbete men Raymond Carver har gjort det, och essän är bifogad hans postumt utgivna novellsamling Grannar. Essän kan till en del läsas som en "bruksanvisning" till novellema.

I samlingen ingår 14 noveller, alla hämtade ur amerikansk landsbygds- eller småstadsmiljö. Personerna som rör sig här är vardagsmänniskor; brevbärare, sekreterare, bokhållare och misslyckade motelägare. Novellerne utspelar sig under kort tid och den yttre handlingen är ofta minimal.

Men som läsare har man en stark känsla av att personerna befinner sig mitt ett obönhörligt skeende. Carver beskriver egentligen endast några utsnitt av verkligheten med dess till synes triviala händelser och samtal, på en konstlös men klar och exakt prosa, och på ett sådant sätt att en föräning av oundviklig tragedi förmedlas till läsaren.

Carin Östman

Jacques Derrida. HUSSERL OCH GEOMETRINS URSPRUNG. 206 s. Thales 1991. Pris: 165:-

ISBN 91-8712-218-3

Den märklige filosofen Edmund Husserl skrev 1936 ett manuskript som först tre år senare publicerades i Revue internationale de Philosophie under titeln "Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem". I detta manus försökte Husserl beskriva meningen hos den nedärva geometrin och det blir en fascinerande filosofisk läsning för den som är hågad åt detta en aning speciella håll.

"Meningen hos den nedärva geometrin" — vad betyder det? Ja, Husserl menar inte bara sysslandet med cirklar och rektanglar utan med alla matematiska former i den "rena" värld som begreppet rum-tid är.

Stirrar man bara blint på matematiken eller geometrin som system av regler, kommer man ingen vart. Husserl är intressant på ett vidare sätt genom att han sätter in geometrin som en andlig verksamhet bland andra kulturaktiviteter. Vi kan använda geometrin utan att veta om dess andliga mening, säger Husserl. Ofta är detta fallet.

Nu har på svenska utgivits Jaques Derridas bok om Husserl och hans syn på geometriens ursprung och andliga mening. Detta innebär dubbelt spännande läsning — Derrida behandlar verkligen Husserl på sitt eget speciella sätt. För Derrida är begreppet "skillnad" helt centralt och egentligen långt från Husserls arbetsätt. Men denna volym med Derridas text först och Husserls därefter gör att fransk modern filosofi möter den äldre fenomenologin på ett fruktbart sätt. Mycket kortfattat uttryckt blir det en resa över gränserna mellan fenomenologi, metafysik och ontologi.

Staffan Humlebo

Richard Ellmann. OSCAR WILDE. Övers. Gun R. Bengtsson. 713 s. Forum 1990. ISBN 91-37-09829-2

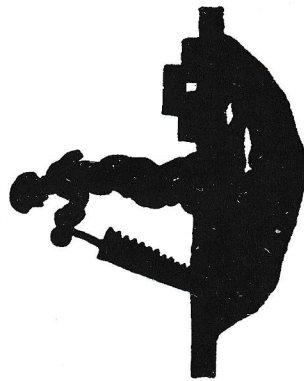
Richard Ellmanns levnadsteckning av James Joyce har av många betraktats som den definitiva författarbiografen. När så samme Ellmann 1987 presenterar sitt Oscar Wilde-arbete, en volym på drygt 700 sidor, är det bara att konstatera att han har gjort det igen. Författaren hanterar ett i det närmaste ofatbart stort källmaterial, till stora delar tidigare outnyttjat.

När han använder brev, recensioner, anteckningar, tidigare biografier, rätttegångsprotokoll etc. tillämpar han en teknik som påminner om filmens cross cutting, och bilden av människan och författaren Oscar Wilde ges successivt fler och fler dimensioner. Alla svar ges dock inte, hela mysteriet Oscar Wilde förklaras inte. Krav ställs på läsaren att själv bidra till pusslet. Självklart har inte heller Richard Ellmann

haft den orealistiska ambitionen att redovisa ett fullständigt facit.

I sitt konstnärskap och genom sin livsstil utmanade Wilde ideligen det viktorianska samhällets grundvärderingar, och Ellmann redogör skickligt för det paradoxala i att de företeelser och institutioner som utgjorde förutsättningen för Wildes storhet också till sist knäckte honom. Texten rör sig mest inom detta spänningsfält och Ellmann använder ett lättflytande och dynamiskt språk, som gör att den imponerande detaljrikedomen aldrig känns tröttnande. Detta i förening med en levande miljö- och personschildring ger en biografi som stimulerar läsusten och aktiverar läsaren på samma sätt som god skönlitteratur. Dessvärre kom verket att bli Ellmanns sista forskningsinsats, då han avled strax efter att ha slutförd arbetet.

Ingemar Hedman

Galileo Galilei. BREVEN OM SOLFLÄCKARNA. 419 s. Atlantis 1991. Pris: 272:-

ISBN 91-7486-941-8

Marcus Welser, rådsherre i Augsburg och dessutom bankir åt jesuiterna där, skriver den 6 jan. 1612 ett kort brev till Galileo Galilei. Brevet når inte Galileo förrän i slutet av mars 1612, beroende på att han är sjuk och har flytt Florens för en tid. Men nu svarade han med en mindre avhandling kring frågan om solfläckarna — som flera vid den här tiden observerat — var en del av solen eller inte. Under året 1612 blir det ytterligare två sådana brevavhandlingar.

Dessa har nu översatts till svenska av Paul Enoksson och utgivits av Atlantis i en vacker gedigen utgåva med parallell italienska och allt bildmaterial — den första fullständiga översättningen på något språk.

För den filosofiskt infekterade läsaren utspelar sig ett inre drama på dessa brevsidor. Till synes ett evigt diskuterande av iakttagelser med primitiva kikare och beräkningar av dessa, är det i själva verket en brottning med Gud. Galileo ser en storslagen konstfärdighet i skapelsen, som "länge kommer att trotsa mänsklig fattningsförmåga".

Men Galileo har ett fruktansvärt vapen — matematiseringen av begreppen tid och rum: Den stora huvuduppgiften, som matematiskt lagda personer sysslat med sedan sumerernas dagar 300-t. f. Kr., är att förklara variationer hos vandrande stjärnor. Der centrala ordet är "förklara". I *Breven om solfläckarna* ser vi en intensiv, nästan asketisk inriktning på att med ordet "förklara" mena: ange position i det matematiserade rummet.

Med denna smala men diamanthårda borrh

skulle vetenskapshistorien revolutioneras. Därom att reducera förklaring till lokalisering i tid- och rum-begreppet där erfarenheten är ett litet urval observationer genomkikare, framställer Galilei ett idealt geometriskt rum.

Detta geometriska och matematiska rum är tingens väsen. Verkligheten är helt enkelt fenomenen i tid och rum.

För en nutida läsare som vill se hur Galileo förstår sin egen verksamhet, är det tydligt i breven att Galileo vill läsa i världens stora bok på ett fritt sätt. Han vill inte, som vissa av hans samtida, slaviskt följa aristoteliska teser. Istället vill han vara visionär i sin analys av positioner och rörelser, som inte är triviala fakta utan vibrerande upptäckter för honom. Linjer och vinklar, zoner och avvikelser är "filosofi" för Galileo, en brottning med skarpsinnigheten, en väg till tacksamhet inför den Skarpsinniges godhet. Men också ärelystnad, ett begär att lämna "spår efter sig, sefan han passerat denna världen, att vara i ständig verksamhet" som han själv uttrycker det i ett av breven.

Staffan Humlebo

Bronislaw Geremek. DENEUROPEISKA FATTIGDOMENS BETYDELSE. Övers. Anders Bodegård. 298 s. Ordfronts förlag 1990. Pris: ca 220:-

ISBN 91-7324-356-6

Bronislaw Geremek skulle antagligen kunna få vilket ämne som helst att verka tråkigt. Boken om synen på fattigdom i Västeuropa från medeltiden till 1800-talet ger nämligen ett tämligen platt intryck, trots att idén är mycket god. Visserligen är det intressant att se hur den tidigmedeltida synen på fattigdom som ett heligt tillstånd förbytts i och med kapitalisering och förnyelser. Detta beskrivs dock på ett så oinspirerat sätt att man får kämpa sig igenom texten. Först mot slutet då författaren gör jämförelser med dagens samhälle lyfter boken något.

Arbetet är dock grundligt utfört och kan passa för fackhistoriker med intresse i ämnet. Tyvärr har någon begått dumheten att strunta i att sätta ut litteraturhänvisningarna i texten, och istället bara ge en bibliografi i slutet. Vilka källor som använts framgår inte alls. Detta gör att bokens vetenskapliga värde också blir lågt.

Henrik Ågren

Romualdas Granauskas. LIVET UNDER LÖNNEN. Övers. av Anders Kreuger. Legenda 1991. Pris: ca 150:-

ISBN 91-582-1833-5

Den vemodiga och lågmålda berättelsen om gamla fru Kairius kamp för rätten till sin pension — som sonsonhustrun redan tagit ut — är värd att uppmärksammas inte bara av det skålet att den är den första litauiska roman som översatts till svenska!

Minesbilderna från det svåra liv hon levtt tillsammans med sin man, sin son, och sonson flödar genom hennes huvud och ger läsaren en intressant inblick i hur livet gestaltade sig när stagnationen i Sovjetunionen/Litauen kanske var som djupast. Stämningen i ett förstelnat samhälle där människorna lever i ett tillstånd av utsäglig ledsamhet där möjligheten till förändring inte ens uppstår som en tanke är väl fångad.

Intressant är också skildringen av fylleriet som social epidemi, som reaktion på ett samhällstillstånd. I just det avseendet kan romanen jämföras med den rumänske författaren Panait Istratis skildring av samma fenomen i boken "Baragans tistlar".

"Man slet jorden från människan, tog ifrån henne hennes innersta kraft... Därför såg hon dessa män framför sig, byns män som satt i bara skjortan i mörkret före gryningen och väntade på ingenting... En flaska hembränt kom på bordet, en till och ännu en. Men inga sånger hördes, inga höjda röster."

Det kunde ha varit en skildring av en by i Norrlands inland.

Mats Miljand

VORTEX. Ezra Pound och hans epok 1908-1922. Urval av Gunnar Harding. 428 s. FIB:s lyrikklubb/Tidens förlag 1991. Pris: ca 282:-

ISBN 91-550-3489-6

"Engelsk poesi i allmänhet mellan 1890 och 1910 var ett förfärligt hopkok, en kompost, utan egen prägel, för det mesta inte ens gräddad, alltihop legato, en degig röra av tredjehands Keats, Wordsworth, gud vet vad, fjärdehands elizabethanskt väljjud, uddlöst, halvsmylt, klimpigt."

Så här fräckt och med träffsäkert bildspråk sköt Ezra Pound den dåtida engelska poesien i sank.. Den drygt 20-åriga amerikanen, självsäker och arrogant, gjorde sig snabbt ett namn i de konstnärliga och litterära avantgardskretsarna strax efter sin ankomst till London 1908.

Den amerikanska pushigheten och den revolutionära driften att vilja stöpa om estetiken efter nya lagar kan kanske ge en del av förklaringen till att Ezra Pound senare kom att glida in i den italienska fascismen och bli ett av nittonhundratalets mer skandalösa författaröden. Gunnar Harding, som arbetat fram den här utgåvan av Poundtexter, menar också på ett ställe i sitt klargörande förord att det går att spåra de politiska ställningstagandena hos Pound bl. a. i hans tidiga estetik.

Men det är inte Ezra Pounds ideologiska utvecklingskurva som är huvudintresset i denna samling texter och kommentarer av och med Ezra Pound själv och de kretsar som kom att forma de litterära estetiska idealen under första världskriget och under 20-talet.

Den här samlingen texter som går under namnet *Vortex* tjänar i stället som redskap att förstå en betydelse full gren av den

poetiska modernismen, dess syn på konsten och språket.

Det är till exempel riktigt uppfriskande att läsa en essä av T. E. Hulme om modern poesi. Han lär ha haft ett avgörande inflytande på Pounds poetiska estetik.

Hulme vänder sig mot de samtida litteraturvetarnas föreställningar om varför en viss diktning blomstrar vid en viss tidpunkt. Som exempel tar han deras förklaring till varför det blev ett sådant våldsamt utbrott av poetisk verksamhet under drottning Elizabeths tid. Orsaken enligt dessa skulle vara upptäckten av Amerika.

"Men upptäckten av Amerika", skriver Hulme, "hade ungefärliga mycket inverkan på den tidens hovpoeter som upptäckten av en ny asteroid skulle haft på Swinburnes poetiska verksamhet."

Det verkliga skälet till att en viss diktning blomstrar under en viss tid, menar Hulme, är att man uppfunnit eller infört en ny form av poesi. Och den poetiska blomstringen under den elizabethanska epoken hänför Hulme i första hand till att de engelska poeterna fått tillgång till alla möjliga sorters nya ämnen och nya former som hämtats från Italien och Frankrike.

När Pound sedan utvecklar en central tanke i sin estetik om hur poeters känslor blir till bilder som blir till ord, och hur dessa ordbilder sedan hos läsaren uppväcker de känslor som inspirerat dem, så går dessa tankar tillbaka till Hulme. Denna insikt i kombination med ett intensivt studium av förebilder i traditionen, bl. a. provencalsk poesi, blir kärnan i Pounds egen poesi och den poetiska riktning som kom att få namnet Imagistes.

För att åstadkoma den poetiska bildens fulländning blev reduktion av uttrycket en

grundläggande teknik. Det demonstreras tydligt i Pounds berömda dikt:

In a station of the metro

*The apparition of these faces in the crowd;
Petals on a wet black bough.*

Hela dikten består av 20 ord, titeln inkluderad. Men ursprungligen bestod den av 30 rader. Dikten kasserades. Ett nytt försök gjordes efter ett halvår. Resultatet kasserades och slutligen mejslades 20-ordsdikten fram.

Pounds reduktionistiska teknik kom också senare att få ett avförande inflytande på T. S. Eliots berömda *The Waste Land*.

Som en märklig dynamisk kraft tonar Pound fram, ett energicentrum som lyckades dra till sig människor som i ett visst historiskt ögonblick med förenade krafter bidragit till att ge den anglosaxiska poesin en ny riktning.

Samlingsutgåvor som *Vortex* kanske inte är precis det man bör sticka i händerna på en poetiskt nyfrälst läsare. *Vortex* har större betydelse som redskap i ett estetiskt-socialt sammanhang. Den kan absolut tjäna som en första preliminär orientering för den läsare som senare vill gå vidare och djupare förstå hur litterära trender uppstår, hur konstnären förhåller sig till världen och annan konst. Dagens litteraturkritiker kanske rentav skulle må gott av att ha imagisterna och vorticisterna som samtalspartner i stället för de pariska strukturalisterna med 80-talsstuk.

Carl-Eric Johansson

PC Jersild. HOLGERSSONS. 288 s. Bonniers 1991. Pris: ca 252:-

ISBN 91-0-055194-5

Har ni någonsin undrat hur det gick för Nils Holgersson när han kom hem från sitt berömda Sverige-run? Det har PC Jersild. Resultatet är en festlig berättelse och satir över seklets Sverige. Stackars Nils måste varje år genomgå en period av "förminskning" mellan 20 mars och Märtens afton. Under sitt fortsatta liv hinner han göra sig av med sin plågoande (tonten), hamna på fängelse, på sjukhus och på anstalt (det kunde man nästan slagit vad om, med tanke på författaren) gifta sig nazistiskt, med mycket mera... Slutet på boken verkar onödigt komplicerat men innehåller nya bravurnummer: rånet av en... spermabank, Selma Lagerlöf i rollen som Sheherazade, på sin dödsbädd, under press av en Nils Holgersson som vill skjuta henne för att slippa undan förbannelsen, men som i sista stund blir omvänd och grundar de smås religion! En Jersild av äkta märke.

Philippe Bouquet

Franz Kafka. BREV TILL FÖRÄLDRA. 1922-1924. Utg. av Josef Cernák och Martin Svatos. Övers. av Harry Järv. 158 s. Ill. Alba 1990. Pris: ca 272:-

ISBN 91-7458-189-9

Att en stor författares liv dokumenteras genom brevutgåvor betraktas väl i regel som självklart av både litteraturvetare och läsande allmänhet. Att 32 brev och brevskott, som den dödsjuka Kafka skrev till sina föräldrar de sista två åren av sitt liv, ges ut

med utförliga kommentarer behöver inte motiveras. Men hur viktigt är det att de översätts till svenska? Räcker det inte med originalen för intresserade forskare? Svaret är kanske att Kafkas liv är så särpräglad och så nära förknippat med hans författarskap att även de minsta kvarlevorna bör förmedlas över språkgränserna. Dessa brev fånglar som gripande personliga dokument om den sista tappra kampen: De utgör också ett intressant exempel på hur starkt brevetorikens "lagar" (även de oskrivna) verkar. Här sker en total anpassning till mottagarna. Alltid "käraste föräldrar", aldrig något litterärt men mycket om livets nödort och en hel del som verkar vara skrivet av plikt. Ändå kan en intensiv läsning av denna utgåva bli en stark litterär upplevelse. Att Harry Järv är en skicklig och högst kompetent översättare behöver väl inte påpekas.

Leif Åslund

Robert Kangas. SVARTA VINGAR. Roman. 259 s. Norstedts 1991. Pris: ca 207:-

ISBN 91-1-911532-6

Robert Kangas andra roman är liksom debutens *Rötmånad* ett familjedrama. Även personuppsättningen i *Svarta vingar* är så snarlik sin föregångare att det nästan blir en upprepning. Det är Jonny, hans hårdhänta storebror, fadern som super, modern som grälar och en adopterad lillasyster med vilken huvudpersonen överuppsinsexuella förmåga.

Skildringen innehåller en del scener som förmedlar stark smärta och dramatik, men

för det mesta står både berättelsen och språket och stampar på samma fläck. Varje sak måste upprepas flera gånger. Flera gånger. Upprepas. Tas om igen.

Enligt min mening är det långtråkig läsning. Trots detta har Kangas utvecklats som författare. *Svarta vingar* är psykologiskt tydligare än hans första bok. Framför allt finns det en ljusning, ett hopp för människorna som jag tyckte saknades i *Rötmånad*.

Pelle Olsson

Ingmar Karlsson. KORSET OCH HALV-MÅNEN. En bok om de religiösa minoriteterna i Mellanöstern. 218 s. Wahlström & Widstrand. Pris: ca 272:-

ISBN 91-46-16007-8

"Gud med oss — religion och politik i Mellanöstern" är titeln på en tidigare, 1983, utgiven bok av diplomaten Ingmar Karlsson. Nu har han tagit upp ämnet igen och med *Korset och halvmånen* har han gett dem som vill anstränga sig möjlighet att nå mera kunskap i ett ämne som både är aktuellt och angeläget. Ingmar Karlssons nya bok är nämligen sprängfylld med information om de många religiösa minoriteterna i Mellanöstern, såväl kristna som muslimska.

Vid en genomläsning från pärm till pärm blir det svårt att smälta alla namn, årtal, riktningar och religiösa motsättningar. Men nu finns den här att gå till och slå upp som en uppslagsbok när jag vill kontrollera något.

På skolor, flyktförläggningar och andra platser där man arbetar med invandrarer från detta område och bland

politiskt intresserade bör denna bok vara mycket välkommen.

Åke Johansson

Sven-Eric Liedman. ATT FÖRÄNDRA VÄRLDEN — MEN MED MÅTTA. Det svenska 1800-talet speglad i CA Agardhs och CJ Boströms liv och verk. 367 s. Arbetarkultur 1991. Pris: ca 240:-

ISBN 91-7014-287-4

Liedman är idé- och lärdomshistoriker och en författare vars språk saknar akademisk dammigheit. Således är hans bok fylld av idéer och lärdom. Såvitt jag kan bedöma tjänar boken utmärkt som introduktion till ett relativt okänt 1800-tal.

Agardh och Boström används av Liedman för att beskriva det svenska 1800-talets ämbetsmannaintellektuella värld. De är i mycket varandras motsatser, men beröringspunkter finns. Kanske det är därför de kan sägas vara typiska för sin tid — romantikens bakvatten.

Men det förefaller mig som lite paradoxalt att de kan vara så typiska, porträtten talar för unika personligheter. Agardh är den vetenskaplige och politiske vilden, Boström det filosofiska geniet som skapade ett livsverk. Vilde och geni, båda är sinnebilder för romantiken. Agardh rev upp himmel och jord under sin livstid men lämnade inget bestående efter sig. Boström satte sin prägel på det politiska livet från mitten av 1800-talet till sekelskiftet. Hans namn gav återklang långt in i vårt sekel.

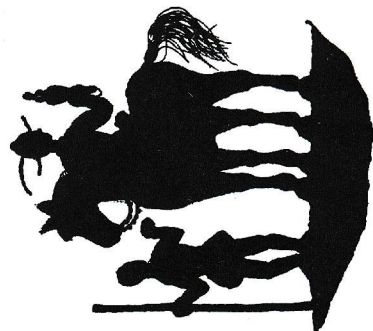
Nikiforos Papisikas
Henning Mankell. MÖRDARE UTAN

En fin deckare (litet i Sjöwall/Wahlöös anda, men på ett självständigt sätt) om ett dubbelmord i en enslig gård i Skåne. En läcka om att polisen letar efter "utländsk"

mördare utlöser en våldskampanj mot flyktinglägren i trakten och en afrikan blir offer för ett mord begått i kallt blod. Utredningen avslöjar så småningom ett slags filial till Klu Klux Klan på skånsk botten. Huvudgåtan klaras också upp slutligen (efter ett par falska spår) med hjälp av kluriga indicier och litet tur. Boken är ganska polemisk mot flyktingpolitiken i Sverige men är samtidigt spännande, välkomponerad och lättläst. Utredaren Kurt Wallander är övertygande, med sina famligningsproblem och sitt tycke för klassisk musik. Karaktärstudierna avslöjar en van romanförfattare. Man väntar på mer i samma stil.

Philippe Bouquet

Vibeke Olsson. DEN VACKRA STEVISON.

Justitiedepartementet. FRIVÅRDENS ARBETSFORMER OCH RESURSER (Ds 1991:10). 78 s. Regeringskansliet.

Vibeke Olsson beskriver i sin minnesbok om system Elizabeth bl. a. hur denna från att i ungdomen redan ha etablerat sig som duktig sportjournalist alkoholiserats och dör 34 år gammal i en missbruksrelaterad sjukdom.

Att genom skriften bevara minnet av en avliden släkting är i Sverige den äldsta litterära genren. Vibeke Olssons bok fogar sig in i traditionen från runstenarnas kort-hugna uppgifter om fäder och bröder.

I det följande skall jag emellertid frångå litteraturrecensionen och i stället från rättsliga utgångspunkter undersöka den fråga som boken ställer: Var det oundvikligt att Elizabeth Olsson förstörde sitt liv i alkoholmissbruk och dog i förtid? Eller kunde hon — rentav enligt gällande lag — ha tvingats till vård och nykterhet?

De första signalerna om alkoholmissbruk tycks ha kommit någon gång kring 1980. Hon hade varit berusad på sin arbetsplats men inte misskött sitt arbete.

Enligt den lagstiftning som gällt under större delen av 80-talet (LVM 1981 och LVM 1988) skall tvångsvård beslutas bl. a. om någon till följd av fortgående alkoholmissbruk behöver (före 1989: är i trängande behov av) vård för att komma ifrån sitt missbruk och vårdbehovet inte kan tillgodoses enligt socialtjänstlagen, dvs. frivilligt, och missbrukaren dessutom genom sitt missbruk antingen utsätter sin fysiska eller psykiska hälsa för allvarlig fara eller (tillagt i LVM 1988) löper en uppenbar risk

att förstöra sitt liv.

Av Vibeke Olssons beskrivning att döma uppfyller hennes syster vid den här tiden säkerligen inte dessa kriterier för tvångsvård.

Nästa allvarliga tecken på att något inte står rätt till ger sig tillkänna i slutet av 1987. Utan att visa sig berusad för sina närmaste förändras Elizabeth snabbt och märkbart. Hennes syster tycker att Elizabeth förlorat sin självironi och tankskräpa. Hon tycks inte vilja skilja på verklighet och fantasi.

Sedan Elizabeth på tio månader inte släppt in sina anhöriga i sin bostad och av allt att döma förskingrat pengar, bestämmer sig de anhöriga för att ta sig in i lägenheten utan hennes vetskap. De möts där av en misär som chockerat dem. Stank av ruttande mat i kassat, döda krukväxter, berg av ölburkar. Då, när Elizabeth har 8-9 månader kvar att leva, vänder sig hennes anhöriga till socialtjänsten. Två socialsekreterare följer med hennes syster till Elizabeth, som vägrar släppa in dem. Den vän som varit inne i lägenheten beskriver förfallet för socialsekreterarna för att förmå dem att med tvång ta sig in dit och sig underrättade om Elizabeths livsföring. Socialsekreterarna avböjer och säger att de inte får göra så.

Däri har de utan tvivel rätt. Vid det här laget uppfyller Elizabeth emellertid objektivet ett eller flera av de alternativa kriterier som lagen ställer upp för tvångsvård. Bräcket på halspulsådern, som slutligen ändrar hennes liv och som beror på hennes missbruk, har troligtvis redan börjat utvecklas. Hennes fysiska hälsa är allvarlig fara. Misären i hennes bostad måste också sägas vara tecken på att hon förstör sitt liv. Svårigheten för den som vill tvinga henne till vård är dock att bevisa allt detta för

länsrätten. Bräcket på ådern förblir således okänt för alla ända fram till obduktionen. Sambandet mellan bostadsmisären och ett fortgående missbruk är nog inte heller alldeles entydigt. Elizabeth undviker fortfarande att visa sig berusad för dem som skulle vilja hjälpa henne. Kort sagt finns det nog alltför lite att ta på, om man velat tvinga henne till vård.

Vad skulle man som jurist ha rått Elizabeths anhöriga till, om de hade frågat vad de kunde göra i denna situation?

Kanske skulle de också ha kunnat gå en annan väg för att tvinga Elizabeth till den vård hon inte ville ha. Elizabeths förskingring av pengar blev aldrig anmäld. Om det hade skett, skulle Elizabeth kanske ha blivit åtalad. Som förstagångsförbrytare skulle hon normalt ha fått villkorlig dom. Men om de anhöriga hade varit aktiva med att lämna uppgifter om hennes misär till åklagaren eller domstolen, skulle rätten kanske ha inhämtat en personundersökning om Elizabeth. Hade hon haft tur, skulle domstolen ha insett hennes läge och i stället bestämt påföljden till skyddstillsyn med föreskrift om nykterhetsvård. Och då är det inte så frivilligt längre att undandra sig vård och kontakter med övervakare och frivårdsmyndighet.

Med nuvarande handläggningstider hos polis, åklagare och tingsrätt skulle man i och för sig knappast ha hunnit få fram en dom, innan Elizabeth avled. Men chansen hade funnits.

Kriminalvården skulle alltså ha bättre chanser att rädda livet på en klient än socialtjänsten. Nog kan det verka besynnerligt inte minst för de anhöriga att de skall behöva polisanmäla den de älskar för att rädda honom eller henne.

Men slutsatsen verkar stämma med de

uppgifter som redovisas i en nyligen publicerad promemoria från justitiedepartementet om frivårdens arbetsformer och resurser. Det går snabbare att enligt brottsbalken omhänderta en misstänkt person som är ställd under övervakning än att göra något enligt LVM. En effektivitet som inte gör departements tjänstemännen glada, märkligt nog.

I samma utredningsbetänkande föreslås att det inte längre skall vara obligatoriskt för kriminalvårdens övervakare att besöka klienten i dennes bostad i början av övervakningen. En alltför schablonmässig regel, tycker utredarna; kriminalvårdens resurser bör användas med större urskiljning.

Men av Vibeke Olssons bok kan man dra slutsatsen att ett hembesök — och kanske bara ett sådant — kan ge övervakaren en korrekt bild av hur det är ställt med klienten. Avskaffas regeln om obligatoriskt hembesök, sparar staten någon enstaka miljon om året. Kan man till den kostnaden rädda livet bara på en handfull personer varje år, är det utan tvivel väl använda pengar, tycker jag.

Ingemar Folke

Tomas Polvall. KÖPENHAMN — ÄVENTYRETS STAD. Foton: Krass Clement, Sören Rud, Tine Enghoff, Kent Klich. 208 s. Ordfronts Förlag 1991. Pris: ca 215:-

ISBN 91-7324-368-X

Tomas Polvall, frilansjournalist, som själv bott i Köpenhamn, har här skrivit en liten bok med stort innehåll. Han har valt ut färgstarka bitar och fogat ihop dem till en bok om Köpenhamn. Visst, det här är en bit av sanningen, men visst får man skriva för att locka och tjusa. Dessutom är boken samtida, vilket gör att man bitvis känner väl igen sig. Annars spänner berättelsen faktiskt från biskop Absalon på 1100-talet till idag. En läsvärd bok med vackra foton, kartor, hänvisning för turister samt en utmärkt litteraturnämningsong. Och när Kim Larsen sjunger i boken "Om lidt blir her stille — fick du se va du ville" måste man svara: "Ja, tack".

Anders Elvnäs

Jean-Jacques Rosseau. DEN ENSAMMA VANDRARENS DRÖMMERIER. Beyle Henri Stendahl. EN EGOCENTRIKERS MINNEN. Edmond de Goncourt. DAGBOK FRÅN FRANSK-TYSKA KRIGET. Tidens franska klassiker II. Urval och efterskrift Madeleine Gustafsson. Tidens Förlag 1990. 527 s. Pris: ca 147:- ISBN 91-550-3596-5

Man skulle kunna tro att vår gamle vän Ferdinand Thran gjort följande iakttagelse om författeriets vedermödor: "Det är sant, att mitt under de otaliga förmånelser och de nedrigheter utan mätta, med vilka jag på

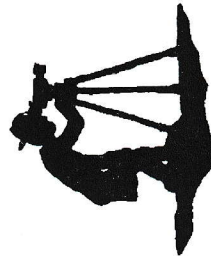
alla håll kände mig överhopad, oro och tvivel emellanåt kommo mitt hopp att svikta och mitt lugn att störas." I själva verket är det Jean-Jacques Rousseau som i *Den ensamma vandrarens drömmarier* noterar det sting av ovisshet som ibland sköljer över oss. Det är inte alltid lätt att veta vem man stungit haver.

I *En egocentrikers minnen* skriver Stendhal: "För den som har smakat skrivandets intensiva möda är läsning inte längre något erän en andrahandsnjutning."

Och många år senare bekräftar Edmond de Goncourt känslan i sin *Dagbok från fransk-tyska kriget*: "I denna hårda tid går jag på nytt igenom mitt sorgliga liv och de smärftfulla dagar varav de består."

Tre titlar samlade i en volym franska klassiker. Inte vanliga romaner, men riktig skönlitteratur. På sitt sätt är utdraget ur Edmond de Goncourts dagbok den mest fascinerande texten. Pariskommunen proklamerar med tyska trupperna utanför stadsgränsen men Edmond de Goncourt önskar av hela sitt hjärta att Versailles må krossa det folkliga upproret. Det revolterande slöddret förtjänar verkligen varken mildhet eller försökning.

Lars Andrée

Kurt Salomonson. MANNEN UTANFÖR, SVEKET, SKILJEVÄGEN. Tre romaner om folkhemmet. Utgivna första gången 1958, 1959, 1962. 780 s. Norstedts 1991. Pris: ca 212:-

ISBN 91-1-911702-7

Kurt Salomonsons kritik av arbetarrörelsen som kom till uttryck i flera av hans romaner på femtio- och sextioaletet bemöttes i stort sett med tystnad när de kom ut första gången. Nu ges tre av dem ut på nytt i en samlingsvolym. Det är viktiga böcker.

I *Mannen utanför* är huvudpersonen den demokratiska platschefen i ett litet norrländskt brukssamhälle. Boken är samtidigt en kollektivskildring. Det är underklassens slavmentalitet Salomonson vill gestalta. Behovet att vältra över ansvaret och underordna sig auktoriteter.

Sveket spinner vidare på samma tema. Den pliktrogne jämarbetaren Andreas Wijk ställs i relation till sin son. Men denne representant för en ny generation arbetare är inte ett dugg revolutionär: Han avböjer att delta i det fackliga arbetet, men vill heller inte göra karriär och byta samhällsklass. Han vill ingenting.

I sista delen av romansviten, *Skiljevägen*, blir Salomonson ännu tydligare och konkretare. Och mer träffsäker i sina personporträtt. Miljön är ett kraftverks bygge med den nyanställda chauffören Arnold Sundin i centrum. En stillsam ung man som efter en kontrovers på sitt förra jobb har gått ur fackföreningen. Han är en skubbare, och vägrar trots påtryckningar att skriva in sig på nytt. Det slutar med att han avskedas på grund av detta.

Salomonsons romansvit om det svenska folkhemmet är aktuellare än någonsin.

Pelle Olsson

Hans O. Sjöström. STÅR MIN LYCKA I GUDSHÄNDER. Roman. 196 s. Norstedts 1991. Pris: ca 187:-

ISBN 91-1-911432-X

En ung pojke under det tidiga 50-talets Uppsala. Inflyttad från de djupa dala-skogarna för att gå på den religiöst inriktade Fjellstedtska skolan. Det är grundtemat för Hans O Sjöströms nya roman.

Sjöströms romaner har tidigare haft inriktningen av att beskriva livet på och tankegångarna inom den så kallade par-nassen. Romanen *Klassens ljus* beskrev till exempel hur den speciella grupp som sedermera kom att bilda den socialdemo-kratiska regeringen växte fram under deras ungdomsår.

Står min lycka i Guds händer är helt annorlunda. Jag skulle gissa att många av händelserna i boken är självupplevda efter-som Sjöström, enligt bokomslagstexten, själv gick på Fjellstedtska skolan på 50-talet.

Vi får följa den unge huvudpersonen under skollåren. Han brottas med den speciella skolmiljön och samtidigt med sin egen utveckling från barn till ungdom som bultar och bulnar både i bokstavlig och överförd betydelse. Jazzintresset ligger som en fond för allt som pojkarna på skolan gör.

Beskrivningarna i boken är träffsäkra men som helhet känns boken alltför tunn. Man saknar det allmängiltiga som skulle göra den intressant. Nu blir den bara en i raden av många barn- och ungdomsskil-dringar som inte förmår gripa tag i läsaren.

Börje Löfgren

Sune Stigsjö. DITT HJÄRTA FÄRGAR DIN ROS. 247 s. Fripress/Legenda 1991. Pris: ca 192:-

ISBN 91-582-1824-6

Dokumentärroman (eller romandokumen-tär) vill författaren kalla sin bok i efterordet. Scener ur CJL Almqvists senare liv, skulle jag själv föreslå, med tanke på den starkt dramatiska uppläggnen. En livfull skil-dring i alla fall, som understryker Almqvists sociala patos och hans mystik. Många kommer nog att förvånas över bilden av "procentaren" von Scheven, framställd som ett fromt redskap i händerna på Almqvist, som vill köpa upp Aftonbladet av LJ Hierta. Däremot görs Tegnér till "snuskhummer". Almqvist helgonförklaras nästan men det konstnärliga skapandet får man ingen insikt i. Porträttet är över huvud taget gripande men osammanhängande pga författarens nonchalerande av tidskontinuiteten. Gåtan Almqvist är inte löst, men vid slutet av boken heter det ju: "alla innerst inne är en gåta, också för sig själva". Då så...

Philippe Bouquet

Lars Westman. BARCELONA! BARCELONA! En kärleksförklaring. 189 s. Raben och Sjögren 1991. Pris: ca 280:-

ISBN 91-29-61550-X

Lars Westmans ungdomskärlek var Bar-celona. Med berusningen fortfarande pul-serande i kroppen från den tiden återvänder ha och finner en mogen kvinna, vars nu-varande älskare anser henne i behov både

av ansiktslyftning och en ny garderob med anledning av den stundande olympiaden.

Minnen från förr tränger sig på och blandas med färska intryck av en stad i sjudande förvandling och ett liv som blir ogripbart och svårångat. Spanska stor-städer har ofta något labrintiskt över sig i arkitekturen och ett hemlighetsfullt liv som börjar efter 12 på natten.

Lars Westman lyckas fånga dessa hem-ligheter på ett sätt som den vanliga rese-skildringen ofta inte gör med sina tröt-samma uppräknningar.

Barcelona, Barcelona! kan nog likt den traditionella reseguiden leda resenären fram till vattenhålan, men framförallt inspirerar den till egna upptäcktsfärder och förmedlar ett förhållningssätt till resandet, en filosofisk syn, som blickar långt bortom reseguidens horisont.

Carl-Eric Johansson

Christa Wolf. VAD BLIR KVAR? Övers. Margaretha Holmqvist. 104 s. Norstedts 1991. Pris: ca 142:-

ISBN 91-1-911621-7

Christa Wolf skildrar sin övervakning genom den östtyska säkerhetspolisens. Be-rättelsen, skriven i juni-juli 1979, har en dagboksliknande autenticitet. Det är en ström av känslor och tankar som blandas hos offret och präglar tillvaron — rädsla, förnedring och uppgivenhet, ständiga dia-loger med en "inre censor", dåligt samvete och självförelser. Där finns också den avgörande frågan hur "ur denna samtid utvecklas en framtid [...] möjlig att leva i

för oss och våra barn". Ett svar får vi inte. "En dag, tänkte jag, kommer jag att kunna tala, alldeles lätt och fritt", står det i slutet. Att hon publicerade boken först efter omvälvningen i november 1989 efter att ha varit kritiskt lojal mot regimen, det väckte stort rabalder hos vissa självgoda västtyska kritiker. Berättelsen väcker visst starka känslor — men av förståelse och sympati.

Martin Grass

Anatolij Zlobin. NEDMONTERINGEN. Roman. Övers. L E Blomqvist. 393 s. Natur och Kultur. Pris: ca 242:-

ISBN 91-27-10031-6

Det finns böcker som förblir otryckta under lång tid. Nedmonteringen av A. Zlobin är en sådan. Orsaken därtill är att boken ut-gjorde sprängstoff.

Huvudpersonen i *Nedmonteringen* har just lämnat scenen. Verkligen? Jo, visser-ligen är Samin död, men likväl högst levande i form av en stay, i vars högt lyftade och fridfullt leende men ihåliga huvudrättor häckar. Buriij, statyns skapare, anar vart vinden blåser. Samin har nämligen av-slöjats. Därför måste också hans eftermäle, skadligt för folket, avlägnas. Men kamrat Samin blir man inte av med så lätt.

Detta är en märklig bok med många parallella läsarter. Det är en tung prosa att ta sig igenom och det med rätta, ty unkraut på 120 ton förgås ej så lätt. Statyn är i själva verket delen för det hela som författaren utnyttjar i sin beskrivning av demonteringen av stalinismen som system i 60-talets tö-vädet, ty det är dit *Nedmonteringen* hänförs.

Många bifåror springer fram i texten; ingen går fri, ty det som var sanning igår är lögn idag. Allt detta skapar i sin kompakthet det absurda och realistiska, som i en dikatur just blir realismen själv.

Vad vill egentligen Zlobin säga? Kanske gör han upp räkningen med sig själv. Romanen kan nämligen också läsas som en konstnärsroman — skaparens förhållningssätt till sanningen, sig själv och inte minst konsten. Tiden har hunnit ikapp Zlobin. Han höll i sin kapp, när det blåste som mest. Detta är inget angrepp. Tvärtom. Jag rekommenderar denna utmärkt och koncentrationskrävande roman som i Blomqvists säkra översättning gjorts tillgänglig för oss.

Christopher Nasser

Gösta Ågren. EN DAL I VÅLDET. Poesi 1955-1985. Förford Per Helge. 167 s. Norstedts 1990. Pris: ca 187:-

ISBN 91-1-901422-8

Gösta Ågren. STÄDREN. 79 s. Norstedts 1991. Pris: ca 137:-

ISBN 91-1-911142-8

I volymen *Endal i våldet* har Ågren samlat "allt det väsenliga" ur sin produktion före *Jär*, den första delen i en lovordad lyrisk

trilogi som kom 1988 och vars andra del nu föreligger med namnet *Städren*.

De flesta dikterna i *Endal i våldet* härrör från en tioårsperiod räknat från slutet av 70-talet och man märker snart den påfallande konsekvensen i form, val av teman, ett intryck som naturligt förstärks då många av dikterna i urvalet kraftigt bearbetats av författaren (som själv betecknar boken som en "ny" diktsamling) i riktning mot allt större stramhet.

Om minnena i *Jär* uppehöll sig vid förbindelser är det vistelseplatserna som håller samman *Städren*. Om han i trilogins första del lämnade det vissa för det provande har dikterna i den andra delen åter ett mer påstående uttryck. Det är dikter om livets vresiga knotighet i en aforistisk stil vars deklamatoriska drag kunde ha blivit påfrestande om inte humorn för det mesta höll den i schack.

I essän "Ett Nej" påstår han dumt nog att vetenskapsmannen är masstänkandets rörelseskuggade gud och hans syn på pagandan i konsten är inte mindre chockerande. "Den uttrycker aktning för publiken. Konstskaparen finner det viktigt att publiken tänker rätt!" Jag är rädd att den sidan av Ågrens författarskap på ett olyckligt sätt hämmar den andra sidan, den som med enkla och omedelbara ord upphåller sig vid det enskilda och de små.

Mats Miljand

